

A KISGAZDAPÁRT ÉS A BETHLENI KONSZOLIDÁCIÓ KEZDETEI

/1921. március 26 - 1921. július 21./

Doktori disszertáció

**Készült a József Attila Tudományegyetem
Uj- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszékén**

Írta:

SIPOS JÓZSEF

**Szeged
1979**

Tartalom

Előszó	2
I. Az első Habsburg restaurációs kísérlet belpolitikai következményei és a Kisgazdapárt /1921. március 26 - 1921. április 21./	6
1. IV. Károly visszatérési kísérlete	6
2. A Teleki-kormány válsága és a Kisgazdapárt	20
3. Kísérlet a kormányválság megoldására, Teleki megbuktatása	39
4. Bethlen kormányalakítása és programbeszédének parlamenti vitája	53
II. A Kisgazdapárt harca programjának megvalósításáért és a bethleni konszolidáció kezdetei /1921. április 21 - június 21./	72
1. A párt harca a mezőgazdasági termékek szabad forgalmáért és a földbirtokreform végrehajtásának stagnálása	72
2. A Kisgazdapárt és Bethlenék közötti ellentétek kiéleződése	89
3. Bethlenék engedményei és a párton belüli ellentétek növekedése	104
4. Az egységes párt megalakításának előkészítése	116
5. Kísérlet az egységes párt megalakítására...	133
6. Nagyatádiék ellentámadása és megegyezésük Bethlenékkel	156

Előszó

Az ellenforradalom győzelméről, a kül- és belpolitikai viszonyairól, politikai irányzatairól és konszolidációjáról számos forráskiadvány, monográfia és tanulmány látott már napvilágot. A Keresztény Kisgazda- és Földművespárt (továbbiakban - Kisgazdapárt) ellenforradalomkori történetével, a konszolidációban játszott szerepével azonban - önálló témaként - eddig nem foglalkozott a történeti szakirodalom. Így az összefoglalásokban, szintézisre törekvő művekben rendkívül vázlatos és torzított képet kapunk a pártról. E megállapítások érvényesek az első Habsburg restaurációs kísérlet belpolitikai következményeinek elemzésére is. A szakirodalom homályban hagyta azokat a belpolitikai erőket, amelyek a restaurációs kísérletet meghiúsították, majd Telekiék bukását és Bethlenék hatalomra kerülését kikényszerítették.¹ Dolgozatom első fejezetében ezeket a belpolitikai küzdelmeket vizsgálom, különös tekintettel a Kisgazdapárt e harcok közben megfogalmazott követeléseire és azok fogadtatására. Fontos feladatnak tekintetem a párt belső csoportjainak bemutatását, összetételük, politikai-ideológiai állásfoglalásaik elemzését. A kormányalakítással kapcsolatos politikai küzdelmeket azzal az igénnyel vizsgáltam, hogy a két konszolidációs szakasz váltása körüli társadalmi-politikai okokat is igyekeztem számbavenni. Hangsúlyozni kívántam, hogy gróf Bethlen István miniszterelnöki ki-

nevezésével az ellenforradalmi rendszer konszolidálásának új szakasza kezdődött. Ezt egyértelműen jelzi Bethlen kormányának összetétele valamint koncepciózus politikai programja és a Kisgazdapárt széles társadalmi bázisu politikai célkitűzései közötti azonosságok és különbségek.

Marxista történetíróink közül (más kérdések kapcsán) többen érintették már a Bethlen-kormány kezdeti tevékenységét.² Ez időszak belpolitikai viszonyainak részletes feldolgozására azonban még nem került sor. A dolgozat második fejezetében ezzel az időszakkal foglalkozom: Elsősorban a Kisgazdapárt alapvető programjait megvalósításáért indított harca és a bethleni konszolidációs törekvések egymásrahatásával.

Dolgozatom témájának kutatását nehezítette, hogy a Kisgazdapártra vonatkozó primér források mindezekig nem kerültek be a levéltárakba. Ezért a forráskiadványokon³ túl elsősorban a minisztertanácsi jegyzőkönyveket, Kozma Miklós iratait, a Földművelésügyi Minisztérium elnöki iratait és Bethlen István félhivatalos levelezését vizsgáltam meg. Fontos forrásnak tekintettem "Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplóját"; 9-11. köteteiből kigyűjtöttem⁴ témámra vonatkozó beszédek, hozzászólások, interpellációkat és határozati javaslatokat. A levéltári források viszonylag kevés száma kényszerített arra, hogy a korszak gazdag sajtóanyagát önálló forrásként felhasználjam. Először a Kisgazdapárt sajtótermékeit (Új Barázda, A Kisgazda, Délmagyarország) kutattam, ezek minden számát átnéztem, mert véleményem szerint csak így lehetséges a belpolitikai események folyamatos feltárása. Az így összegyűjtött forrásanyag egyoldalúságának megszüntetése,

a gazdasági-, társadalmi- politikai viszonyok valóságosabb meg-
rajzolása szükségessé tette a Kisgazdapárttal kapcsolatban lé-
vő pártok, csoportok, gazdasági-társadalmi szervezetek sajtó-
orgánumainak kutatását, illetve az addig gyűjtött anyaggal va-
ló összehasonlító elemzését. A Keresztény Nemzeti Egyesülés
Pártja (továbbiakban - KNEP) és a Kisgazdapárt viszonyának
tisztázása érdekében gyűjtöttem anyagot a Magyarországból és a
Nemzeti Ujságból. A 8 Órai Ujságból megismertem a nemzetgyü-
lésen kívülrekedt volt munkapárti, nagytőkés-nagybirtokos kö-
rök politikai törekvéseit és a Kisgazdapárttal kapcsolatos
taktikai lépéseit. A liberális ellenzék és Nagyatádiék közötti
kapcsolatról a Világ és Az Ujság kutatása során gyűjtöttem
gazdag anyagot. A párt Gömbös-csoportjának nézetei, törekvé-
sei viszont a Szózatban tükröződnek legreálisabban. A Magyar
Gazdaszövetség és az OMGE pártra gyakorolt hatását csak heti-
lapjaik: a Köztelek és A Barázda, valamint folyóiratuk: a Ma-
gyar Gazdák Szemléje megismerésével tárhattam fel. Mindezek
mellett felhasználtam még a Pesti Napló, a Magyarország, az
Uj Nemzedék, a Budapesti Hirlap és a Népszava témával kapcsó-
latos híreit, tudósításait.

Mindezek alapján talán érzékelhető, hogy elfogadhatatlannak
tartom azt a kutatói gyakorlatot, amely csupán a szakirodalom,
valamint a levéltári és egyéb források alapján látható prob-
lémák tükröződését vizsgálja a sajtótermékekben. Így csak a
már megismert tényeket, eseményeket "színezhetjük" és nem
gyarapíthatjuk azokat, pedig erre feltétlenül szükség van. A
sajtó indirekt forrás, a primér iratanyag hiánya, illetve sze-
gényessége azonban szükségessé teszi önálló forrásként való

felhasználását. Limitáltsága viszont a történész kötelességévé teszi, hogy a kutatott téma szempontjából minden fontos sajtótermék minden számát átnézze és összehasonlító elemzéssel vagy önálló sajtótörténeti kutatással az általuk képviselt csoportok, rétegek céljait, nézeteit és tetteit megismerje. Így az egyes sajtótermékek forrásértékeit, felhasználhatóságának és szavahihetőségének megbízható határait is kijelölhetjük.

Az anyaggyűjtést és a téma kutatását nem tekintem befejezettnek. Az anyaggyűjtés hiányosságainak pótlásához, a meglévő forrásanyag elmélyültebb elemzéséhez, illetve a korszak leglényegesebb összefüggéseinek feltárásához azonban szükségem van a tapasztaltabb kutatók őszinte bírálatára. Fáradozásukat előre is köszönöm.

I. AZ ELSŐ HABSBERG RESTAURÁCIÓS KISÉRLET BELPOLITIKAI KÖVET-
KEZMÉNYEI ÉS A KISGAZDAPÁRT (1921. március 26 - 1921. áp-
rilis 21.)

1. IV. Károly visszatérési kísérlete

A titkos előkészületek befejezése után IV. Károly Sváje-
ből Franciaországon keresztül Bécsbe utazott, ahonnan 1921.
március 26-án érkezett Szombathelyre. Ott Mikes János püspök
palotájában találkozott Vass József kultuszminiszterrel és Le-
hár Antal ezredessel. Másnap hajnalban pedig gr. Teleki Pál
miniszterelnökkel, aki gr. Sigray Antal közeli birtokán töl-
tötte a husvétii ünnepeket. Teleki vállalta a közvetítést a
király és Horthy között, autón elindult Budapestre, hogy elő-
készítse IV. Károly érkezését. A véletlen azonban úgy hozta,
hogy a később induló IV. Károly hamarabb ért a budai várba,
mint Teleki.⁴ Horthy a volt király megérkezéséről értesülve
mozgósította a szabadkirályválasztó Prónay zászlóalját és hi-
vatta a legitimista Ostenburgot, mivel bizonyosra vette, hogy
amennyiben puccs készül, abban neki és csapatainak főszerep
van szánva. Gömbös riadóztatta és felfegyvereztette a MOVE
budapesti egységeit, Kozma Miklós pedig baráti körüket (gr.
Bánffy Miklóst, Feilitzsch bárót, Pröhle Vilmost, Gyarmathy
páttert, Sávoy tábornokot és más szabadkirályválasztókat) tá-
jékoztatta a helyzetről. Közben Horthy fogadta IV. Károlyt,
aki a hatalom átadására szólította fel. A kormányzó először
elbizonytalanodott, de később - az őt támogató erők tulsulyá-
ról értesülve - az ország azonnali elhagyására kérte a volt

királyt. IV. Károly a leghatározottabban igyekezett fellépni. Ismételten követelte, hogy a kormányzó a hatalmat azonnal tegye le az ő kezébe. Briand francia miniszterelnökre hivatkozott, mint akinek jóváhagyásával jött Budapestre és aki biztatta őt, hogy teremtsen kész helyzetet, melyet az egész világ respektálni fog. IV. Károlyt meggyőzendő, Horthy hívatta a külügyminisztériumból gr. Khuen-Héderváry Sándort, aki kifejtette a volt királynak, hogy a Habsburg-ház magyarországi restaurációja esetén Jugoszlávia és Csehszlovákia 48 órán belül megtámadná az országot, ami annak teljes feldarabolását vonná maga után. Másfél órai tárgyalás után, amelybe mások is be lettek vonva, IV. Károly "morálisan letört". Megígérte, hogy visszamegy Szombathelyre és elhagyja az országot. Megállapodtak, hogy Teleki (aki időközben megérkezett és a megbeszélések második részében már ő is résztvett) és Sigray a királyt az országhatárig kísérik.⁵

A budapesti hatalomátvétel tehát sikertelenül végződött, amit elsősorban IV. Károly, Horthyban való jogosulatlan bizalmának és ami ezzel szorosan összefüggött a legitimista erők szervezetlenségének tulajdoníthatunk. A fővárosban tartozkodó legitimista politikusok többsége csak este értesült a történetekről. Beniczky Ödön és Szmracsányi György kijelentették, hogy autón azonnal a volt király után mennek és nem engedik meg neki, hogy az ország határán átlépjen. Lingauer Albinnak, Szombathely legitimista képviselőjének telefonáltak, hogy IV. Károlyt bírja maradásra. Ennek érdekében Nyugatmagyarországon plakátoltassa ki, hogy a volt király átvette az uralkodást és hasson oda, hogy Lehár csapatai az esküt IV. Károly kezébe le-

tegyék. A két legitimista politikust azonban 28-án Hajmáskéren a kormányzóság parancsára feltartóztatták és őrizetbe vették. Lehár ezredest pedig táviratilag felszólították: a kormányzó elvárja tőle, hogy IV. Károlyt "a határon keresztül viszi és annak megtörténtét sürgönyileg jelenti". Lehár azonban nem engedelmeskedett! Sőt, a Szombathelyen tartózkodó legitimista politikusokkal (Sigray, Lingauer stb.) a hatalom átvételére biztatta a volt királyt. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy 28-án IV. Károly ismét lemondásra szólította fel Horthyt. Követelte, hogy a "csapatokat azonnal eskesse fel a királyra, a parancsnokságot az összes magyar csapatok fölött azonnal adja át Lukásich altábornagynak, s maga azonnal vonuljon vissza."⁶

Erre a kormányzó megfigyelés alá helyeztette Lukásichot és utasítást küldött Szombathelyre, amely megtiltotta a csapatoknak, hogy rajta kívül bárki parancsait teljesítsék. A minisztertanács pedig Bethlent és Andrássyt Szombathelyre küldte, hogy IV. Károlyt tervéről lebeszéljék, és a polgárháborút megakadályozzák. Bethlen a tárgyalások vezetésére teljhatalmat kapott és ha szükségét látta a volt király szabad mozgását is meggátolhatta. Velük utazott Hegedüs tábornok is, a Lehár helyére dezinált új szombathelyi körletparancsnok.

Horthyék határozott fellépése természetesen szoros kapcsolatban volt a bel- és külpolitikai helyzet alakulásával. A belpolitikai erőviszonyok Horthyéknak kedveztek. A katonaság nyugodt maradt és a kormányzónak engedelmeskedett: Prónay zászlóalja megszállta a főváros legfontosabb pontjait és Gömbösék a sorkatonaságon kívül mintegy 2000 MOVE tagot fegyvereztek fel. A legitimisták elbizonytalanodtak, a Horthyt tá-

mogató szabadkirályválasztók viszont határozottan cselekedtek. A puccskisérletről értesülve, Meskó Zoltán és Rubinek István 28-án összehívták a Kisgazdapárt Budapesten tartózkodó tagjait, hogy megbeszéljék a teendőket. Táviratilag a fővárosba hívták a párt vezéréit: Nagyatádi Szabó Istvánt és Mayer Jánost. Kovács J. István, a szabadkirályválasztók egyik vezetője a párt nevében a kormányzóságon a következőket jelentette ki: "Pártja a kormányzó és környezetének valamint a nemzeti hadseregnek nemzeti érzéséről meg van győződve. A helyzetet azonban annyira komolynak látják, hogy javasolni fogják a kormányzónak a Ház elnapolását és a hatalom legalább néhány héten keresztül történő diktatórikus gyakorlását. Követelik a restaurációs kísérlet legszigorubb vizsgálatát és a felbujtók könyörtelen megbüntetését. Meggyőződésük - mondotta Kovács J. - hogy sem a miniszterelnök, sem a kormány az ügybe beavatva nem volt. "Azt a körülményt, hogy Teleki kísérte fel a királyt Pestre, kellemetlen látszatnak tekintik, de ennek dacára Telekivel szemben bizalmatlanok."⁷

28-án délelőtt az antanthatalmak követői is tudomást szereztek az eseményekről. Hohler angol főmegbízott, francia és olasz kollégája kíséretében nem hivatalos látogatást tett Horthy-nál, aki tájékoztatta őket a történetekről és kormányaik segítségét kérte, hogy IV. Károly sértetlenül visszautazhasson Svájcba. A követek lojális nyilatkozatokat tettek és kormányaiknak is ilyen értelemben jelentettek.⁸ "A szomszédos államok kormányai azonban 28-án és 29-én követeik útján tiltakoztak a magyar kormánynál a restaurációs kísérlet ellen."⁹

Mindezek hatására 29-én IV. Károly már engedékenyebbnek mu-

tatkozott. Közölte Bethlennel, hogy hajlandó az országot elhagyni, ha deklarációt adhat ki, melyben a "kormányzót és a kormányt állásában megerősíti, de a cselekvés jogát a jövőre nézve fenntartja magának." Ezt a nyilatkozatot azonban sem Bethlen, sem a kormány nem tartotta kiadhatónak, mert az a királyi jogok gyakorlásának elismerését jelentette volna, amit az 1920. évi I. Tc. megtiltott. IV. Károly helyzetét tovább rontotta, hogy Fouchet francia követ 29-én már a legerélyesebben cáfolta, hogy Briand miniszterelnök közvetve vagy közvetlenül IV. Károlyt a hatalom átvételére biztatta volna.¹⁰

A Kisgazdapárt fővárosban tartózkodó tagjai - a bel- és külpolitikai helyzet alakulását látva - 29-én már nem a képviselőház elnapolását szorgalmazták. Esti értekezletükön elhatározták, kéri a nemzetgyűlés haladéktalan összehívását,¹¹ "azért, hogy IV. Károly királynak az ország területére való bejövetele alkalmából álláspontját leszögezhesse".¹² Fontos momentum, hogy az értekezleten megjelentek a pártból 1921 február 15-én kivált Független Kisgazda Földműves és Polgári Párt (továbbiakban - Rassay-párt) tagjai (Balla Aladár, Katona Imre, Kerekes Mihály, Rassay Károly, Tomori Jenő) és bejelentették a vezetőségnek csatlakozásukat a nemzetgyűlés összehívását kérő ívhez. Ez azért volt lényeges, mert csak így lett meg a képviselőház összehívásához szükséges 30 aláírás. Bizalmas megbeszélésükön az a vélemény alakult ki, hogy "Teleki, Vass és még több miniszter semmi szín alatt sem maradhat meg a kabinetben, amely a párt felfogása szerint válságba jutott és meg kell buknia".¹³ A szabadkirályválasztás elvi alapján álló Kisgazdapárt és a liberális, szabadkirályválasztó ellenzéki Ras-

say-párt a puccskisérletről értesülve tehát - mai szóhaszná-
lattal élve - akcióegységet teremtett, és erős támadásra ké-
szültek a kormány ellen.

Bonyolította a helyzetet, hogy Szmrecsányi és Beniczky
elfogatása miatt a KNEP szélsőséges legitimistái körében nagy-
foku nyugtalanság uralkodott, a párt keresztényszocialista
csoportja viszont szintén Teleki lemondását követelte.¹⁴ A
pártok nyugtalansága pedig kezdett áttérjedni a főváros la-
kosságára. Március 29-én éjjel Nádasy Imre főkapitánynál a tár-
sadalmi egyletek vezetői bizalmas megbeszélésen voltak, ahol
elmondták, hogy "az eddigi általános nyugalmat, nyugtalanság
kezd felváltani". Féltő volt, hogy a tájékozatlanság miatt a
tisztikar is nyugtalankodni kezd", ami Horthyékra végzetes kö-
vetkezményekkel járhatott.¹⁵

A belpolitikai feszültség növekedése Horthyt és környe-
zetét további gyors intézkedésekre készítette. A kormányzó 30-
án kétszer fogadta kihallgatáson Nagyatádit, közben a Kisgaz-
dapárt követelésére április 1-re összehívták a nemzetgyűlést.¹⁶
A nemzetgyűlés összehívása Horthy pozícióit erősítette, hi-
szen abban az öt támogató szabadkirályválasztók többségben
voltak. A puccskisérlet résztvevőinek megbüntetését, Teleki
és Vass megbuktatását azonban Horthyék nem tartották aktuális-
nak, mert a legitimisták aktivizálódását eredményezhette. E-
zért e tekintetben a Kisgazdapárt leszerelésére törekedtek.¹⁷
Horthy közvetlen környezetének tagja, Kozma Miklós rábeszél-
te a szabadkirályválasztó Gömböst és Sréttert, hogy "párt és
személykérdéseket kikapcsolva igyekezzenek egy platformja hoz-
ni mindenkire, akinek a király behozatalában bebizonyíthatóan

részüik nem volt."¹⁸ E tárgyalások eredményeként - a kritikus kül- és belpolitikai helyzetre való tekintettel - a Kisgazdapárt többsége lemondott Telekiék azonnali megbuktatásáról.¹⁹

A 30-án lebonyolított tárgyalásokon a Kisgazdapárt vezetői IV. Károly országból való eltávolítását sürgették. A minisztertanácsban Nagyatádi Szabó kijelentette: "A király deklarációt a nemzethez nem intézhet, adjon magáncikket bármely külföldi újságnak, s ha jószántából az országot a legrövidebb időn belül el nem hagyja, akkor erőszakkal kell eltávolítani."²⁰ Horthy, 30-án hadparancsban tájékoztatta a nemzeti hadsereget a történetekről. Ebben "nyomatékosan kifejtette elhatározását, hogy kész fegyveres erővel elnyomni egy esetleges karlista katonai puccsot."²¹ Ugyanakkor telefonon beszélt Bethlennel és sürgette: ultimátumszerűen kérje a király elutazását.²² Mindezek ellenére Bethlenéknek nem sikerült a királyt az ország azonnali elhagyására bírni. IV. Károly még ekkor is bizonyos volt abban, hogy a francia kormány mögötte áll és csak abban az esetben volt hajlandó elhagyni az országot, ha "a budapesti francia főmegbízott elmegy Szombathelyre és kijelenti, hogy a franciák nem támogatják."²³

Teleki, Bethlen és Andrássy március 31-én érkeztek vissza Budapestre. Mindhárman egyenesen a Várba mentek, ahol a kormányzónál koronatanács volt. Ezen résztvettek a fővárosban tartózkodó összes miniszterek és pártvezérek. A koronatanács után minisztertanács volt, melyen a másnapra összehívott nemzetgyűlés részleteit beszélték meg.²⁴ E megbeszéléseken Bethlenék arra törekedtek, hogy a koalícióban lévő pártok - Kisgazdapárt, KNEP és a disszidensek - "egymás között össze ne

marakodjanak és az ügyből ne csináljanak király és kormányzó közötti kérdést. Az ország mai helyzetében szükséges - mondta -, hogy minden politikai frakció, mely nem köztársaságot akar, közös platformot találjon, mert a megtörtént kormányintézközlet csak akkor fog igazi sullyal birni, ha az összes pártok egységesen állnak mögötte."²⁵

A minisztertanács után a Kisgazdapárt és a KNEP intézőbizottságai tanácskoztak, amit pártértekezletet követtek. A Kisgazdapárt értekezletén Teleki miniszterelnök ismertette a helyzetet és vázolta azokat a kormányintézkedéseket, amelyeket foganatosított. Nagyatádi Szabó is foglalkozott a politikai helyzettel és végezetül kijelentette: "A kormány annakidején részletesen be fog számolni mindenről és tartsa fenn mindenki arra az időre a kritika jogát." Nagyatádi tehát nem a felelősségrevonás elvetését, csupán elhalasztását kérte, amit a párt elfogadott. A nemzetgyűlés másnapi ülése elé terjesztendő párthatározatot Hencz Károly, a szabadkirályválasztók egyik vezére ismertette. Meskó Zoltán pedig azt indítványozta, hogy a párt fejezze ki bizalmát a kormányzó iránt, aki történelmi pillanatokban a nemzet nagy érdekeihez méltón cselekedett. Rubinek Gyula, Tankovics János, Kovács J. István, Simonyi-Semadam Sándor és Orbók Attila felszólalásai után az értekezlet mind a Hencz, mind a Meskó indítványát egyhanguan elfogadta."²⁶

A KNEP-ben egyetértettek abban, hogy a nemzetgyűlés másnapi ülésének méltóságteljesen, zavaró incidensek nélkül kell lefolynia. Elhatározták, hogy arra az esetre, ha a tanácskozás olyan kérdéseket vetne felszínre, amelyeknek tárgyalása nem ki-

vánatos, a párt tagjai zárt ülést kérnek és az ehhez szükséges aláírásokat meg is szerezték. A párt nem jelölt ki szónokot és kijelentették, hogy csak akkor vesznek részt a vitában, ha a Kisgazdapártból erre okot szolgáltatnának. A KNEP felfogásával azonosították magukat a disszidens képviselők is, akik közül Ballavicini György őrgróf, Korányi Frigyes báró, Huszár Elemer, Reischl Richárd, Tarányi Ferenc és Mikovényi Jenő képviselők jelentek meg az értekezleten.²⁷

A KNEP és a disszidensek állásfoglalásáról értesülve, (de valószínűleg Horthyék nyomására is!) a Kisgazdapárt vezetősége elhatározta, hogy a nemzetgyűlés másnap i ülésén a koalícióban lévő pártokkal egyöntetű magatartásra törekszik és e célból az ülés megkezdése előtt javaslataik szövegét közlik a többi párttal.²⁸

Ennek megfelelően április 1-én a nemzetgyűlés kezdete előtt pártközi értekezletet tartottak. A Kisgazdapártot Nagytádi Szabó és Tomcsányi Vilmos Pál miniszterek, a KNEP-et Andrassy, Huszár Károly, Haller István, Windischgraetz Lajos és Rakovszky István, a nemzetgyűlés elnöke, az un. Friedrich-pártot Weisz Konrád, a Rassay-pártot Rassay, a Demokrata Pártot pedig Vázsonyi Vilmos és Ugron Gábor képviselte. Jelen voltak még Teleki miniszterelnök és Bethlen, akik a disszidenseket képviselték.²⁹

A KNEP és a disszidensek vezetői elfogadhatatlannak találták Hencz indítványát, melyet pedig már Kovács J. Istvánnal, Meskóval és Dömötörrel közösen átdolgoztak. Megkezdődött az alkudozás. Több mint két órán át tartottak a megbeszélések arról, hogy mit foglaljanak a határozati javaslatba. Végül

Apponyi Albert grófot és Gaál Gasztont bizták meg a deklaráció megszövegezésével, amelyet az ülésen Hencz terjesztett elő.³⁰

E javaslat szerint a nemzetgyűlés újból kimondta, hogy az államfői hatalom ideiglenes betöltéséről szóló "1920. évi I.tc. által megállapított közjogi rendhez ragaszkodik, annak megdöntésére irányuló minden törekvés ellen a leghatározottabban felemeli tiltakozó szavát és utasítja a kormányt, hogy annak minden egyoldalú megzavarását megakadályozza."³¹ A javaslat elfogadását Teleki is kérte a nemzetgyűléstől. A KNEP képviselők csendben megszavazták, hisz mint Andrásy mondotta "ez sokkal enyhébb javaslat, mint amit a radikális szabadkirályválasztók először erőltetni akartak."³² Nyilván arra célzott, hogy Hencz eredeti javaslata - szemben az elfogadottal - a restaurációs kísérlet előkészítőinek és résztvevőinek felelősségrevonását is követelte.

Meskó Zoltán beterjesztette a Kisgazdapárt másik javaslatát, amely szerint a képviselőház "mély háláját, hódolatteljes, törhetetlen ragaszkodását fejezi ki Magyarország kormányzója, Nagybányai Horthy Miklós ur őfőméltósága iránt, a közelmult napok sorsdöntő eseményeiben tanusított, a nemzet életbevágó érdekeit szolgáló, egyedül törvényes és alkotmányos magatartásáért." Ezt a javaslatot nem beszélték meg a pártközi konferencián. Ezért a KNEP képviselők egy része Andrásy vezetésével a szavazás előtt eltávozott a nemzetgyűlésből, az ellenzéki képviselők legitimista csoportja (Friedrichék!) pedig tartózkodtak a szavazástól. Mindezzel azt a véleményüket juttatták kifejezésre, hogy a kormányzó IV. Károllyal szembeni

fellépését nem tekintették törvényesnek. A javaslatot azonban a nemzetgyűlés többsége megszavazta. Ezután Balla Aladár, a Rassay-párt egyik vezetője, követelte, hogy Teleki részletesen számoljon be a királylátogatásról, "mert tudni akarjuk, hogy az a kormány tudomása és hozzájárulása nélkül történt." Teleki válaszában hangsúlyozta: "A jelen pillanatot nem tartom még olyan időpontnak, amelyben nyilatkozhatnám, mert még nincs befejezve az akció". Kérte a nemzetgyűlést, hogy a kormányt e munkájában támogassa, "a felelősség kérdését pedig velünk szemben csak akkor érvényesítse, ha majd beszámolhatunk arról, amit tettünk." A nemzetgyűlés ezt elfogadta.³³

A nemzetgyűlés ülése tehát viszonylag nyugodtan zajlott le. A kritikus kül- és belpolitikai helyzetre való tekintettel a Kisgazdapárt és a Rassay-párt elhalasztotta a restaurációs kísérletben résztvevők és a kormány felelősségrevonását. Ugy látszott a kormány helyzete megszilárdult. Az ülés után a Kisgazdapártban optimista volt a hangulat, úgy vélekedtek, hogy az elfogadott határozati javaslat egyelőre tisztázta a helyzetet.³⁴ Nagyatádi Szabó április 2-án délelőtt tanácskozott párthiveivel és elhatározták, hogy türelemmel megvárják a kormány tevékenységének eredményeit. Elvárják azonban Telekitől - mondották - hogy a nemzetgyűlés április 5-i ülésén "olyan kijelentéseket fog tenni, amelyeket megnyugvással vehet tudomásul az ország".³⁵

A nemzetgyűlés állásfoglalása ellenére - miután IV. Károly nem hagyta el az országos - "Csehszlovákia és Jugoszlávia az esetet casus bellinek nyilvánította és részleges mozgósítást rendelt el. A helyzet Magyarország és a szomszédos

államok között rendkívül feszültté vált és a fegyveres összeütközés veszélyével fenyegetett."³⁶ Erről és IV. Károly követeléséről értesülve, az antanthatalmak Párizsban üléselő képviselője, a Nagykövetek Konferenciája, Jules Cambon elnöke alatt április 1-én ülést tartott. Cambon felolvasott egy nyilatkozatot, amely cáfolta, hogy a francia kormány támogatást ígért volna Károlynak. Kijelentette, hogy a francia kormány továbbra is kötelezőnek tartja magára nézve a Habsburgok visszatérését tiltó korábbi antant-nyilatkozatot. Elhatározták, hogy a budapesti főmegbízottjuk útján tudomására hozzák a magyar kormánynak, hogy a nagyhatalmak továbbra is ragaszkodnak az 1920. február 4-i nyilatkozatukhoz.³⁷ Az antanthatalmak jegyzékét április 2-án nyújtották át Teleki miniszterelnöknek. Ebben ismét kijelentették, hogy a "Habsburgok visszahelyezése a békét alapjaiban renditené meg, tehát ezt a restaurációt a szövetségesek sem el nem ismerhetik, sem pedig meg nem tűrhetik." Végezetül pedig - minden félreértést elkerülendő - leszögezték: a volt uralkodónak a magyar trónra való visszatérése "azonnal a legvégzetesebb következményekkel járna Magyarországra."³⁸

Az antanthatalmak jegyzékét minisztertanács tárgyalta. Rakovszky Istvánt Szombathelyre küldték,³⁹ valószínűleg azért, hogy a jegyzékkel IV. Károlyt az ország elhagyására bírja. Csehszlovákia és Jugoszlávia háborúval való fenyegetése és az antanthatalmak jegyzéke ideges nyugtalanságot keltett a politikai körökben. Ezt csak fokozta az a hír, hogy IV. Károly elutazása megromlott egészségi állapota és technikai okok miatt késik. Az antanthatalmak jegyzékét kihasználva a

a Kisgazdapárt szabadkirályválasztói ismét annak sürgős felderítését kívánták, hogy kiknek volt előzetes tudomásuk IV. Károly utazásáról és kik készítették azt elő.⁴⁰ Véleményüket Rubinek Gyula a párt tiszteletbeli elnöke, a középbirtokos-gazdagparaszti csoport egyik vezetője fejtette ki legrészletesebben. Eszerint "a legsúlyosabb felelősség terheli mindazokat, akik IV. Károly megjelenésének előidézésében részesek. A kisgazda- és földművespártnak az a határozott álláspontja, - mondotta -, hogy amint IV. Károly az ország határait elhagyja, elérkezik az ideje annak, hogy a felelősségrevonás tekintetében a szükséges lépések megtéssenek. Ugyancsak teljes elégtétellel állapítják meg azok, akik a királykérdés puccszerű megoldásától tartottak, hogy félelmük jogosult volt és hogy a jövőben hasonló, az ország népét veszélyeztető és a nemzetet mélyen megalázó puccskísérleteknek elejét kell venni, megfelelő intézkedések és személyi biztosítékok szerzése útján. Bizonyos, hogy a felelősségrevonás után a kormányzatban is megfelelő változások fognak történni. Hogy milyen mértékben, azt természetesen a kormány felelősségének a mértéke fogja megszabni." Tény az - fejezte be nyilatkozatát Rubinek - hogy ma a Kisgazdapárt a kormányban nincs kellőleg képviselve azért feltétlenül személyes biztosítékokat kell keresni abban az irányban, hogy a súlyának megfelelő helyet nyerjen az ország ügyeinek intézésében.⁴¹ Rubinek nyilatkozata jelezte, hogy a Kisgazdapárt az antanthatalmak állásfoglalását a konzervatív-legitimista erők kormánypozícióinak meggyengítésére, illetve saját hatalmának megerősítésére kívánja felhasználni. A restaurációs kísérlet előkészítőinek és részt-

vevőinek felelősségrevonását ekkor már a párt Gömbös-csoportja is helyeselte, bár ők hangoztatták, hogy az nem irányul a kormány ellen, mert annak magatartását tisztázottnak látják.⁴² Nagyatádi Szabó és szűkebb környezete IV. Károly eltávolítását tartotta a legsürgősebb teendőnek, mert annak hosszabb jelenléte a királykérdés előtérbekerülését eredményezhette, ami szerintük a kritikus helyzetben polgárháborút okozhatott. Ezzel összefüggésben pedig az antanthatalmak megtorló lépéseitől is tartottak, elsősorban az ország szerb, és cseh csapatok általi teljes megszállásától. Természetesen szintén egyetértettek a puccskisérlet résztvevőinek felelősségrevonásával,⁴³ de a válságos helyzetben továbbra is a párt mérséklését látták szükségesnek.⁴⁴ Azonban a radikális szabadkirályválasztók - akik vezetői Hencz, Simonyi-Semadam és Dömötör Mihály voltak - kormány ellen készülő támadását lecsendesíteni már nem lehetett. Mozgalmukat erősítette, hogy a liberális szabadkirályválasztó ellenzékkel (Rassay-párt) együttműködve léptek fel, akik szerint a kormányt a legsúlyosabb felelősség terheli a történetekért.⁴⁵ A kormány helyzetét súlyosbitotta, hogy a KNEP keresztényszocialista csoportjában is többen követelték a kormány felelősségrevonását.⁴⁶

Valószínűnek tartjuk, hogy a Teleki-kormány helyzetének ez az ismételt megrendülése is hozzájárult ahhoz, hogy Gratz Gusztáv külügyminiszternek és Rakovszkynak az antanthatalmak jegyzékével végre sikerült az ország elhagyására bírni IV. Károlyt. A radikális szabadkirályválasztók és a szélső legitimisták közötti ellentétek azonban már annyira kiéleződtek, hogy várható volt a két tábor viharos összecsapása. Ezért a

nemzetgyűlés április 5-i ülésén Teleki csak azt jelentette be, hogy IV. Károly aznap 10 óra 35 perckor elindult Szombathelyről. A restaurációs kísérletről és a kormány tevékenységéről szóló jelentését másnapra tűzette napirendre.⁴⁷ Tette ezt abban a reményben, hogy még leszerelheti a radikális szabadkirályválasztók és a szélső legitimisták összeecsapását, és úgy elkerülheti a kormányválság kirobbanását.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy az első Habsburg restaurációs kísérlet meghiúsításában jelentősebb szerep jutott a belpolitikai erőknek - köztük a Kisgazdapártnak - mint azt az eddigi történeti szakirodalom bemutatta. Sőt, bátran állíthatjuk, hogy a restaurációt elsősorban a belpolitikai erők akadályozták meg. Kétségtelen azonban, hogy a Habsburg restaurációval szemben álló belpolitikai erők a külpolitikai nyomást felhasználták céljaik elérésére, elsősorban IV. Károly országból való eltávolítására. Az antanthatalmak tiltakozását pedig a Kisgazdapárt arra kívánta felhasználni, hogy a restaurációs kísérletben exponálódott legitimistákat (a hatalom tradicionális birtokosait) kiszorítsa a hatalomból, az 1920 ősztől elveszített pozícióikat a kormányban visszaszerezze.

2. A Teleki-kormány válsága és a Kisgazdapárt

Április 5-én este Teleki megjelent a KNEP-ben és bizalmas beszélgetésen közölte másnapi nemzetgyűlési beszédének lényegét. Egyrészt, hogy a király érkezéséről semmiféle felelős magyar tényezőnek nem volt tudomása, másrészt, hogy itt tartózkodása alatt elhatározásait illetően nem állott semmiféle

presszió alatt és a külpolitikai nyomás következtében határozta el magát a távozásra. Ennek hatására a KNEP elhatározta, hogy a nemzetgyűlésen továbbra is nyugodt magatartást fog tanusítani és a másnapi, 6-i ülés nem lesz viharos lefolyású. Ha a szabadkirályválasztók mégis ennek ellenkezőjét akarnák, abban az esetben a párt, zárt ülést indítványoz. És csak akkor állít szónokot, ha a Kisgazdapárt a felelősségrevonás dolgában akciót indítana.⁴⁸ Teleki tehát megnyerte a KNEP-et, sőt annak állásfoglalása az ellentétek elsimitására inspirálta a Kisgazdapártot.

Teleki ügyesen taktikázott. A Kisgazdapárt értekezletén ugyanis azt hangsúlyozta, hogy IV. Károly elhagyta az országot, majd kijelentette: a kormány vizsgálatot indított és eddig már megállapították, hogy túlnyomóan külföldiek voltak az ügybe beavatva. A radikális királyválasztókat azonban ez nem elégítette ki. Kovács J. István parlamenti bizottság kiküldését kérte, amely az ügyet felülvizsgálja. Teleki ezt feleslegesnek tartotta, Kovács ennek ellenére fenntartotta véleményét, a parlamenti bizottságot - mondotta - mint ellenőrző közeget gondolja. Dömötör Mihály éles hangon bírálta a kormány és a miniszterelnök eljárását. Részletesen ismertette a legitimista propagandát és a kormány szigorú felelősségrevonását követelte, valamint tárgyi (törvényekben rögzített) és személyi garanciákat arra, hogy a mostani esethez hasonló többé ne fordulhasson elő. Véleménye szerint a miniszterelnököt súlyos felelősség terheli a történetkért és a kormányt restaurálni kell. Végezetül kijelentette, hogy nem nyugszik addig, amíg a királykérdést intézményesen, törvényhozási uton

nem rendezik. Gömbös, Teleki segítségére sietett. Rá kell bízni a pártvezetőségre - mondotta - hogy mikor és hogyan foglaljanak állást ebben a kérdésben. Kérte a párt tagjait, "ne nehezítsék meg a kormány állását most, amikor a külfölddel szemben minden erőre és támogatásra szükség van". Teleki végül a radikális szabadkirályválasztók leszerelése érdekében még az alkotmányrevíziós javaslatok nemzetgyűlés elé terjesztését is megigérte, amit pedig addig megakadályozott. Ezután a Kisgazdapárt Nagyatádi Szabó javaslatára elhatározta; ha a nemzetgyűlésen a legitimisták azt akarják igazolni, hogy tulajdonképpen nem történt semmi úgy a párt hivatalos szónoka kifejti álláspontjukat. Ennek lényegét a pártvezér úgy fogalmazta meg, hogy a legutóbbi események a nemzetre nézve nagy veszedelmet jelentettek. A kormány nemcsak látszólag teljesítette kötelességét, hanem pozitív irányban is és a pártnak semmi kivetni valója nem lehet annak eljárásával szemben. Nagy érdeme a kormánynak - mondotta - hogy erélyes intézkedésekkel erőszakos fellépéseknek vette elejét. A párt álláspontjának kifejtésére Kovács J. Istvánt választották meg.⁴⁹

A KNEP és a Kisgazdapárt tehát olyan határozatot hozott, amelyek lényegében kizárták annak lehetőségét, hogy bármelyik hozzászóljon a másnapi miniszterelnöki és külügyminiszteri beszámolóhoz. Teleki tulajdonképpen egymás ellen játszotta ki a két pártot. Ezt azért tehette meg, mert a Kisgazdapárt nem volt egységes a felelősségrevonás tekintetében. Gömbösék és az ugynevezett "mérsékeltek", a középbirtokos-gazdagparaszti szárny Örfly-Schandl-Vasadi Balogh csoportja, nem értett egyet Teleki, illetve a kormány felelősségrevonásával. A ra-

dikális szabadkirályválasztók viszont azt vallották, hogy a kormány addig követett politikája volt az oka annak, hogy az események a restaurációs kísérletig fejlődtek. Éppen ezért követeltek tárgyi és személyi garanciákat arra nézve, hogy hasonló eseteket ne ismétlődhessenek meg. Teleki távozását és a kormány összeállítását kívánták, amelyben a miniszterek valamennyien a szabadkirályválasztás álláspontján állanak. Miután a Kisgazdapárt értekezlete nem ennek megfelelően határozott, a radikális szabadkirályválasztók úgy döntöttek, hogy minden erejükkel támogatni fogják Rassayék mozgalmát.⁵⁰

Ebben a helyzetben ült össze április 6-án a nemzetgyűlés. Teleki elmondotta, hogy IV. Károly elhagyta az országot. Távozására döntő hatással a nagykövetek tanácsának állásfoglalása volt. Őfelsége tehát saját jószántából ment el, külső nyomás behatása alatt ugyan - hangsúlyozta a miniszterelnök, de ezzel kapcsolatban kijelentette "a kormány nem ezen akut befolyásolások alapján cselekedett, hanem egyszerűen annak a tényleges helyzetnek mérlegelése alapján, amelyben az ország van."⁵¹ Teleki tehát rendkívül diplomatikusan fogalmazott, hogy abban a legitimisták és a szabadkirályválasztók se találhassanak kifogásolnivalót. Gratz Gusztáv külügyminiszter a román, az olasz, a jugoszláv és a csehszlovák kormányok restaurációs kísérlettel kapcsolatos tiltakozásának, illetve háborúval történő fenyegetésének ismertetése után azonban azt mondotta: "A magyar kormány a belső és a külső helyzet ismeretében ... azt az álláspontot foglalta el, hogy Károly királynak Magyarország területén való megmaradása az adott körülmények között - fájdalom - fenntartható nem lesz." Be-

szédében védelmébe vette IV. Károlyt és végül hitet tett a szent korona tana, a nemzet és a király egységéről szóló tan mellett. Hangsúlyozta, hogy az "jövő fejlődésünk belső megújulásunk és e gyászos helyzetből való újabb kiemelkedésünk egyetlen biztos alapja lehet."⁵²

A Kisgazdapárt radikális szabadkirályválasztó képviselői nagy felháborodással fogadták Gratz legitimista kijelentését, de nem szóltak hozzá a jelentéshez. A szabadkirályválasztó ellenzék nevében Rassay reflektált a miniszterelnök és a külügyminiszter beszédeire. "Abban a hitben voltunk eddig, hogy a kormány a nemzetgyűlés akaratát hajtotta végre, hogy az 1920. I. tc.-ben ... lefektetett államrendet kívánta megvédeni és ma előáll a kormány és cselekedeteinek indokául és magyarázatául semmi egyebet nem jelent ki, mint a külső erőszakot. Tárgyalni kívánom a kormány politikai felelősségét, elsősorban a miniszterelnök ur és a külügyminiszter felelősségét - mondotta - akik a múltban követett politikájukkal az eseményeket szükségszerűleg ide fejlesztették." Rámutatott, hogy ezeket az eseményeket számtalanszor megjövendölték, de "minden figyelmeztetésünk ellenére a kormány tovább folytatta a kétszinű, minden félremagyarázásra alkalmat adó politikát, s ezzel egyenesen felbátorította mindazokat, akik ezzel a kalanddal akartak a hatalom szekerére felkapaszkodni". IV. Károly itt-tartózkodásának egész ideje alatt a kormány magatartása további kétértelműségek forrása volt - folytatta - amivel "egyenesen tápot adott azoknak a kalandos híreknek, hogy itt Franciaország segítségével történt a ... kísérlet és hogy semmiféle beavatkozásra számítani nem kell, hogy itt

a területi integritás visszaszerzésének közeli lehetősége áll." Befejezésül a következő határozati javaslatot jelentette be: "A nemzetgyűlés kimondja, hogy a kormánynak az alkotmányjogi kérdésekben tanusított politikája iránt bizalmatlan. Kilenc tagu bizottságot küld ki mindazoknak a körülményeknek felderítésére, amelyek IV. Károly Magyarország volt királyának ... itt-tartózkodását lehetővé tették. A bizottság 30 nap alatt köteles jelentést előterjeszteni és a nemzetgyűlés a jelentés alapján fog határozni. Ugyancsak kilenctagu bizottságot küld ki a nemzetgyűlés az alkotmányjogi kérdéseknek törvényhozási szabályozása céljából azzal az utasítással, hogy a bizottság jelentését 30 nap alatt törvényjavaslatok formájában a nemzetgyűlés elé terjessze. A bizottságok megválasztását a legközelebbi ülés napirendjére tűzi ki."⁵³

Rassay beszédét és különösen határozati javaslatát a Kisgazdapárt többsége és a szabadkirályválasztó ellenzék élénk helyesléssel fogadta. Rassay ugyanis - igen nagy taktikai érzékkel - a Kisgazdapárt szabad királyválasztás elvét valló többségének véleményét is megfogalmazta. Határozati javaslatában pedig éppen annak a parlamenti bizottságnak a kiküldését javasolta, amelyet már Kovács J. István is szorgalmazott. Az alkotmányjogi kérdéseknek törvényhozási szabályozása szintén régi követelése volt a Kisgazdapártnak. Különösen a közigazgatás reformjáról és a választójogról szóló törvényjavaslatok sürgős elkészítését kívánták a kormánytól, mert azoktól a parasztság - különösen a közép- és gazdagparasztság - hatalomból való nagyobb részesedését remélték. Így aztán Rassay beszéde illetve határozati javaslata csak fokozta

a párt Gratz jelentése miatti felháborodását. A hangulatra jellemző volt, hogy az esti értekezlet előtt az a hír terjedt el, hogy Kovács J. István, Hencz, Dömötör, Lipták Pál és még néhány erősen exponált szabadkirályválasztó kilép a pártból, ha az nem hoz elképzelésüknek megfelelő határozatot.⁵⁴

Az értekezleten Sziijj Bálint, a párt egyik alelnöke a radikális szabadkirályválasztók bizalmi embere, bizalmatlansági indítványt terjesztett elő a kormány ellen, amely így szólt:

"1. Mondja ki a Párt, hogy a Teleki-kormány azonnali lemondását kívánja, mert az adott súlyos helyzetből nem vezetheti ki sikeresen az országot egy olyan kormány, mely - Nagyatádi Szabó István kivételével, ki iránt változatlan és rendületlen bizalommal viseltetünk - közvetve és közvetlenül is bebizonyítottan hibás, hogy a helyzet ide fejlődött.

2. Mondja ki a párt, hogy a puccsban részesek felelősségrevonását záros határidőn belül kívánja.

3. Mondja ki a párt, hogy a királykérdésben a szabadkirályválasztás elvi alapján áll.

4. Követeljük a szabadsajtótáltalában és külön is a királykérdésben, mint kizárólagos belügyi kérdésben, mert csak az ellenséges pártoknak kedvez az, ha igazságainkat nap-nap után nem hirdethetjük.

5. Követeljük a gabona szabad forgalmát.

6. Követelünk olyan közgazdasági és adópolitikát, mely a Kisgazdapárt programjának megfelel. A kisgazdák, kisiparosok, kiskereskedők és általában a kisemberek hatá-

sosabb védelmét és támogatását kívánjuk. Nem türhetjük, hogy ezen kategóriák újból a bankadósságba sodortassanak.

7. Követeljük a felekezeti béke intézményes és következetes helyreállítását és biztosítását minden vonatkozásban.

8. Mondja ki a párt, hogy csak olyan kormányt támogat, mely ezen programot magáévá teszi, melyben a párt számarányának megfelelően képviselve van, ugyanugy a főispáni karnál is.

9. Mondja ki a párt, hogy ezen kérdések elodázásába, kikapcsolásába és semmiféle áthidalásába bele nem megy.⁵⁵

A Szijj Bálint által előterjesztett bizalmatlansági indítvány tehát egyrészt a radikális szabadkirályválasztók követeléseit, másrészt - és ez a fontos - a Kisgazdapárt tömegbázisát alkotó kis- és középparasztság, a liberális kispolgárság, gazdasági /szabadforgalom, progresszív adózás/ és politikai /sajtószabadság, felekezeti béke/ követeléseit is megfogalmazta.

Nagyatádi Szabó igyekezett csillapítani a szenvedélyeket, azonban ő maga is elismerte, hogy a párt tagjainak a kormánnyal kapcsolatos kifogásai nagyrészt megokoltak. Felhívta az értekezlet figyelmét, hogy nem szabad elhamarkodottan határozni, s mielőtt véglegesen dönt a párt, tisztázni kell az erőviszonyokat. Számolni kell minden lehetőséggel és nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy Teleki bukása súlyosabb komplikációkra vezethet. Nincs kizárva az sem, mondotta, hogy a válságot a nemzetgyűlés mai keretei közt egyáltalán

nem sikerül megoldani és az esetben a nemzetgyűlés feloszlatására is sor kerülhet. Az új választások kiírása a Kisgazdapártra meglehetősen kedvezőtlen időpontban történék, mert a kisgazdapárti képviselők nem tudnának beszámolni arról, hogy a nemzetgyűlés olyan törvényeket hozott, amelyek a kisgazdák érdekében állanak. A földbirtokreformot ugyan megszavazta a nemzetgyűlés - folytatta Nagyatádi Szabó - de a reform végrehajtása nagy nehézségekbe ütközik. Ezzel szemben több olyan törvényt hozott a nemzetgyűlés - és ide tartoznak a pénzügyminiszter tárgyalás alatt álló javaslatai is - amelyek súlyos terheket rónak a kisgazdaosztályra. Ha a választók az iránt fognak érdeklődni, hogy a képviselők mit váltottak be azokból az ígéretekből, amelyeket a választások alkalmával tettek, a képviselők nagyon kellemetlen helyzetbe kerülhetnek. Éppen ezért mindent el kell követni, - fejezte be a pártvezér - hogy a nemzetgyűlést egyelőre ne oszlassák fel és hogy együttmaradassanak addig, amíg a földbirtokreform végrehajtását biztosíthatják. Kérte a képviselőket, hogy mindezeket vegyék figyelembe akkor, amikor a kormányzattal szemben állástfoglalnak.⁵⁶

Ennek ellenére Rubinek, Hencz és Dömötör nagyon élesen bírálták Telekit és különösen Gratz felszólalását.⁵⁷ Már Gömbös is kifogásolta a miniszterelnök és a külügyminiszter jelentését, aki - mint láttuk - 5-én még a kormányt védte. Ez a párt jobboldala állásfoglalásának módosulását jelentette.⁵⁸

Az egyre izgatottabb hangulatban egymást követték a felszólalások, amelyek valamennyien Gratz azonnali lemondását követelték. A felszólalók különösen azt kifogásolták, hogy a kül-

ügyminiszter beszédében csak külföldi befolyásra hivatkozott és egyáltalán nem mutatott rá arra, hogy a kormány azért járt el úgy, ahogy eljárta, mert ezt az 1920. évi I. tc. előírja. Ezt egyébként Telekinél is kifogásolták. Többen követelték, hogy a párt nyilvánítsa bizalmatlanságát Telekivel szemben. Ez azonban végülis elmaradt és csak Gratz külügyminiszter eltávolításának követelését mondották ki határozott formában. Ugyanakkor a párt utasította Nagyatádit, hogy 7-én délelőtt lépjen érintkezésbe a miniszterelnökkel és kérjen felvilágosítást tőle; azonosítja-e magát Gratz kijelentéseivel. Amennyiben Teleki nem tudott előre a külügyminiszter beszédéről, felszólította a párt, hogy a nemzetgyűlés másnapi ülésén ezt jelentse ki és egyben ismertesse a maga álláspontját. A párt azt is követelte Telekitől, hogy Gratz külügyminisztert szólítsa fel lemondásra. Szijj Bálint indítványát pedig a párt-értekezlet a másnapi intézőbizottsági ülés elé utalta, azzal az utasítással, hogy a kormány iránti bizalom kérdésében a miniszterelnöknek a nemzetgyűlésen történő kijelentései alapján határozzon.⁵⁹

Rassay nemzetgyűlési beszéde, illetve határozati javaslata és a Kisgazdapárt állásfoglalása tehát kritikus helyzetet teremtett. Várható volt, hogy másnap Rassay javaslatát a Kisgazdapárt nagy része megszavazza,⁶⁰ a radikális királyválasztók pedig heves támadást indítanak a legitimisták és a kormány ellen. Ebben a helyzetben Teleki "IV. Károly király a nemzethez" címmel közzétette a király elutazása előtt írt kiáltványát, sőt bevezető sorokkal látta el.⁶¹ Ezt a Kisgazdapárt szabadkirályválasztó többsége a legitimista álláspont

tervszerű alátámasztásának fogta fel így a miniszterelnök által is megsértve látták az 1920. évi I.tc.-et.⁶² A Kisgazdapárt vezetősége április 7-én reggel rögtönzött intézőbizottsági értekezleten foglalkozott az ügyel. Azután Nagyatádi Szabó és Tomcsányi Vilmos miniszterek közölték Telekivel, hogy "ha a kormány eddigi összeállításában maradna meg, úgy kénytelenek volnának lemondani".⁶³ Teleki ezt a helyzetet arra használta fel, hogy a nemzetgyűléstől az ülések elnapolását kérte és egyben bejelentette, hogy a kormány állására vonatkozólag előterjesztést kíván tenni a kormányzónak. A meglepett képviselők hozzájárultak kéréséhez.⁶⁴ A nemzetgyűlés elnapolásával Teleki megakadályozta, hogy Rassay határozati javaslatával foglalkozzanak és így a Kisgazdapárt azon követelésének sem kellett eleget tennie, hogy a királykérdésben ismertesse a maga álláspontját. Ezzel sikerült elkerülnie a legitimisták és a szabadkirályválasztók közötti ellentétek kirobbanását és a kormány esetleges leszavazását.

A nemzetgyűlés elnapolása után - a Kisgazdapárt állásfoglalása miatt - Teleki bejelentette Horthynak a kormány lemondását. A kormányzó azonban a kül- és belpolitikai helyzetre való tekintettel a lemondást nem fogadta el. Kérte, hogy a kormány maradjon a helyén, de megígérte, hogy politikusokat fog meghallgatni a kibontakozás mikéntjére vonatkozólag. A lemondást pedig csak akkor fogadja el - mondotta - ha az új kabinetet egyuttal 24 órán belül ki is nevezheti.⁶⁵

Horthy döntéséről értesülve a Kisgazdapárt intézőbizottsága 7-én este értekezletet tartott, amelyen kimondták, hogy a párt az új kormányt csak bizonyos feltételek mellett hajlan-

dó támogatni. Ezeknek körvonalazására szövegező bizottság kiküldését javasolták a pártértekezletnek, amit az el is fogadott. Ennek tagja lett: Nagyatádi Szabó István, Rubinek Gyula, Tomcsányi Vilmos Pál, Mayer János, Gaál Gaszton, Meskó Zoltán, Szijj Bálint, Ferdinándy Gyula, Örfly Imre, Kovács J. István és Schandl Károly. A szövegező bizottság még akkor este összeült és a párt feltételeit a következőkben állapították meg:

1. A párt kimondja, hogy az 1920. évi első törvénycikk alapján áll és ennek értelmében megállapítja, hogy a nemzetet a királykérdés rendezésében megilleti az önrendelkezés joga. Ennek a jognak gyakorlását a párt e pillanatban nem tartja aktuálisnak.
2. A párt a közelmúlt napok eseményei következtében szükségesnek tartja az alkotmányrevízió keretébe tartozó törvényjavaslatok sürgős letárgyalását. Követelik tehát, hogy a közigazgatási reformról, a felsőház reformjáról, az országgyűlési választójogról és a királyi hatalom revíziójáról szóló törvényjavaslatokat a kormány sürgősen készítse el, terjessze a nemzetgyűlés elé és tegye lehetővé, hogy ezeket a javaslatokat a pénzügyi javaslatokkal párhuzamossan tárgyalhassa a Ház.
3. A párt követeli a szabadforgalom sürgős helyreállítását és azt, hogy a kormány a szabadforgalom helyreállítására már most tegye meg a szükséges előkészületeket.

4. A párt követeli a földbirtokreform és a kisbérletek és házhelyekről szóló törvény sürgős végrehajtását. Tárgyi és személyi garanciákat kíván abból a szempontból, hogy a belügyminisztérium e tekintetben a törvények intencióinak megfelelő eljárásra fogja utasítani a közigazgatási szerveket.
5. A párt követeli, hogy a kormányban számarányához megfelelő képviseletet nyerjen.

A párt végül kimondja, hogy minden tekintetben szolidáris lemondott minisztereivel, a lemondás tényét helyesli és a lemondás indokait is mindenben a magáévá teszi.⁶⁶

Az új miniszterelnök személyére nézve a párt többségének az volt a véleménye, hogy mindenkit támogatnak, aki ezeknek a feltételeknek a teljesítésére biztosítékot tud nyújtani. A radikális szabadkirályválasztók és Rubinek azonban továbbra is hangoztatták, hogy Teleki újabb vállalkozását lehetetlennek tartják, mert a miniszterelnök eljátszotta a párt bizalmát.

Ha összehasonlítjuk a Szijj Bálint által előterjesztett indítványt a szövegező bizottság feltételeivel, akkor láthatjuk, hogy a kettő között lényeges különbség van. Ez utóbbi nem követelte a Teleki-kormány lemondását, a puccskisérletben résztvevők felelősségre vonását, a sajtószabadságot, a progresszív adózást és a felekezeti béke intézményes és következetes helyreállítását. Viszont követelte a hatalomban való részesedés szempontjából igen fontos alkotmányjogi törvényjavaslatok pénzügyi javaslatokkal párhuzamos tárgyalását,

a földbirtokreformról, a kisbérletekről és a házhelyekről szóló törvények sürgős végrehajtását. A szövegező bizottság (a szűkebb pártvezetőség) tehát egyrészt politikai engedményeket tett a kormány és a legitimisták felé, másrészt (viszonzásképpen) a párt kardinális programpontjainak megvalósítását követelte.

Április 8-án délelőtt Horthy kihallgatáson fogadta Nagyatádi Szabót, aki tájékoztatta a párt kívánságairól. A kormányzó kifejtette, hogy szeretné ha a kormány - tekintettel a király látogatásának külpolitikai vonatkozásaira - Teleki minszterelnökségével és lehetőleg kevés változtatással a helyén maradna. Megígérte, hogy a párt számarányának megfelelő képviselőket kap a kormányban és négy tárcát, nevezetesen a belügyit, a földművelésügyit, az igazságügyit és a közlekedést kisgazdapárti politikussal töltik be. Gratz pedig kima-
rad a kormányból, sőt bécsi követnek sem tér vissza.⁶⁷ A kihallgatás után összeült a Kisgazdapárt intézőbizottsága.⁶⁸ Nagyatádi Szabó beszámolt Horthy kívánságáról és ígéreteiről. Tomcsányi a királykérdés kikapcsolásának szükségességét hangoztatta, amiről hosszabb vita indult meg. Végül Vasadi-Balogh György indítványára "a pártnak a királykérdésre vonatkozó álláspontját olyan szövegezéssel fogadták el, amely szerint ezt a kérdést a nemzetgyűlésnek teljes élettartamára kikapcsolja és a döntést az új választások után összeülő országgyűlésre bizza. Ezt az álláspontot az intézőbizottság ülésén Kovács J. István is a magáévá tette."⁶⁹ A királykérdésben tett jelentős engedmény mellett a felszólalók nagy többségének az volt az álláspontja, hogy "a kormánynak napi-

rendre kell tüznie a pénzügyi reformok mellett az alkotmányjogi javaslatokat is, nehogy az a helyzet álljon elő, hogy a nemzetgyűlés ne foglalkozhassék az alkotmány reformjával. Többen felszólaltak a szabadforgalom haladéktalan helyreállítása érdekében is."⁷⁰

A vita után az intézőbizottság Gaál Gaszton indítványára a következő határozati javaslatot fogadta el:

1. Pártunk szolidáris lemondott minisztereivel.
2. Hajlandó más keresztény és nemzeti alapon álló pártokkal együttműködésben résztvenni a kormányzás munkájában. Megköveteli azonban, hogy az alábbi programpontok megvalósítása érdekében a párt számarányának megfelelőleg képviselést nyerjen.
3. A királykérdésben a párt a szabad királyválasztás elve alapján áll. Ezen elv sértetlen fenntartása mellett ebben a kérdésben a végleges döntés a nemzet újabb megkérdezése után kialakuló alkotmányos képviseletre kívánja bízni. Ezen minden idegen befolyástól mentes döntés megtörténteig változatlanul ragaszkodik az 1920. évi I. törvénycikk rendelkezéséhez.
4. Követeli a most tárgyalás alá került pénzügyi javaslatokkal váltakozva az alkotmányjogi javaslatok le-tárgyalását és pedig lehetőleg a következő sorrendben: A törvényhatósági és községi szervezeti reformról, a felsőház szervezetéről, az államhatalom főszerveinek (király és országgyűlés) jogköréről és egymáshoz való viszonyáról, végül a képviselői vá-

lasztói jog reformjáról szóló javaslatok letárgyalását.

5. Követeli végül a pártprogram egyéb pontjainak, különösen a mezőgazdasági termények és termékek szabad forgalmának haladéktalan megvalósítását és a földbirtokreform sürgős végrehajtását.⁷¹

A Kisgazdapárt vezetősége Horthy kérésére és ígéreteinek hatására - tehát kinyilvánította, hogy "hajlandó más keresztény és nemzeti alapon álló pártokkal (KNEP, disszidensek) együttműködésben résztvenni a kormányzás munkájában". Azokkal való megegyezés érdekében pedig a királykérdés hosszútávú kikapcsolását is felvették a határozati javaslatba. Az intézőbizottságban ugyanis többségben voltak az un. "méréskeltek" (Tomcsányi, Ferdinándy, Gaál Gaszton, Patacsi, Iklódi-Szabó, Vasadi-Balogh, Örfly, Schandl és Muszti), akik a szabad királyválasztás elve alapján állottak ugyan, de a KNEP-pel és a disszidensekkel való pártszövetség legfőbb szorgalmazói és Teleki legaktívabb támogatói voltak. Antiliberális, ujkonzervatív nézeteket vallottak, többségükben az agráriusok közé tartoztak és elsősorban középbirtokos-gazdaparaszti érdekeket képviseltek. Sajtóorgánjukban az Uj Barázdában (főszerkesztő: Schandl Károly) a következőképpen értékelték a helyzetet. "A jelen pillanatban a válság magát a keresztény irányzatot fenyegeti, a királykérdés előtérbe tolásától épp azért tartottak a komoly munka hívei - irták - mert ez a kérdés megbontja a keresztény magyarság egységét és súlyos bonyodalmakat idéz elő. A parlament egyik pártja sem bír akkora erővel, hogy a másik nélkül kormányozzon és

ezért a pártszövetségi parlamenti kormányzást feladni nem lehet. A két nagy pártnak (KNEP és Kisgazdapárt) meg kell értenie egymást s az, aki az ellentéteket szítja és élezi (ti. a radikális szabadkirályválasztók), ahelyett, hogy a parlamenti munka érdekében összefogásra egyengetné az utat, rövidlátó politikát követ." Követelték, hogy "a politikai helyzet orvoslása az ország gazdasági viszonyaira való tekintettel minél gyorsabban következzen be."⁷²

Horthy kérése ill. ígéretei a radikális szabadkirályválasztók egységét megbontotta. Mint láttuk, Kovács J. beleegyezett a királykérdés hosszutávú kikapcsolásába. Rubinek pedig hajlandónak mutatkozott Teleki elfogadására. Az intézőbizottság értekezlete után ugyanis kijelentette: "ha Teleki marad, akkor a Ház legközelebbi ülésén olyan kijelentéseket kell tennie, amelyek orvosolják Gratz Gusztáv nyilatkozatát, valamint a miniszterelnök nyilatkozatának ama részét is, amely szerint a király eltávolítása tisztán a külföldi nyomás hatására történt."⁷³

A liberális nézeteket valló radikális szabadkirályválasztók (Szijj és Dömötör) az intézőbizottságban kisebbségben voltak. Így a liberális követelések - progresszív adózás, sajtószabadság, felekezeti béke - kimaradtak a határozati javaslatból. Ez feszültséget okozott a párton belül. A liberális nézeteket valló radikális szabadkirályválasztók nem értettek egyet a restaurációs kísérletben résztvevők felelősségre vonásának elhagyásával és Teleki további miniszterelnökségével sem. Ez a csoport szeretett volna Nagyatádival ellenzékbe menni és egyesülni Rassayékkal.⁷⁴

A radikális szabadkirályválasztók az intézőbizottság javaslatát nem is fogadták el. A párt esti értekezletén az alkotmányjogi kérdések sorrendjének módosítását, a sajtócenzura megszüntetését és a királykérdés hosszutávú kikapcsolásának megváltoztatását követelték. Hencz Károly az intézőbizottság azon javaslatával szemben, - hogy az alkotmányjogi kérdések közül a választói jog reformját utolsónak tárgyalják - kifejtette: "a legsürgősebb teendő az új választói jog megalkotása, mert addig, amíg ez nincs meg, ki vannak téve annak, hogy esetleg házfelosztás esetén a régi választói törvény alapján volnának az új választások megejtendőek." Sürgette, hogy a párt vegye fel követeléseit közé a sajtócenzura megszüntetését.⁷⁵ A királykérdés tekintetében pedig rámutatott, hogy az intézőbizottság javaslata ellentétben áll az 1920. évi I. törvénnyel, mert eszerint a királykérdésben még ez a nemzetgyűlés van hivatva dönteni, nem pedig az országgyűlés. Oly értelmű módosítást ajánlott, hogy a párt maga állapítsa meg az időpontot, amikor a királykérdés megoldása időszerű lesz, mert hiszen akadhatnak belső és külső körülmények, amelyek ebben az irányban gyors elhatározást tesznek szükségesé. Mindezekért indítványozta, hogy a határozati javaslatot új szövegezés céljából az értekezlet adja vissza az intézőbizottságnak. Rubinek is ilyen értelemben beszélt. Dömötör és Rupert Rezső pedig még ekkor is azt hangoztatták, hogy a pártnak követelnie kell mindazok szigorú megbüntetését, akiknek részük volt IV. Károly puccsszerű bejövetelében.⁷⁶

Nagyatádi Szabó felszólalása után - melynek tartalmát nem ismerjük - "az értekezlet egyhangulag elfogadta az in-

tézőbizottság határozati javaslatát, azonban néhány pótlást és stiláris módosítást vett fel a javaslatba és ezeknek megszövegezésével az intézőbizottságot bizta meg. Elhatározták még, hogy az intézőbizottság április 11-én ül össze, amely azután nem terjeszti többé a pártértekezlet elé a véglegesen megszövegezett határozati javaslatot, hanem közli azt a miniszterelnökkel.⁷⁷

Ez egyrészt azt jelentette, hogy a radikális szabadkirályválasztók javaslatait, vagy azok egy részét, elfogadták és ezzel a párton belüli ellentéteket csökkentették, másrészt, hogy az elkövetkező tárgyalásokon taktikázási-lavirozási lehetőséget biztosítottak a pártvezetőségnek. További engedmények adására szoríthatták Telekit, de a pártvezetés is visszavonulhatott, ha a helyzet úgy kívánta. Az értekezlet után mindenesetre megerősödött az a felfogás, hogy nem a kormány kiegészítésével, hanem új kormány alakításával, új miniszterelnökkel kell a válságot megoldani, mert Telekivel szemben egyre többen lettek bizalmatlanok. A pártban mind erősebben volt hallható az a kívánság, hogy ha nem kispárti, akkor Bethlen álljon a kormány élére, amivel Nagyatádi Szabó legbizalmasabb hívei (Dr. Barla Szabó József, Dr. Berky Gyula, Bottlik József) is egyetértettek.⁷⁸

Áttekintve és elemezve a IV. Károly távozása utáni napok történetét, megállapíthatjuk, hogy a restaurációs kísérlet leglényegesebb belpolitikai következménye a magyar uralkodó osztályok közötti harc kiéleződése volt, ami a Teleki-kormány válságbakerülését eredményezte. Az események ilyen mélységű feltárása bizonyítja, hogy a legitimisták és a sza-

badkirályválasztók közötti ellentétek szoros kapcsolatban voltak az ellenforradalom konszolidálásának mikéntjével. A legitimisták a polgári demokratikus forradalom előtti hatalmi-politikai viszonyok restaurálására törekedtek. Velük szemben a szabadkirályválasztók, az elmúlt 3 év alatt, jelentősen megváltozott gazdasági-társadalmi összefüggéseknek megfelelően kialakult új hatalmi-politikai viszonyok stabilizálására és továbbfejlesztésére törekedtek. Ez tétéleződött a Kisgazdapárt alapvető programpontjaiban. Ebből az aspektusból vizsgálva nem a szabadkirályválasztás elvéhez való ragaszkodás a lényeg, hanem a közigazgatás demokratizálásának, az általános és titkos választójog fenntartásának, a földbirtok-reform sürgős végrehajtásának követelése. Ezek jelezték a Kisgazdapárt széles társadalmi bázisra támaszkodó politikai célkitűzéseit, amelyek szerintem a magyar társadalom demokratizálásának igényét hordozták. A Kisgazdapártnak persze nem minden csoportja támogatta e törekvéseket. A Nagyatádi Szabó körül tömörülő centrum és a liberális nézeteket valló radikális szabadkirályválasztók csoportja azonban ezek realizálásáért küzdött. A sikertelen restaurációs kísérlet után úgy tűnt, elérhetik céljukat.

3. Kísérlet a kormányválság megoldására, Teleki megbuktatása

A Kisgazdapárt állásfoglalása kétségessé tette Teleki miniszterelnökségét, aki ezért további engedményekre volt hajlandó. Április 8-án, a Magyarország tudósítójának adott nyilatkozatában - lényegében a párt követeléseire válaszolva -

a következőket állította: a királykérdést ő már régen kikapcsolta, Gratz a nemzetgyűlésen csupán egyéni véleményt hangoztatott, az ő bevezető sorainak hatására IV. Károly kiáltványa vesztett közjogi jellegéből. Igérte, hogy a tárcák betöltése nem okoz problémát, az alkotmányjogi reformokat pedig elkészülésük után a nemzetgyűlés elé fogják terjeszteni.⁷⁹

A Kisgazdapárt értekezlete után megtartott minisztertanácson pedig bejelentették, hogy Lehár ezredest, a szombathelyi katonai körlet parancsnokát és Késmárky Dezsőt, a szombathelyi rendőrkerület vezetőjét felmentették állásukból. Sigray Antal gróf, Nyugat-magyarország kormánybiztosa, Károlyi József gróf fejérmegyei és Cziráky József gróf vasmegyei főispánok - ismert legitimisták - ugyanakkor lemondtak.⁸⁰

A KNEP azonban sokallotta a Kisgazdapártnak tett ígéreteket és azok csökkentését kívánta elérni. 8-án este - miután Andrassy tájékoztatta a képviselőket a kormányzónál történt kihallgatásáról - a pártban az a vélemény alakult ki, hogy Teleki megmaradása a kormány élén lehetetlenség abban az esetben, ha Gratz kimaradna a kabinetből. A kormányt rögtön rekonstruálni kell, a tárgyi feltételekben meg kell egyezni - mondották - de ezeket nem lehet olyan ultimátumszerűen neki-szegezni a pártnak, mint azt a kisgazdák tették. Ha a Kisgazdapárt megmaradna eddigi határozata mellett, abban az esetben a KNEP kész ellenzékbe vonulni.

Ehhez járult, hogy az Andrassy által finanszírozott és Milotay István által szerkesztett Magyarország éles támadást intézett Teleki ellen. "A helyzet az - olvashatjuk az eseményeket értékelő cikkben -, hogy Teleki nyilván megmaradása ked-

véért kénytelen egyre több terhet kidobni a maga politikai hajójából, s egyre több engedményt tenni a Kisgazdapártnak, hogy e párt előtt ellenszenvessé vált személyét újból elfogadtassa s átmeneti parlamenti támogatását biztosítsa magának. Akár Bethlen, akár más valaki vállalkoznék kormányalakításra, kétségtelen, hogy sokkal olcsóbb alkura tudna lépni a gazdapárttal és sokkal kevesebb személyi és politikai áldozatot kellene hoznia a hatalom megtartásáért, mint Teleki Pálnak, aki a versenytársai közül azzal a megbecsülhetetlen előnnyel rendelkezik a Kisgazdapárt szempontjából, hogy akarja a miniszterelnökséget, akarja talán tulságosan drága áron is, ... Teleki további maradása egyet jelentene a Kisgazdapárt tárgyi, politikai és személyi követeléseinek kielégítésével."⁸¹

Az ellentmondásos helyzetet a disszidensek az egységes kormánypárt létrehozására szerették volna felhasználni. Vezetőjük, gróf Klebelsberg Kunó, április 8-án a kormányzónak Bethlent ajánlotta miniszterelnöknek és kifejtette, hogy kísérletet kell tenni az egységes kormánypárt megalakítására.⁸² Tervüket arra alapozták, hogy a KNEP-ben és a Kisgazdapártban is voltak csoportok, amelyek egyetértettek elképzelésükkel. Az uralkodó osztályok nemzetgyűlésen kívülrekedt, volt munapárti csoportjai szintén erősen szorgalmazták az egységes kormánypárt létrehozását. E csoportok a kormányválság gyors megoldásának elmaradása esetére a nemzetgyűlés feloszlásával fenyegetőztek.⁸³

Horthy és Teleki ígéretei, a puccskísérletben kompromittálódott legitimisták állásukból való felmentése ill. le-

mondása, a KNEP törekvése a Kisgazdapártnak tett engedmények lefaragására, a disszidensek kísérlete az egységes kormány-párt létrehozására, Nagyatádi Szabót 9-én már arra kényszerítették, hogy - az elért eredményeket megtartva - a kormányválság megoldását szorgalmazza. Részletesen kifejtette álláspontját a párt tagjai előtt és kérte őket, hogy ne csináljanak újabb kormányválságot. A legfontosabb érdek a gazdasági problémák megoldásához fűződik - mondotta - és hogy a válság elnyújtása, amihez különböző komplikációk járulhatnak, gazdasági katasztrófához vezethet. Minden erővel meg kell akadályozni azt, hogy a nemzetgyűlés munkáját megzavarhassák, - amivel annak feloszlata veszélyére utalt. A radikális szabadkirályválasztók - a megváltozott helyzetre való tekintettel, Nagyatádi Szabó kérésére - elállottak attól a szándékuktól, hogy IV. Károly hazahozatalában részesek felelősségrevonását továbbra is követeljék.⁸⁴ Így elhárult a KNEP-pel és Telekivel való megegyezés előli legnagyobb akadály. A megegyezést kívánta segíteni Rubinek, Új Nemzedéknek adott nyilatkozata is. Ebben ugyan ismételtén szükségesnek tartotta a miniszterelnök magyarózkodó nyilatkozatát, de a legitimisták felé kijelentette, "nem tartom kizártnak, hogy mi szabadkirályválasztók IV. Károly mellett döntsünk, de ebben az esetben új egyezményt kell kötni a dinasztával, mert a pragmatika sanctio hatályát vesztette. ... Ez a szabadkirályválasztók legitim álláspontja."⁸⁵

A Kisgazdapárt közeledésére Teleki úgy reagált, hogy eddigi ígéretein túl a gabona belföldi szabadforgalmát és az alkotmányjogi reformok nyár közepén történő nemzetgyűlési

tárgyalását is kilátásba helyezte. Ugyanakkor hangsúlyozta, "szükséges, hogy a Kisgazdapárt és a kereszténypárt között is meginduljanak a megbeszélések, hogy a két párt intézőbizottságai megállapítsák a pártszövetség további fenntartásának tárgyi és személyi feltételeit."⁸⁶

Az események ennek megfelelően alakultak. Április 10-11-én Teleki tanácskozásokat folytatott Nagyatádi Szabóval és Andrássyval. A döntő fordulat tulajdonképpen 11-én, a Teleki-Nagyatádi Szabó megbeszélésen következett be. Teleki megerősítette a pártvezérnek azt a felfogását, hogy az újabb kormányválság ismét visszavetheti az országot a gazdasági konszolidáció terén. Egyben tudomására hozta azt is, hogy Bethlen, akit miniszterelnökként emlegetnek, csak az egységes párt alapján vállalná a kabinet vezetését.⁸⁷ Teleki viszont hajlandó volt a párt kívánságára Gratz nemzetgyűlési beszédét korigálalni és IV. Károlynak a lapokban megjelent kiáltványáról is megfelelő magyarázatot adni. Eszerint, a külügyminiszter beszédének kifogásolt részeiben csak egyéni érzelmeinek és nézeteinek adott kifejezést, IV. Károly nyilatkozata pedig nem királyi ténykedés, annak tartalmával és szövegével közösséget a magyar kormány nem vállal.

A megbeszélések után adott nyilatkozatában Nagyatádi Szabó hangsúlyozta, hogy "a mai tanácskozások után is alaposan meg kell vitatnunk bizonyos kérdéseket (valószínűleg az alkotmányjogi reformokra, a szabadforgalomra, a belügyminiszter személyére utalt!) azonban azt hiszem, hogy a megoldás a helyes irányba fog terelődni... A helyzet az, hogy ma csakis koalíciós alapon lehet kormányozni, már pedig en-

nek érdekében a pártoknak meg kell egyezniük. Bethlen István gróf, akinek a miniszterelnökségről szó volt, nem vállalkozik semmiféle szerepre, csak a maga feltételei alapján. Épp ezért a kibontakozási tárgyalásokat Teleki gróf miniszterelnök fogja vezetni."⁸⁸ Ezekután összeült a Kisgazdapárt intézőbizottsága, hogy véglegesen megszövegezze a párt kívánságait: Ezek szerint

- 1) A kisgazdapárt megállapítja, hogy a szabad királyválasztás álláspontján áll, azonban ennek megvalósítását arra az időre halasztja, amikor ennek a kérdésnek az eldöntésével külföldi befolyások nem érvényesülhetnek.
- 2) Követeli az alkotmányrevízió keretébe tartozó törvényjavaslatok sürgős letárgyalását, mégpedig a következő sorrendben: közigazgatási, választójogi reform, a felsőház szervezetének reformja és az államhatalmi főtevényezők (király és országgyűlés) egymáshoz való viszonyának rendezése.
- 3) Követeli a sajtószabadság sürgős helyreállítását, a sajtótörvény megalkotásával kapcsolatban.
- 4) Ragaszkodnak ahhoz, hogy a miniszterelnök IV. Károly kiáltványának megjelenésével kapcsolatban nyilatkozatot tegyen arról, hogy ezt manifesztumnak, illetőleg kormányzati ténynek tekinti-e és ismertesse azokat az okokat, amelyek a nyilatkozat közzétételére kényszerítették.⁸⁹

Az intézőbizottság közölte a pártértekezlettel, hogy "a javaslatnak elveszi nyilvános jellegét, mert annak ultimátum ize volna." A párt tagjai a magukévá tették és helyesel-

ték ezt az álláspontot. Sőt, odamódosították a határozati javaslatot, hogy az abban foglalt elvek csak a többi pártokkal tárgyaló pártmegbízottak vezérfonalául szolgálnak. Feltétlenül Teleki taktikai győzelmének tudható be, hogy a követeléseket ultimátum jellegétől teljesen megfosztották, s mint a párt belső álláspontját kezelték.⁹⁰

A Kisgazdapárt április 11-én végleges formába öntött követeléseit az ugynevezett 'mérsékeltek' és a radikális szabad királyválasztók egymással kötött, valamint a párt egészének Telekivel és a KNEP-pel kötendő kompromisszumát tükrözték. Különösen jól látszik ez a királykérdés megoldására vonatkozó első pontnál. A radikális szabadkirályválasztók lemondtak intranzigens felfogásukról, de az un. 'mérsékeltek' elképzelése sem valósult meg. A királykérdés megoldásának arra az időre történő halasztása pedig, amikor az minden külföldi befolyástól történhetik meg, kielégítette még a legszélsőbb legitimistákat is. Az alkotmányrevízió keretébe tartozó törvényjavaslatokat eredetileg a pénzügyi javaslatokkal váltakozva kívánták a nemzetgyűlés munkajendjébe iktatni, e határozatuk azonban megelégedett azzal, hogy ezeknek a javaslatoknak sürgős napirendre tűzését követelték a kormánytól. Feltételeik közé - a radikális szabadkirályválasztók kívánságára - beiktatták a sajtószabadság követelését, azonban ennek megvalósítását csak a sajtótörvénnyel kapcsolatban kívánták, ennek letárgyalására viszont nem állapítottak meg határidőt. A negyedik pont felvétele a követelések közé szintén a radikális szabadkirályválasztók befolyását mutatja. Különös jelentősége azonban nem volt, hisz nem érintette a hatalmi viszonyokat. A feltételek

elemzésének végén felmerül a kérdés: miért nem követelték a mezőgazdasági termékek szabadforgalmának haladéktalan megvalósítását és a földbirtokreform sürgős végrehajtását? Azért nem, - és ez a későbbiek során kiderül - mert e követelés teljesítését Teleki már Nagyatádinak megígérte. A Kisgazdapárt április 11-i határozata tehát már Teleki és a KNEP engedményeit és kívánságait is tükrözi. A Kisgazdapárt intézőbizottsága, a válság mielőbbi megoldása érdekében, olyan alapra igyekezett helyezkedni, amelyen a két kormányzópárt elvei fenntartásával érintkezésbe léphetett egymással. Elhatározták, hogy 12-én tárgyalásokat kezdenek a KNEP intézőbizottságával, a tárgyalásokba bevonják Telekit is, és a függőben lévő kérdések egész komplexumára megállapodást létesítenek, ha az lehetséges. Az intéző bizottságot követő pártértekezleten egyébként, "döntő volt az a felfogás, hogy nagy horderejű politikai és financiális okokból okvetlen megegyezésre kell jutni a másik párttal, annál is inkább, mert ellenkező esetben a házfelosztás fenyeget."⁹¹

Másnap ennek megfelelően Teleki, Nagyatádi Szabó és Andrassy hosszasan tanácskoztak. Megállapodtak, hogy a KNEP és a Kisgazdapárt továbbra is szövetségben marad, a támogatja a Teleki-kormányt. Teleki és Andrassy elfogadták a Kisgazdapárt feltételeit. Ennek alapján megszövegezték azt a határozati javaslatot, amely a két párt intézőbizottsága elé kerül és megegyeztek abban is, hogy Teleki a nemzetgyűlés első ülésén a kívánt értelemben nyilatkozatot fog tenni.

Ami a személyi kérdéseket illeti, abban állapodtak meg, hogy az újjáalakuló kormányban közlelmezési miniszter Mayer

János lesz, Gratz pedig nem foglal helyet abban. Ezért a külügyi tárcát ideiglenesen Teleki fogja vezetni. A KNEP kívánására pedig Benárd Ágoston népjóléti miniszter helyett Bernolák Nándort tették meg, aki szintén kereszténypárti politikus volt. A legnagyobb vita a belügyminiszter személye körül zajlott. A Kisgazdapárt Gaál Gasztont szeretne volna, akit azonban Teleki - a KNEP keresztényszocialista csoportjának tiltakozása miatt - nem fogadott el. Ő, Kószó Istvánnak, a Kisgazdapárt képviselőjének, a jogügyi bizottság elnökének ajánlotta fel a belügyi tárcát. Kószó azonban csak abban az esetben akarta vállalni a belügyminiszterséget, ha garanciákat kap a közigazgatási reform végrehajtására. Ezt pedig abban látta, hogy minden egyes pénzügyi javaslat letárgyalása után egy közigazgatási vagy alkotmányjogi javaslat kerüljön a nemzetgyűlés napirendjére. Igen, ez a párt leglényegesebb követelése volt, de április 11-i határozatuk már nem követelte egyértelműen, hogy a pénzügyi javaslatokkal váltakozva tárgyalják a nemzetgyűlésen az alkotmányjogi reformokat. Ezt pedig Teleki és Andrássy arra használták fel, hogy a pénzügyi javaslatok letárgyalásának prioritást biztosítsanak az alkotmányjogiakkal szemben. Nagyatádi Szabó este tájékoztatta a pártot a tárgyalásokról. Kijelentette, hogy a válság megoldottnak tekinthető. A tárgyi nehézségeket sikerült teljesen elsimitani és a személyi kérdések közül csak a belügyi tárca betöltésére nézve nem történt döntés. A párt nagy része ezuttal is Gaál Gaszton kinevezése mellett foglalt állást, de ő kijelentette, hogy nem vállalja a miniszterséget. A párt ezért tudomásul vette Kószó János jelölését.⁹³

Nagyatádi ezután bejelentette, megállapodtak a miniszterelnök-

kel abban, hogy április 20-ig beszüntetik a rekvirálásokat és hogy ettől a naptól fogva helyreáll a gabona szabad forgalma. Az un. "ellátatlanok" (a bérből, fizetésből élőket neveztek így) szükségletének fedezéséről a kormány már gondoskodott, egyelőre 500 vagon külföldi gabonát vásároltak és amennyiben szükségesnek mutatkozik, ezt további külföldi vásárlások fogják követni. A pénzügyi és alkotmányjogi javaslatok megoldása között junktímot állítottak fel, mégpedig olyképpen, hogy a nemzetgyűlés elé kerülő törvényjavaslatok sorrendjét a következőképpen állapították meg: a vagyonváltság, a költségvetés, az önálló magyar államjegy kibocsátásáról, a pénzkicserélésről, a bankjegyforgalom szabályozásáról, az államadósságok rendezéséről szóló pénzügyminiszteri javaslat, a közigazgatási reform, a választójogi reform, a felsőház reformja és végül a király és az országgyűlés jogkörének szabályozásáról szóló alkotmányjogi törvényjavaslat. Hegedüs pénzügyi javaslatainak harmadik csoportjára pedig csak az alkotmányjogi törvényjavaslatok letárgyalása után került volna sor.⁹⁴

A megállapodást értékelve meg kell állapítanunk, hogy bár az kompromisszumos alapon jött létre - összességében a Kisgazdapárt jelentős sikerének tekinthetjük. A négy miniszteri tárca, Gratz megbuktatása, a rekvirálások beszüntetése, a gabona szabadforgalmának biztosítása, a sajtóreform és az alkotmányjogi javaslatok közelebbjuttatása a megvalósuláshoz - olyan eredmények voltak, amelyek kihívták az uralkodó osztályok jelentős csoportjainak ellenállását. Ezek úgy vélték, hogy Teleki túl sok engedményt tett a Kisgazdapártnak. Külö-

nösen a közigazgatási reform közeljövőben történő megvalósításából tartottak, ami a közép- és gazdagparaszság községi, városi és törvényhatósági képviselőtestületekbe kerülését és a Kisgazdapárt további megerősödését, ill. hatalmonmaradását eredményezhette. Ez nem felelt meg az uralkodó osztályok érdekeinek, akik a községi, városi és különösen a vármegyei közigazgatást mindenképpen a kezükben akarták tartani. A községi és törvényhatósági választójog kiterjesztése ugyanis egyet jelentett volna a földbirtokosok és dzsentrik e testületekből való kitessékelésével. Ennek következménye pedig a földbirtokreform gyors végrehajtása és a közélet demokratizálódása lett volna. Kulcsfontosságú kérdésről volt tehát szó, ezért az uralkodó körök szembefordultak Telekivel. A nemzetgyűlésen kívül - rekedt, volt munkapárti politikusok véleménye szerint "a most készülő megoldás, mivel tisztára pártérdekeket igazít el, csak meghosszabbítja a lappangó válságot."⁹⁵ A nagybirtokosok - bár a gabona szabadforgalmát örömmel üdvözölték - megütközve fogadták Nagyatádinak azt a bejelentését, hogy a kormány az ellátatlanok részére külföldről akar gabonát behozni. Elismerték ugyan, hogy a gabonában hiány van, de hangsúlyozták, hogy "még mindig nagy készletek vannak a gazdák (értsd: földbirtokosok) kezén, amelyek a forgalom szabadságának helyreállítása folytán igen nagy mennyiségben fognak a piacra kerülni". A disszidensek is ellenszenvvel fogadták Teleki és Nagyatádi megegyezését és Pallavicini interpellációban kívánt tiltakozni a külföldi gabona behozatala ellen.⁹⁶

A megegyezéssel természetesen nem voltak megelégedve a KNEP szélső legitimistái sem, akik elsősorban Gratz elejtése mi-

att is fordultak szembe Telekivel. Vezető körökben és a pártokban erős mozgalmat indítottak a volt külügyminiszter megtartása érdekében. Más okok miatt, de a liberális szabadkirályválasztó ellenzék (Rassayék!) is helytelenítette a megegyezést és a válságok gyökeres megoldása érdekében a nemzetgyűlés felosztatását, új választások kiírását követelték.⁹⁷

Horthy és a mögötte álló katonai körök a kormányválság kirombanásakor - a veszélyes kül- és belpolitikai helyzet miatt - támogatták Telekit. Ezt mutatta az is, hogy lemondását Horthy nem fogadta el. Telekinek a pártokkal folytatott tárgyalásai folyamán azonban bennük is olyan vélemény alakult ki, hogy Teleki csak ideiglenesen tudta kikapcsolni a legitimisták és a szabadkirályválasztók közötti ellentéteket és ezek rövid időn belül újból beállnának.⁹⁸ Már pedig Horthyék, hatalmuk biztosítása érdekében az ellenforradalom konszolidálását óhajtották. Mivel ezt nem látták biztosítottnak a Teleki által létrehozott megállapodásban, ezért - a kialakult helyzetet is felhasználva - Teleki megbuktatására szánták el magukat. Ezt azzal érték el, hogy Gömbös-Kozma és Eckhardt április 13-án miniszterelnöki ellenjegyzés nélkül megjelentették a napilapokban Horthy március 30-án kiadott hadparancsát. Teleki annak megjelentetéséhez ugyanis nem járult hozzá, mert nyilvánvaló volt, hogy az újra kiélezi a legitimisták és a szabadkirályválasztók közötti ellentéteket. Horthyék éppen ezt akarták. A hadparancs megjelenése a legitimisták és a liberális szabadkirályválasztók körében is nagy felháborodást okozott. A Kisgazdapártban azért, mert nem történt benne hivatkozás az 1920. évi I. törvénycikkre. A KNEP-ben pedig en-

nél sokkal erősebben azért, mert kifogásolták, hogy a hadparancsban a kormányzó a nemzeti hadsereg neki tett esküjére hivatkozott a IV. Károly királynak tett esküvel szemben.⁹⁹ A legitimisták és a szabadkirályválasztók közötti ellentétek - április 13-án a nemzetgyűlés pénzügyi bizottsága ülésén, melyen a belügyi és az igazságügyi tárcák költségvetésével foglalkoztak - elemi erővel törtek felszínre. Beniczky Ödön az elköltött pénzekért Telekit tette felelőssé, Szmrecsányi György pedig a hadparancs megjelentetését dobta a vitába. Erre a kisközpárti képviselők követelték a karhatalom ügyének rendezését, a rendőrség fejlesztését, a tisztviselők létszámának csökkentését, a közigazgatási reform gyors megvalósítását és az internálások felülvizsgálását, esetleg megszüntetését. A legitimisták és a szabadkirályválasztók - természetesen más-más szempontból - Teleki lemondását követelték. Teleki még egyszer kísérletet tett a Kisközpárt megnyerésére. Nagyatádi Szabóval, Tomcsányival és Gaál Gasztonnal folytatott megbeszélése - melybe Mattyasovszky belügyi helyettes államtitkárt, a közigazgatási reform előkészítőjét is bevonták - azonban nem vezetett eredményre. Teleki ugyanis nem tudta garantálni a pártnak tett ama ígéretét, hogy a pénzügyi javaslattal júniusban fogja tárgyalni a nemzetgyűlés az alkotmányjogi javaslatokat. Így Kószó nem vállalta el a belügyminiszterséget.¹⁰⁰ A Kisközpártnak a közigazgatási reformhoz való ragaszkodása, az erőviszonyok kedvezőtlen alakulása és a hadparancs megjelenése Teleki számára lehetetlenné tették a további kísérletezést. Elkeseredett és "arra a meggyőződésre jutott, hogy Bethlen felfogása a kormány alakulá-

sát illetőleg, mely szerint a kormánynak nem alulról kell kikristályosodni, mintegy a pártok kívánságai alapján, hanem felülről, erre való emberek kijelölésével kell helyét kiküszöbölésére, a jelen helyzetben célravezetőbb."¹⁰⁰ Ezért Teleki 1921. április 13-án 13 órakor bejelentette Horthynak lemondását, aki azt elfogadta és Bethlent bizta meg az új kormány megalakításával.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy az első Habsburg restaurációs kísérlet meggyújtásában jelentősebb szerep jutott a belpolitikai erőknek - köztük a Kisgazdapártnak - mint azt az eddigi történeti szakirodalom bemutatta. Sőt, bátran állíthatjuk, hogy a restaurációt elsősorban a belpolitikai erők akadályozták meg. Kétségtelen azonban, hogy a Habsburg-restaurációval szembenálló belpolitikai erők a külpolitikai nyomást felhasználták céljaik elérésére, elsősorban IV. Károly országból való eltávolítására. Az antant hatalmak tálakozását pedig a Kisgazdapárt arra kívánta felhasználni, hogy a restaurációs kísérletben exponálódott legitimistákat (a hatalom tradicionális birtokosait) kiszorítsa a hatalomból, az 1920 ősztől elvesztett pozícióit a kormányban visszaszerezze és alapvető programpontjait azzal elfogadtassa. Az első két követelésük teljesítését Horthy megígérte, hisz a legitimisták hatalomból való kiszorítása és a szabadkirályválasztók kormánypozícióinak növekedése neki is érdeke volt. Összegzésként megállapíthatjuk, hogy az adott belpolitikai szituációban Telekinek - ha miniszterelnök akart maradni - kilátásba kellett helyeznie a Kisgazdapárt alapvető programpontjainak sürgős megvalósítását. A közigazgatás demokra-

tizálása, a földbirtokreform végrehajtása, és az általános, titkos választójog fenntartása azonban ellentétben állt a magyar uralkodó osztályok érdekeivel. E követelések megvalósítása ugyanis a Kisgazdapárt (és a mögötte álló közép- és gazdagparasztság) további megerősödését, illetve hatalmon maradását eredményezhette. Ennek következménye pedig a társadalom és a közélet demokratizálása lett volna, ami viszont a rendszer konszolidálásának menetét és jellegét is befolyásolta, megváltoztatta volna. Az uralkodó osztályok jelentős csoportjai - a KNEP többsége, a disszidensek és a nemzetgyűlésen kívülrekedt volt munkapárti politikusok - úgy vélték, hogy Teleki túl sok engedményt tett a Kisgazdapártnak, ezért szembe fordultak vele. Ezt Horthyék arra használták fel, hogy Telekit megbuktassák és a szabadkirályválasztók őket támogató csoportjának (Bethlenéknek) hatalomra kerülését kikényszerítsék. Teleki bukásával lezárult az ellenforradalom konszolidálásának első szakasza, amelyet tulajdonképpen a legitimista, konzervatív arisztokrácia konszolidációs kísérletének tekinthetünk. Bebizonyosodott, hogy a bel- és külpolitikai erőviszonyok lehetetlenné teszik ezen kísérlet realizálását. Az ellenforradalom konszolidálásának második - sikeres - szakasza gróf Bethlen István miniszterelnöki kinevezésétől bontakozik ki.

4. Bethlen kormányalakítása és programbeszédének parlamenti vitája

A designált miniszterelnök először Andrássyval tárgyalt és támogatását kérte vállalkozásához. Andrássy - mint a KNEP

aznap esti értekezletén elmondotta - megígérte, támogatását, de a párt nevében nem nyilatkozott.¹⁰¹ Bethlen még aznap - gondolkodási időt nem engedve - megnyerte Nagyatádi Szabó Istvánt,¹⁰² majd Klebelsberggel, a disszidensek egyik vezetőjével és a kabinetjébe kiszemelt politikusokkal tárgyalt. Másnap felkereste Telekit, akivel hosszan tanácskozott. E megbeszélésen később részt vett Tomcsányi Vilmos Pál és Kószó István. Azután pedig Andrássyval, Rakovszkyval, a nemzetgyűlés elnökével és végül Hegedüs Lóránttal tárgyalt. A tárgyalások eredményeként 14-én délután Bethlen már kész kabinetlistával jelentkezett Horthynál, aki még aznap kinevezte az új kormányt. Ennek tagjai: gr. Bethlen István miniszterelnök, gr. Ráday Gedeon belügyminiszter, a MOVE elnökségének tagja, gr. Bánffy Miklós külügyminiszter, mindketten a Magyar Royalista Párt és az ÉKSZ vezetőségi tagjai, de nem tagjai a nemzetgyűlésnek, Belitska Nándor hadügyminiszter, Hegedüs Lóránt pénzügyminiszter, pártonkívüli, ugyancsak nem képviselők. A Kisgazdapártot Nagyatádi Szabó István földművelésügyi, Mayer János közlekedésügyi és Tomcsányi Vilmos Pál igazságügyi miniszterek, a KNEP-et pedig Vass József közoktatásügyi, Hegyeshalmi Lajos kereskedelemügyi és Bernolák Nándor népjóléti miniszterek képviselték. Megszüntetésükig Bánffy vezette a nemzeti kisebbségek, Nagyatádi Szabó pedig a kisgazda minisztériumot. A kormányalakítási tárgyalásokról és kinevezésekről Bethlen az MTI útján kommunikét adott ki, melyben bejelentette: "A kormány működését az eddigi koalíciós alapon kívánja megkezdeni és politikájának fő zsinórmértéke - úgy mint az eddigi kormányoké - a nemzeti, keresztény és agrár-

irányzat lesz."¹⁰³ Bethlennek tehát a kormányalakítás érdekében le kellett mondania arról, hogy még a kormány kinevezés előtt alakuljon meg az egységes párt. Ugyanakkor a megfogalmazás jelezte, hogy a miniszterelnök annak létrehozásáról nem mondott le.

A kormány gyors megalakítása meglepte a pártokat és a közvéleményt. Nem értették, hogyan tudta Bethlen 24 óra alatt megoldani a kormányválságot, amit Teleki egy hét alatt képtelen volt? Ennek három lényeges oka volt. Az első, hogy Teleki tárgyalásai közben "a legnagyobb csendben Bethlen is folytatótt tárgyalásokat". 13-án már "kész listája és programja volt arra az esetre, ha Teleki vállalkozása nem sikerül."¹⁰⁴ A második: Bethlen felhasználta Teleki tárgyalási eredményeit és a pártok nemzetgyűlés feloszlásától való félelmét. A harmadik: Telekitől eltérő taktikával és módszerrel oldotta meg feladatát. Mindössze a három pártvezérrel és a kabinetjébe kiszemelt politikusokkal tárgyalt. Nem sokat törődött a pártok követeléseiivel és nem ismerte el az egyes csoportoknak azt a jogát, hogy minisztereket és államtitkárokat jelöljessenek. Módszerével tüntetőleg tudtára adta a pártoknak, hogy nem óhajt tőlük függni.¹⁰⁵

Az új kormány névsorának nyilvánosságra hozatala után a Kisgazdapártban a hangulat nem volt egységes. A kormány összetétele ugyszólván senkinek sem tetszett, "de míg Nagyatádi Szabó bizalmas hívei a kormány új tagjaiban a jogrend megszilárdításának és a közszabadságok helyreállításának garantálását látták", addig a párt ujkonzervatív-agrárius szárnya, különösen annak Örfy-Schandl - Vasadi Balogh csoportja,¹⁰⁶ a kormány összeállítását és főleg Ráday belügyminisztterségét ki-

fogásolta. Azzal próbáltak hangulatot kelteni Bethlen és a vele szolidáris Nagyatádi Szabó ellen, hogy a kabinet tagjainak kiválogatásánál nem volt tekintettel a parlamentális viszonyokra és a pártok erőviszonyaira, s hogy a legfontosabb hatalmi tárcát éppen párton kívül álló politikus, gróf Ráday kapta. Hangoztatták, hogy Ráday ellenzi a közigazgatási reform megvalósítását és a választójogot szűkíteni szándékozik, de kifogásolták azt is, hogy tagja a MOVE elnökségének és jó barátja Gömbösnek a MOVE vezérének.¹⁰⁷ Az ujkonzervatív-agrárius szárny tagjai 14-én éjjel értekezletet tartottak és elhatározták, ha az új kormány nem fogja honorálni a Kisgazdapárt eddig hozott határozatait, különösen ha a közigazgatási reform és a választójog kérdésében nem fogja azt a programot hozni, amelyet a párt követel, akkor ellenzékbe mennek s így a párt szétszakad. Az értekezlet Vasadi Balogh Györgyöt és Ferdinandy Gyulát, volt belügyminisztert bizta meg, hogy informálódjanak a helyzetről a miniszterelnöknél.¹⁰⁸

A Kisgazdapárt ujkonzervatív-agrárius szárnya, amelynek kb. 30-33 tagja volt, elsősorban azért elégedetlenkedett, mert sem a belügyi tárcát, sem pedig a belügyi államtitkárságot nem kapták meg. Ez utóbbit Bethlenék Gömbösnek szánták, a vallás- és közoktatásügyi államtitkárnak pedig Kovács J. Istvánt jelölték, akik mindketten a szabad királyválasztók vezetői voltak. Az ujkonzervatív-agráriusok Örfly-Schandi-Vasadi Balogh csoportja azért nem kapott a kormányban pozíciót, mert a királykérdésben bizonytalan felfogásúnak számítottak.¹⁰⁹ Ebben a vonatkozásban a Bethlen-kormányban a legitimisták pozíciói meggyengültek (Teleki, Gratz és Benárd

bukása) és a szabad királyválasztók Horthy támogató csoportjának (Bethlen, Ráday, Bánffy, Nagyatádi Szabó, Mayer, Gömbös és Kovács J.) pozíciói jelentősen megerősödtek.

Nagyatádi Szabó és hívei a restaurációs kísérlet után a legfontosabbnak éppen ezt tartották. Ezért nem ellenezték Ráday, Bánffy és Gömbös kormányba kerülését sem, mert tudták, hogy ellenségei a Habsburg-restaurációnak. Meg voltak arról győződve, hogy Bethlen egy esetleges újabb restaurációs kísérletet erős kézzel fog elfojtani. "Bethlen személye garancia arra - mondták - hogy a királykérdést alkotmányos uton, a nemzet akaratából fogják megoldani és az országra nézve ebből külső komplikációk nem származhatnak." Abban is bíztak, hogy Bethlen a mezőgazdasági termékek szabadforgalmát, a közszabadságokat, a sajtószabadságot helyreállítja, a földreformot pedig végrehajtatja.¹¹⁰ Ez utóbbit látszott igazolni az is, hogy a kormány kinevezésének napján - április 14-én - Horthy (valószínűleg Bethlen tanácsára!) végre kinevezte az Országos Földbirtokrendező Biróság elnökségét.¹¹¹ A párt többsége azonban nem bizott túlságosan abban, hogy Bethlenék a párt által követelt közigazgatási és választójogi reformokat sürgősen tárgyalatni fogják a nemzetgyűléssel. Ezért Nagyatádi Szabó hívei is hangsúlyozták, hogy ők is a párt ismert feltételeinek teljesítéséhez fűzik az új kormány támogatását. Amennyiben ezek nem fognak megvalósulni, úgy a párt teljes erővel a kormány ellen fog fordulni.¹¹²

Bethlen április 15-én ismertette a minisztertanáccsal programját. Azzal kezdte, hogy "a kormány az 1920. évi I. törvénycikk alapján áll", de hozzátette, hogy a királykérdés

megoldását nem tartja aktuálisnak. Ezután az alkotmányreformra vonatkozó javaslatokat említette. Ezek közül elsőnek a választójogi, másodiknak a főrendiházi reformot kívánta tárgyaltatni a nemzetgyűléssel és csak utolsónak a közigazgatási reformot. Bejelentette, hogy "e reformok megoldását is fontosfeladatnak tekinti, határidőről azonban nem fog nyilatkozni", mert e kérdések letárgyalása a nemzetgyűlésen a legsürgősebb pénzügyi javaslatok elfogadásának időpontjától függ. Megígérte még a sajtótörvény létrehozását, a földbirtokreform végrehajtását és a mezőgazdasági termékek szabadforgalmának bevezetését. Bethlen tehát lényegében elfogadta a Kisgazdapárt ismert feltételeit, de a sürgősnek nyilvánított pénzügyi javaslatok tárgyalását eszközül használta fel az alkotmányjogi - elsősorban a közigazgatási reform elodázására.

Ezzel kapcsolatban Nagyatádi Szabó hangsúlyozta: a Kisgazdapárt határozottan állást foglalt amellett, hogy a "már benyújtott fontosabb pénzügyi javaslatok bizonyos csoportjai után mindjárt az alkotmányjogi reformra vonatkozó javaslatok tárgyaltassanak." Rámutatott, hogy a párt elsősorban a közigazgatási reform megvalósítását követeli. Hegedüs szerint a pénzügyi javaslatok tárgyalását megszakíthatják, ha "a kormánynak az volna az álláspontja, hogy az alkotmányjogi kérdések tárgyalására akar áttérni". Ennek ellenére Bethlen nem járult hozzá a pénzügyi javaslatok elhalasztásához. "Az 1920. évi I. törvénycikk kötelezte a kormányt - mondotta - hogy a választójogi törvényt megalkossa. Ez alapját képezi a közigazgatási reformnak, amit csak az új választójogi törvény után lehet megalkotni. Nagyatádi Szabó nem hagyta annyiban a dolgot. "A Kisgazdapárt nagy része azért ragaszkodik ahhoz, hogy

az alkotmányjogi reformokra még az összes pénzügyi javaslatok letárgyalása előtt kerüljön sor, - mondotta - mert attól félnek, hogy a sulyos és a választók előtt népszerűtlen pénzügyi terhek megszavazása után a kormány elrendeli az új választásokat, anélkül, hogy a közigazgatási reformot megvalósítaná. Nagyatádi határozott fellépésére Bethlen némi engedményt tett. A választójogi törvény megalkotása után a közigazgatási reformot ígérte és utolsónak hagyta a főrendiházat, de ezek nemzetgyűlési tárgyalásának időpontjáról nem nyilatkozott. Viszont javaslatára a minisztertanács hozzájárult Gömbös belügyi államtitkári kinevezéséhez.¹¹³

Ezzel persze nem oldódott meg a Kisgazdapárt és a Bethlenék közötti nézeteltérés. A minisztertanács után ugyanis Bethlen fogadta a párt ujkonzervatív-agrárius szárnyának vezetőit: Ferdinándy Gyulát, Vasadi-Balogh Györgyöt, Örfy Imrét és Schandl Károlyt. E megbeszélésen jelent volt Nagyatádi Szabó István is.

Ferdinándy a párt Rubinek-csoportjának megbízásából óvást emelt az ellen, hogy a kormány Gömböst nevezze ki belügyi államtitkárnak. Kifejtette azokat az okokat, amelyek különösen a párt, de a közigazgatás szempontjából is Gömbös kinevezése ellen szóltak. Bethlen megállapította, hogy az államtitkárok kijelölése elsősorban az illető miniszternek a joga de érté- sére adta a megjelent képviselőknek, hogy Gömbös kinevezése ugyyszólván befejezett ténynek tekinthető, azt a minisztertanács már elfogadta. Ezután hosszabb eszmecsere indult meg a kormány munkaprogramja fölött, majd megállapodtak, hogy "a kormány a pénzügyi javaslatok első sorozata után előbb a saj-

tóreformot, azután az alkotmányjogi reformra vonatkozó javaslatokat" fogja tárgyalatni a nemzetgyűléssel, ez utóbbiakat azonban olyan sorrendben, ahogyan jónak látja.¹¹⁴ Bethlen azal, hogy a pénzügyi javaslatok egy részének tárgyalása után megígérte a sajtó- és alkotmányjogi reformokat, jelentős engedményt tett a Kisgazdapártnak. Ezt úgy igyekezett ellensúlyozni, hogy az utóbbiak tárgyalási sorrendjének kialakítását fenntartotta magának. A megállapodáshoz tartozott, hogy a Kisgazdapárt kormányon belüli pozíciójának erősítésére gróf Bánffy belépett a pártba. Bethlen megígérte még, hogy a főispáni karban sem lesznek nagyobb változások és hogy a közigazgatási reform alapján megejtendő törvényhatósági és községi választások még a nemzetgyűlés élettartamán belül megtörténnek.¹¹⁵

A megállapodás után Nagyatádi Szabó csoportjához tartozók leplezetlen örömmel állapították meg, hogy az "új kormány a jogrend és a konszolidáció terén újabb haladást jelent." A csoporthoz tartozó liberális nézeteket valló szabad királyválasztók azonban rámutattak, hogy a pártnak rendkívül fontos lenne, ha az alkotmányjogi javaslatok közül elsőnek a közigazgatási reformot tárgyalná a nemzetgyűlés. Bottlik József a nemzetgyűlés alelnöke egyrészt azzal érvelt, hogy a választójogot nem lehet annyira összeszűkíteni, hogy az a pártnak árthatna, másrészt könnyen megtörténhet, hogy az új választójogi törvény megalkotása után a kormány nyomban elrendeli a választásokat és ekkor már meg kell lenni az új, vidéki közigazgatási szervezetnek.¹¹⁶

A Bethlennel történt megegyezés után az ellenzéki hangulat nagyon megenyhült a Kisgazdapártban. Az ujkonzervatív-agrá-

rius szárny tagjai ugyan még mindig támadták Rádayt, akit a volt Munkapárt exponensének neveztek, de - Nagyatádi Szabó erélyes fellépésére - végül is abban állapodtak meg, hogy bevárják a kormány bemutatkozását.¹¹⁷ Nagyatádi Szabó és szűkebb környezetének hatására 16-án már felülkerekedett a Kisgazdapártban az a felfogás, hogy "a mai viszonyok között egyáltalán nem fontosak a személyi kérdések és a pártnak meg kell elégednie azzal, hogy a kormány magáévá teszi programját és teljesíti kívánságait".¹¹⁸

A KNEP-ben azonban nem így gondolkodtak. Már 14-én kifogást emeltek Gömbös belügyi és Kovács J. István közoktatásügyi államtitkársága ellen.¹¹⁹ Ennek tulajdoníthatjuk, hogy Kovács J. nem volt hajlandó vállalni az államtitkárságot, helyette a Kisgazdapárt Hermann Mihályt jelölte.¹²⁰ A KNEP 15-i értekezletén a többség szintén a várakozás álláspontjára helyezkedett a Bethlen-kormányral szemben. A legitimisták Szmercsányi-Beniczky csoportja azonban kifogásolt a kormány összetételét. Különösen azon voltak felháborodva, hogy a miniszterelnök Gömböst akarta kinevezni belügyi államtitkárnak. Hangsúlyozták, hogy az államtitkárjelölt a párttal "szemben állandóan ellenséges magatartást tanúsított, nyílt ellensége a pártnak". Agitációjuk hatására a párt egyhanguan elhatározta, hogy Gömbös kinevezésébe semmi szín alatt nem megy bele. Andrásy, Vass és Hegyeshalmi felkeresték Bethlent és tudomására hozták a párt álláspontját. A miniszterelnök "annyit ígért meg, hogy illetékes helyen jelentést tesz a Gömbös ellen megnyilvánuló akciókról."¹²¹ Másnap Vassal, Nagyatádi Szabóval és Bánffyval hosszabb ideig tanácskozott is Gömbös

államtitkárságáról, de megállapodásra nem jutottak.¹²² Bethlenék ragaszkodtak Gömböshöz, a KNEP-ben pedig azzal indokolták az ellene irányuló offenzívát, hogy belügyi államtitkárként "a rendőrséget és a csendőrséget úgy szervezné meg, hogy az új választások esetén kész karhatalmi apparátussal rendelkeznie, amely erősen befolyásolná a szabad véleménynyilvánítást és a pártatlan választást."¹²³ A Kisgazdapárt ujkonzeratív-agrárius szárnyának Rubinek-csoportja és a liberálisok hasonló okok miatt szintén Gömbös államtitkári kinevezése ellen nyilatkoztak. Rubinekék helyette Széchenyi Viktor grófot vagy Iklódy-Szabó Jánost javasolták.¹²⁴

Bethlen és Horthy ragaszkodása Gömböshöz kétségessé tette a KNEP támogatását. Április 18-i minisztertanácson Vass, Hegyeshalmy és Bernolák miniszterek pártjuk megbízásából ismét tiltakoztak Gömbös államtitkársága ellen. Bejelentették, ha Bethlen kitart mellette, a párt követelésére lemondani kényszerülnek.¹²⁵ Az Andrássy-Bethlen tárgyalás eredményeként azonban, a KNEP-ben nem érték támadások az új kormányt bemutató alkalmával. A párt Andrássy javaslatára egyhangúlag úgy határozott, hogy "végleges állásfoglalását függőben tartja addig, míg a belügyi államtitkári állás betöltésének kérdése nincs tisztázva, addig azonban nincs kifogása az ellen, hogy a párthoz tartozó miniszterek a kabinetben részt vegyenek és reméli, hogy a kérdést a Kisgazdapárttal való egyetértésben - melynek a belügyi államtitkárságra való jogát kétségbe nem vonja - sikerül elintézni."¹²⁶ Bethlen bemutatkozását a Kisgazdapártban is hűvösen fogadták, a párt várakozó álláspontra helyezkedett. A miniszterelnököt csupán a disszidensek biztosították feltétlen támogatásukról.¹²⁷

Gróf Bethlen István, miniszterelnök ilyen előzmények után 1921. április 19-én mondta el programbeszédét a nemzetgyűlésben. A programot már részletesen elemezte a történeti szakirodalom,¹²⁸ ezért mi csupán a Kisgazdapárt ismert követeléseinek abban való tükröződését kívánjuk megvizsgálni. Ezt annál is inkább fontosnak tartjuk, mert a programbeszéd eddigi elemzői - nem ismerve az előzményeket - ezt nem megfelelő érdemben tárgyalták.

Bethlen parlamenti bemutatkozó beszédében az első helyen szólt a Kisgazdapárt leglényegesebb követeléseiről; az alkotmányrevízió keretébe tartozó törvényjavaslatokról és a sajtószabadságról. Ez utóbbi megvalósítását a Kisgazdapárt követelésével összhangban sajtótörvény útján ígérte, de úgy, hogy "a destrukció a sajtóban újra meg ne nyilvánulhasson." A gyűlési és szabadságjogok helyreállítását is megkísérli a kormány - mondotta a miniszterelnök - "anélkül, hogy a tényleges jogi helyzeten momentán változtatna, engedélyeket fog adni arra, hogy gyűlések tartassanak és egyesületek szabadon működhessenek."

Az alkotmányrevízió keretébe tartozó törvényjavaslatokról Bethlen úgy nyilatkozott, hogy azokkal "a kormány alkalmas időben fog foglalkozni. Ezek vonatkoznak a választói jog-, a főrendiházi és a közigazgatás reformjára". A felsorolás mutatja a javaslatok Bethlen által elképzelt tárgyalási sorrendjét is, ami nem felelt meg a Kisgazdapárt követeléseinek. Valószínű ennek elkendőzése késztette Bethlent arra, hogy a közigazgatási reformról kijelentette: "A kormány ..., szükségesnek tartja a törvényhatósági bizottságok és egyéb testületek

összeállításának megváltoztatását, szükségesnek tartja, hogy abban azok a demokratikus rétegek, amelyek a választói jog révén a parlamentben is képviselést nyernek, szintén képviselést kapjanak". Ugyanakkor - a földbirtokosok és dzsentrik megnyugtására - hozzátette, "a demagógiát a megyegyűlésekbe beereszteni nem fogjuk", mert a törvényhatóságok ősi tradícióit, nemzeti alapjait meg akarjuk őrizni és nem akarjuk érinteni. Bethlen tehát kitartott eredeti elképzelése mellett. A választójog szűkítésével kapcsolatos nézeteit ugyan nem hangoztatta, de a hatalmi-politikai viszonyok szempontjából rendkívül fontos közigazgatási reform megvalósítását utolsónak hagyta. A reszortminiszteri feladatoknál pedig meg sem említette a reformjavaslatok nemzetgyűlés elé terjesztésének idejét. Nagyatádiék küzdelme e kérdésben tehát hiábavalónak bizonyult. Bethlen jól védte az uralkodó osztályok hatalmi-politikai monopóliumát. A miniszterelnök megígérte, hogy a kormány a "földbirtokreformot teljes erővel végre" fogja hajtani, ... "s azokat a nehézségeket, amelyek a házhelyek és a kisbérletek tekintetében felmerültek, sietősen el fogjuk az utból háritani. Olyan mérvű végrehajtás szükséges tehát ezen a téren - mondotta - hogy ebben a tekintetben a nemzet összes agrárosztályai megnyugvást találjanak." Utalt arra, hogy az agrárreformot kapcsolatba kívánja hozni a vagyonváltsággal, mert annak segítségével "imperative fogunk bizonyos területeket megszerezhetni, amelyek a földreform részére rendelkezésre fognak állani". Ezután bejelentette, hogy a kormány "amennyiben csak lehetséges, a szabadforgalmat még az idén életbelépteti, ... anélkül azonban, hogy a városi la-

kosságnak az a része, amely ellátásra szorul, ettől az ellátástól elesnék." Bethlen tehát a földbirtokreformról, a házhelyek- és kisbérletekről szóló törvények sürgős végrehajtását és a szabadforgalom bevezetését megigérte a Kisgazdapártnak. Ugyanakkor a földbirtokreform olyan mérvű végrehajtása, amelyet a nemzet összes agrárosztályai megnyugvással fogadnak megfogalmazás jelezte, hogy Bethlen csak olyan végrehajtásra gondol, amely a nagybirtokosok érdekeit sem sérti különösebben.

A külpolitikai feladatok részletezése után Bethlen megállapította, hogy a kormány az 1920. évi I. tc. alapján áll. Ennek következményeit azonban csak a békekötés nagyhatalmak általi ratifikációja után fogják levonni. A kormány ezzel a kérdéssel nem foglalkozik addig, "amíg az országban nincs meg a teljes konszolidáció és amíg nincs olyan külpolitikai szituáció, amely lehetővé teszi, hogy ezzel a kérdéssel a külbefolyástól mentesen foglalkozzék". Éppen ezért - mondotta a miniszterelnök - a kormány "... ellene fog szegülni minden olyan kísérletnek, bárhonnan jöjjön az, vagy bármely módon történjék, amely a Nemzetgyűlés ezen állásfoglalásának prejudikálna. ... Oly nagy érdek fűződik ahhoz, hogy ebben a kérdésben a nemzet összhangja meg ne bontassék, hogy ebben a tekintetben a kormány el van szánva arra is, hogy mindenféle propagandát, bármely irányban nyilvánulna is ... a maga részéről nemcsak támogatni nem fog, hanem a rendelkezésre álló törvényes eszközökkel lehetetlenné fog tenni". Végül felszólította a nemzetgyűlés tagjait, hogy a királykérdést ne dobják be "ebben a pillanatban a közéletbe". Bethlen tehát ebben a kérdésben is

eleget tett a Kisgazdapárt követelésének. Kinyilvánította - ha szükséges - a restaurációs tervekkel is szembefordul. Megfogalmazása azonban nem hagyott kétséget azibánt, hogy a legitimista propaganda mellett a szabad királyválasztók agitációját is lehetetlenné fogja tenni. A királykérdés kikapcsolása az adott pillanatban pedig azt is jelentette, hogy a puccskísérletben résztvett legitimistáknak nem kell tartaniok a felelősségrevonástól.

A kormánypolitika fő feladatainak felsorolása után Bethlen röviden megjelölt még néhány konkrét tennivalót is. Ezek közül a Kisgazdapártot elsősorban a földbirtokreform-törvény készülő végrehajtási utasítása, a mezőgazdasági kamarák felállítása és a vármegyei gazdasági felügyelői intézmény járásokra való kiterjesztése érintette. Végül foglalkozott Bethlen a kormánypártok helyzetével is. Kifejtette annak szükségességét, hogy a KNEP-nek, a Kisgazdapártnak és a disszidenseknek egységes pártba kell összeforrnia. Ugyanekkor szólt a "magyar értelmiség azon részéhez, amely eddig félreállt" - az utalkodó osztályok nemzetgyűlésen kívülrekedt csoportjaira gondolt - és felhívta őket, hogy vegyenek részt az egység megteremtésében.¹²⁹

A Kisgazdapártban látták a Bethlen programja és saját követelései közötti különbségeket. A liberális szabadkirályválasztók /Hencz, Rupert, Wéber és Lipták/ egyáltalán nem biztak Bethlenben. Kilépéssel fenyegetőztek, ha a párt feltétlen bizalmat szavaz a kormánynak.¹³⁰ Nagyatádi azonban nem helyeselte a pártból való kilépésüket és mindent elkövetett, hogy az elégedetlenkedőket megnyugtassa.¹³¹ Ennek a

helyzetnek tudható be, hogy Hermann Miksa - Bethlen programbeszédére válaszolva - a párt nevében bejelentette: "... fenn akarjuk tartani magunk számára a bírálat jogát arra az időre, amikor ez a kormányprogram törvényjavaslatok alakjában konkretizálva fekszik előttünk, mert ez a konkrét forma lesz döntő arra nézve, hogy milyen magatartást kövessünk a közeljövőt illetőleg." A továbbiakban rámutatott, hogy a párt a szabadságjogok megvédelmezésének alapfeltételeit abban látja, hogy "a törvényhozás megkonstruálásában, tehát a választói jog megteremtésében és fenntartásuk azt a demokratikus irányzatot, amely a modern kor követelménye" - vagyis állást foglal a választójog szűkítésével szemben.

Kijelentette: "pártunk csak azt az irányzatot fogja támogatni, amely rendithetetlenül és tántoríthatatlanul ragaszkodik az 1920. évi I.tc.-hez ... Amilyen megnyugvással vettük tehát egyfelől a kormányelnök ur kijelentéseit az 1920. I.tc. értelmezéséről és magyarázatáról, éppolyan határozottsággal kell kijelentenünk, hogy az ezen értelmezéshez való ragaszkodás együttműködésünk alapvető feltétele." Az alkotmányjogi reformokról pedig úgy nyilatkozott, hogy "... mi az összes intézményekben annak a demokratikus szellemnek megtestesülését akarjuk látni, amelynek képviselőit a nép minket ideküldött." Megállapította: "A földreform kérdése mai stádiumában pártunkban még nyugtalanságot kelt. Mi nem látjuk azt a határozott irányt, amely a törvényben lefektetett elvek gyors keresztülviteléhez vezetne. Követeljük, hogy minden halogatás nélkül ez a kérdés olyan megoldásra vitessék, mint aminőt a törvény megkíván, mert az egyik alapfeltétele annak, hogy népünk szé-

leesebb rétegeiben a társadalmi béke bekövetkezzék. Hasonlóképpen vagyunk a szabadforgalom kérdésével is." Az ellátatlanokról a kormány az egyenlő teherviselés elve alapján gondoskodik.¹³²

A párt szónoka tehát nem kritizálta ugyan Bethlen programját, de rámutatott a konszolidációval kapcsolatos elképzeléseik különbségeire. A párt állásfoglalása erőt, magabiztosságot sugárzott azt, hogy Nagyatádiék nem adták fel alapvető programpontjaikat. Öntudatosan képviselték azokat, mert bíztak nemzetgyűlési többségükben, úgy gondolhatták, hogy az egyes törvényjavaslatok tárgyalásánál is elérhetik céljaikat. Arra az esetre pedig, ha Bethlen majd nem volna hajlandó engedni, megbuktatásához is elég erősnek érezhették magukat.

A disszidensek nevében Fáy Gyula kijelentette: "Mi e program elé bizalommal tekintünk, sőt azt a magunkénak valljuk," és támogatásukról biztosította a kormányt.¹³³ A KNEP részéről senki nem szólt a miniszterelnök expozéjához. Andrássy ezzel figyelmeztette Bethlent, hogy Gömbös kinevezése esetén a párt nem támogatja. Ez lehetett a témája a nemzetgyűlés előtt lezajlott Andrássy-Nagyatádi és az után megtartott Andrássy-Gömbös tanácskozásnak is. Ezután a kormány tagjai értekeztek, amelybe bevonták Gömböst is, akit sikerült végre rávenni, hogy az államtitkári jelöltségtől visszalépjen.¹³⁴ Gömbös ezt Bethlenhez írt nyílt levelében jelentette be. Ebben rámutatott, hogy "...gróf Andrássy és környezete elsősorban azért foglalt kinevezésem ellen állást, mert a királykérdésben elvi ellentétek vannak közöttünk. De én értem őket. Ők egyszerűen nem akarhatnak a belügyi államtitkári ál-

lásba olyan politikust, aki eddigi puccsjátékaikat ismerve, mindenesetre mindent meg fog tenni hasonló kísérletek meggátolására és a jelenlegi nemzetgyűlés többsége által képviselt és az 1920. évi I.tc.-ben lefektetett jogrend fenntartására." Figyelmeztette a kormányt, hogy a legitimisták ellene intézett támadása csak kiindulópontja azoknak az áskálódásoknak, amelyek az említett kis társaság még ma is zavartalanul folytat.¹³⁵

Gömbösnek annyiban igaza lett, hogy Beniczky április 20-án a nemzetgyűlésben bejelentette, mentelmi jogának a kormányzó által elkövetett megsértését, mert március 28-án IV. Károlyhoz történő utazás közben letartóztatták. És ezzel kapcsolatban megjegyezte: olyan "országban élünk, amelyben a világnak leggyávább és a világnak legbornírtabb katonai diktatúrája uralkodik". A Kisgazdapárt nagy felháborodással követelte rendreutasítását, Tomcsányi igazságügyminiszter magára vállalta a felelősséget letartóztatásáért, Bethlen pedig visszautasította a katonai diktatúra vádját.¹³⁶

Beniczky felszólalása nagy politikai vihart kavart. A Kisgazdapárt esti értekezletén a szabadkirályválasztók - elsősorban Gömbös és Rubinek István - hevesen támadták Beniczkyt és a legitimistákat. A párt megbotránkozását fejezte ki Beniczky beszéde miatt, amelyben "ugy az államfőt, mint a nemzeti hadsereget sértő kijelentésekkel illette". Dömötör Mihály indítványára a jelenlevők kimondták, hogy a párt "IV. Károly bejövetelével kapcsolatosan az 1920. évi I.tc.-ben lefektetett törvényes és alkotmányos jogrend ellen irányuló támadás megtorlása, a megkísérelt államcsíny összes részesének kinyomozása és törvényes felelősségrevonása céljából a kormány részéről az erélyes lépések azonnali megtételét feltétlenül ki-

vánja." Nagyatádi Szabó azonban mérsékletre intette a pártot, tanácsára úgy döntöttek, hogy a határozatot bemutatják a miniszterelnöknek és a párt további lépéseit válaszából teszik függővé.¹³⁷

A nemzetgyűlés április 21-i ülésén Rassay, a liberális szabadkirályválasztó ellenzék vezére szintén a puccskisérlet előkészítőinek, résztvevőinek szigorú megbüntetését követelte. A többi felszólaló - Andrassy, Beniczky, Tomcsányi és Tasnádi Kovács József is - foglalkozott a királykérdéssel. Ez a legitimisták és szabadkirályválasztók, ill. a KNEP és a Kisgazdapárt közötti ellentétek ismételt kiéleződését vetítette előre. Ezért Bethlen a programvita megszakítását és a pénzügyi javaslatok tárgyalását kérte a nemzetgyűléstől, amit a többség elfogadott.¹³⁸ Ugyanakkor kérte a Kisgazdapártot, hogy Beniczky ügyében tanusított tartózkodó magabartást s a mentelmi bizottság határozata előtt semmilyen irányban ne foglaljanak állást. A párt elfogadta ezt, amihez hozzájárult az is, hogy Beniczky és Szmrecsányi kiléptek a KNEP-ből. Erre pedig azért került sor, mert - Gömbös visszalépése után - a KNEP többsége, Andrassy vezetésével a kormány mögé áll és nem helyeselte Beniczky fellépését. A pártvezetőség arra az álláspontra helyezkedett, hogy Beniczky bejelentése nem politikai, hanem jogi kérdés, tehát nincs ok a párt állásfoglalására, hanem be kell várni a mentelmi bizottság határozatát.¹³⁹ Bethlennek tehát sikerült a veszélyes helyzetet megoldania. Így a nemzetgyűlés megkezdhette a pénzügyi javaslatok tárgyalását, a kormány pedig hozzáláthatott programjának megvalósításához.

Bethlen kormányalakítása körül kibontakozott politikai

küzdelen és programbeszédének elemzése bizonyítja, hogy miniszterelnöki kinevezésével az ellenforradalom konszolidálásának új szakasza kezdődött. Kormányának összetétele jelezte, hogy a legitimisták pozíciói meggyengültek és a szabadkirályválasztók Horthy-t támogató csoportja /Bethlen, Ráday, Bánffy és Mayer/ jelentősen megerősödött. Konceptiózus politikai programja és a Kisgazdapárt széles társadalmi bázisú politikai célkitűzései közötti azonosságok és különbségek pedig mutatták az ellenforradalom konszolidálásának várható irányát.

Bethlen a magyar uralkodó osztályok hatalmának megszilárdítása érdekében szükségesnek látja, hogy különböző engedményekkel valamennyi társadalmi osztályt és réteget az ellenforradalom konszolidációjának szolgálatába állítsa. Ebből a szempontból különös fontosságú volt a birtokos parasztság, illetve annak politikai képviselőit, a Kisgazdapártnak megnyerése. Bethlen megígérte a párt követeléseinek teljesítését, azonban felismerhető volt, hogy a politikai konszolidációval kapcsolatos elképzeléseik különböznek. Ezért a Kisgazdapárt csupán feltételes támogatásáról biztosította, ami azt jelentette, hogy a harc még nem dönt el, annak kimenetele - a konszolidáció irányvonalának alakulása - az osztályerőviszonyok módosulásának függvénye.

II. A KISGAZDAPÁRT HARCA PROGRAMJÁNAK MEGVALÓSÍTÁSÁÉRT ÉS A BETHLENI KONSZOLIDÁCIÓ KEZDETEI /1921. ápr. 21. - 1921. június 21./

1. A párt harca a mezőgazdasági termékek szabad forgalmáért és a földbirtokreform végrehajtásának stagnálása

A kormányprogram vitájának elnapolásával Bethlen azt is elérte, hogy a királykérdésnek a nemzetgyűlést megosztó, elmentéteket felszító vitája helyett érdemi munka kezdődjön. Április 22-étől a legsürgősebb pénzügyi javaslatokat tárgyalták. Először az ingó vagyonok (a betétek, folyószámlakövetelések, készpénzletétek, belföldi részvények, szövetkezeti üzletrészek, külföldi pénznemek és értékpapírok) vagyonváltásáról; majd a pénzforgalom ideiglenes szabályozásáról szóló törvényjavaslatot fogadta el a nemzetgyűlés. Az előbbi, elsősorban a burzsoázia vagyonának 5-20 %-os megadóztatását irányozta elő, amit - természetesen ellenvetés nélkül - szavazott meg az agrár érdekeket képviselő Kisgazdapárt. Az önálló államiság kifejezőjeként üdvözölték a pénzforgalom ideiglenes szabályozásáról szóló törvényjavaslatot, mely tulajdonképpen az első lépés volt az önálló magyar bankjegy létrehozásához.¹⁴⁰

Amint az előző fejezetben láttuk, 1921. tavaszán a Kisgazdapárt egyik fő célja: megszüntetni a mezőgazdasági termékek kötött forgalmát és a rekvirálást, amelyet még 1915-ben a Tisza-kormány vezetett be. E célkitűzés persze nem volt

uj, az ellenforradalom győzelmének első napjaitól szerepelt a magyar agrártőkés osztály kereskedelempolitikai programjában. Miért vált erőteljesebbé 1921 tavaszán a szabad forgalomért való harc? Két lényeges indítékot kell kiemelnünk:

1. Hegedüs pénzügyi politikájának eredményeként emelkedett a korona árfolyama, amely az ipari és mezőgazdasági termékek jelentős árcsökkenését idézte elő. Az áresések mutatószámai nagyobbak voltak a mezőgazdaságban, mint az iparban, elérték a 60-70 %-ot is, szélesre tárva a háboruk után amúgy is folyamatosan nyíló tendenciát mutató agrárrollót. A földbirtokosok számára - sajátos módon - további rossz kilátásokat jelentett az a körülmény is, hogy 1921-ben igen jó termés ígérkezett. Számíthattak tehát a mezőgazdasági árak újabb csökkenésére.

2. A "magyar ipari burzsoázia 1921 áprilisában teljesen új, az eddigiektől merőben eltérő gazdasági-kereskedelempolitikai éra kezdeményezésének követelésével lépett fel. A szabadkereskedelmi ábrándok végleges elvetését és az erőteljes ipari protekcionizmus bevezetését követelte." E kívánságok a birtokos osztály soraiban nagy riadalmat keltettek. Aggódva gondoltak arra, hogy az ipari prohibíció okvetlenül ipari ár-emelkedésekre vezet, ami pedig tovább növeli a mezőgazdaság termelési költségeit.¹⁴¹

Ezért az agrártőkésék 1921 tavaszán egyre erőteljesebben követelték a rekvirálások megszüntetését, a mezőgazdasági termékek szabad forgalmának visszaállítását és az exportlehetőségek biztosítását.¹⁴² A Kisgazdapártban, - melyben a középső és gazdagparasztság mellett ott voltak a középbirtokosok

képviselői is - ebben a kérdésben teljes volt az egyetértés, hiszen mindannyiuk érdeke volt, hogy szabadon értékesíthessék termékeiket. A párt április 2-i értekezletén Tankovits János szóvá is tette a rekviráló hatóságok zaklatását, amely a rekvirálás teljes diszkreditálására vezetett. Követelte, hogy a kormány sürgősen térjen át a szabadforgalomra. Szerinte annak helyreállításával az ellátásban nem fognak zavarok támadni. Bethlen válaszában utalt programbeszédére, amelyben a szabadforgalomra való áttérést megígérte, de kijelentette, hogy a kormány az un. "ellátatlanokról" (a bérből-fizetésből élő társadalmi rétegeket, elsősorban az állami szolgálatban lévő hivatalnokokat, értelmiségieket, illetve a munkásosztályt sorolták ide) is gondoskodni kíván. Ennek módjáról azonban nem nyilatkozott.¹⁴³

A mezőgazdasági termékek kötött forgalma és az "ellátatlanok" élelemmel történő ellátása között szoros kapcsolat volt. Az államilag megszabott áron beszolgáltatott termékeket ugyanis az állam - a szociális feszültségek csökkentése érdekében - kedvezményes áron az "ellátatlanok" élelmezésére fordította. A szabadforgalom bevezetése - mely az árak szabad alakulását is jelentette - megnehezítette e társadalmi rétegek, mindennek előtt az ipari munkásság és az alkalmazottak megélhetését. Ez pedig fokozhatta az egyébként is nagyarányú szociális feszültséget. A KNEP, különösen keresztényszocialista szárnya erre való hivatkozással ellenezte a szabadforgalom bevezetését.¹⁴⁴ A kormánynak tehát a KNEP támogatása és a szociális feszültség tompítása érdekében e társadalmi rétegek további kedvezményes ellátást is biztosítani kellett. Ezért Hegedüs pénzügy-

miniszter a szabadforgalom bevezetéséről folytatott tárgyalásokon - melyeken Andrássy és Nagyatádi Szabó is résztvett - újabb adó bevezetését követelte. Kijelentette, hogy a szabadforgalmat a kormány csak abban az esetben valósíthatja meg, ha a nemzetgyűlés megszavazza az 1 %-os forgalmi adót, amely mindenre kiterjed, még a fizetésekre is. Ugy tervezte, hogy ez az adó szolgál a jövőben az "ellátatlanok" részére beszerzendő gabona forgalmi ára és kedvezményes ellátási ára között mutatkozó különbség fedezésére. A pártvezérek elfogadták a pénzügyminiszter feltételét.¹⁴⁵

Ennek alapján a minisztertanács április 22-én elhatározta, hogy a "rekvirálást beszünteti és az ellátatlanoknak gabonát fog vásároltatni". Buzáért 1300, rozsért 1500 koronát kívántak fizetni, ami kétszerese volt a beszolgáltatáskor megállapított árnak.¹⁴⁶

A kormány tehát megtette az első lépést a mezőgazdasági termékek forgalmának felszabadítására. Április 27-én megjelent a közlelendési miniszter 26509/1921. sz. rendelete, amely a zöldség- és gyümölcsfélék belföldi forgalmát felszabadította. Kivételek csupán a Budapestről külföldre irányuló szállítások voltak, amelyekhez továbbra is kellettek szállítási igazolványok.¹⁴⁷ Egy nappal később pedig megjelent a kormány 2950/1921. ME. sz. rendelete, mely szerint a termelő a reá kirótt gabonaadó, valamint a nála feltárt és közcélokra igénybevegt gabonafeleslegén felül a még birtokában lévő búzát és rozst, kizárólag az állam részére, ugyan, de szabad forgalomban, a hivatásos kereskedelem útján eladhatja. Egyidejűleg intézkedett a közlelendési miniszter, hogy a

rekvirálást az egész országban azonnal megszüntessék.¹⁴⁸

E rendeletek megjelenése a Kisgazdapártban nem váltott ki osztatlan lelkesedést. A liberális-csoport tagjai aggodalommal fogadták a forgalmi adó gondolatát. Az ország pénzügyi helyzetének javítása érdekében ugyanis Hegedüs már korábban felemelte az adókat. Sőt, az újabb adónemek bevezetésével, az adóterhek a legmagasabb fokot érték el. Ehhez járult, hogy 1921. április 21-én megjelent a pénzügyminiszter 47271 sz. körrendelete, amely az 1918-1919. évi jövedelem- és vagyonadó, valamint az 1917-1919. évi hadinyereségadó behajtását tartalmazta.¹⁴⁹

Az adókat az 1920-as adónovella értelmében a kivetés után azonnal és egyszerre behajtották, ami sokakat anyagilag megrendíthetett. A parasztság országszertá panaszkodott a nagy adó kivetése ellen.¹⁵⁰ Az adóterheket szinte elviselhetetlenné fokozta a valutajavulás; egyrészt mert azokat az adókivető bizottságok 1920. év végén a rossz valutából folyó drágaságnak megfelelő magas becslések alapján vetették ki, másrészt, mert a mezőgazdasági termékek 40-60 %-os áresése a parasztságnál nagyarányú pénzhiányt eredményezett.

A birtokos parasztság körében fokozódó nyugtalanság hatására a Kisgazdapártban mozgalom indult a súlyos adóterhek mérséklésére. Április 28-án Szijj Bálint, Vértes Miklós, Czeglédi Endre, Szalánci József, Kuna P. András és Nyéki József képviselők felkeresték a pénzügyminisztert és kifejtették, hogy "az adózó közönségre sérelmesnek tartják az 1918. és 1919. évekre kirótt vagyonadót, mivel azt az adókivető bizottságok az 1920. év végén a rossz valutából folyó drágaságnak megfe-

lelő magas becslések alapján vetették ki. Arra kérték a pénzügyminisztert, hogy a jobb fizetési eszközökben teljesítendő mai adófizetés a megjavuló valutával megfelelően arányosítsák". Hegedüs a kérést méltányosnak tartotta, de kijelentette, hogy a végleges megoldásról szűkebb értekezlet fog dönteni. A képviselők kérték még, hogy a parasztság birtokában lévő kisüstökben kifőzésre kerülő nyersanyagmennyiség előzetes bejelentése a jövőben mellőztessék és a borkészlet bejelentési kötelezettségének határidejét - május 15-én - hosszabbítsa meg. Végül rámutattak "arra az igazságtalanságra, amely a földadó és annak tartozékai kilenctized részének a haszonbérletre való áthárításából származott" és kérték ezen igazságtalan rendelkezés törvényhozási úton való megváltoztatását. Hegedüs e sérelmek orvoslását is megígérte.¹⁵¹

A szabadforgalom bevezetésével kapcsolatos felemás rendelkezéseket a Kisgazdapárt ujkonzervatív-agrárius szárnya viszont keveselte. Hangsúlyozták, hogy "a gazdák akkor kapják meg a szabadpiacot, amikor az értékelés kedvező konjunkturái eltűntek, amikor alig van mit eladni és a vásárlók versenyé még ezen a megromlott piacon is korlátozva van."¹⁵²

A mezőgazdaság válságos helyzetére hivatkozva kívánatosnak tartották, hogy a kormány az agrártőkések megnyugtatóására azonnal terjessze elő tervét az új termés szabadforgalmát illetően.¹⁵³ E nyomásnak engedve a közlelendési miniszter kérésére, április 28-án a minisztertanács elhatározta, hogy a jövő évi gabonaellátás kérdésével a következő héten foglalkozik. Ugyanakkor Nagyatádi Szabó megpróbálta elérni, hogy a "jövőben a mezőgazdasági terményekre nézve a kiviteli és

behozatali engedélyeket a földművelésügyi miniszter engedélyezze és ne a pénzügyminiszter". A KNEP-et képviselő kereskedelmi miniszter tiltakozott a kívánság teljesítése ellen. A kialakult vita után a minisztertanács határozatot nem hozott, de Bethlen indítványára felkért a pénzügyminisztert, hogy utasítsa a tárcaközi kiviteli bizottságot, az eléje kerülő ügyek gyors elintőzésére.¹⁵⁴

A kormány részleges engedményei nem elégitették ki a párt új-konzervatív-agrárius szárnyát. Követelték, hogy a kormány engedje meg a külföldre történő állatkivitel, mert a tilalom már katasztrofális hatással van az állatállomány alakulására. A több, mint egy éves tilalom következménye az, - mondotta - hogy az állatarak egyötödét teszik az egy hónap előtti áraknak. Ehhez szerintük hozzájárult még a nagy takarmányhiány is és az, hogy a birtokos parasztság a megvásárlandó földek rendkívül magas ára miatt kénytelen volt eladni az állatállományát. Sürgették még a gyapju, a tej és tejtermékek forgalmának felszabadítását.¹⁵⁵

E célok elérése érdekében 1921. május 2-án az OMGE, az OMKE, a Kisbirtokosok Országos Egyesülete, a Magyar Mezőgazdák Szövetkezete, a Magyar Földbérletkés Egyesülete, a Futura Rt. és a Hangya Fezetői a Földművelődésügyi Minisztériumban értekezletet tartottak. A felszólalások valamennyien a szabadforgalom visszaállítását, az állat- és vetőmagkivitel lehetővé tételét és a mezőgazdasági szakoktatás fejlesztését kívánták. Az értekezlettel az agrártökések érdekképviselői szervei igyekeztek nyomást gyakorolni a kormányra. Ugyanis aznap délután a közlélmzési minisztériumban miniszterközi

tanácskozás volt, amelyen az új termés gabonaforgalmáról szóló rendeletervezetet vitatták meg és azt, hogy mely társadalmi rétegeket kell továbbra is ellátatlannak minősíteni. Az értekezleten a Kisgazdapárt és az érdekképviselői szervek követelésére kimondták, hogy csökkenteni kell azok számát, akikről az állam köteles gondoskodni.¹⁵⁶ Ugyanakkor Hegedüs pénzügyminiszter a kormány nevében előadta, hogy a fennmaradó ellátatlanok részére gabonaadó formájában kívánják biztosítani a megfelelő mennyiséget. Ebből a célból csúplésnél a termés 14, az őrlésnél pedig 15 %-át vennék el, és csak a fennmaradó részt adhatná el a termelő szabad forgalomban.¹⁵⁷

A Kisgazdapártban természetesen ellenszenvvel fogadták ezt a javaslatot. Különösen a középbirtokosi-gazdagparaszti érdekeket védő ujkonzervatív-agráriusok tiltakoztak hevesen. Követelték az ellátatlanok számának az eddiginél szigorubb megállapítását és minden olyan egyénnek e keretből való kihagyását, aki a munkájából megélhet. Követelték, hogy az ellátatlanok részére biztosítandó lisztet a kormány "ne egyetlen osztálynak és egyetlen termelési ágának a megterhelésével, hanem az egész adózó társadalommal" fizettesse meg. Javasolták, hogy a kormány általános kenyérpótló formájában teremtsen elő a szükséges költségeket, az agrártőkésektől, azonban rendes forgalmi áron vásárolják meg a gabonát.¹⁵⁸ Ceglédi Endre május 4-én már a nemzetgyűlésben is követelte a kormánytól a teljes szabadforgalomra való áttérést. Bethlen válaszában rámutatott, hogy a kormány a mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem terén is a szabadforgalom felé akarja a magyar államot és közgazdaságot irányítani.¹⁵⁹ Ennek megfelelően a május 5-i minisztertanács elutasította a burzsoázia, kereskedelmi minisz-

ter által beterjesztett ipari protekcionizmus bevezetését sürgető kívánságait. Ellenben elfogadta az agrártőkések földművelésügyi miniszter által elmondott követelését. Eszerint a szarvasmarha és sertéspiacon, de a lóáraknál is a legutóbbi időben bekövetkezett ruhanásszerű áresések miatt a minisztérium felhatalmazást kapott, hogy havi átlagban egyelőre 2000 db szarvasmarha, 1000 db juh és 1000 db hizott sertés külföldi kivitelét engedélyezze.¹⁶⁰ Május 6-án pedig megjelent a kormány 2150/1921.ME. sz. rendelete, mely biztosította a gyapju szabadforgalmát, csupán a külföldre való szállításért kellett kiviteli illetéket fizetni.¹⁶¹

Bethlenék engedményei azonban továbbra sem nyugtatták meg az agrártőkéseket. Hegedüs tervezetéről az OMGE, a Gazdaszövetség, de a fővárosi és vidéki malmok érdekképviselői testületei is tanácskozásokat folytattak, aminek eredményeként május 7-én arra kérték a pénzügyminisztert, hogy vonja vissza tervezetét.¹⁶² Ez nem történt meg, így az aznap megtartott minisztertanácsban - amelyen kizárólag a közellátás és a szabadforgalom kérdésével foglalkoztak - nem tudtak megegyezni. A Kisgazdapárt ragaszkodott a gabona teljes szabadforgalmához, a kormány és a KNEP viszont csak a 14 %-os cséplési és a 15 %-os őrlési adón felülmaradó gabona szabadforgalmát akarta biztosítani.¹⁶³

Ugyanakkor a minisztertanács elhatározta az 1920. évi termésű burgonya forgalmának szabaddá tételét és megállapította, hogy a továbbiakban mely társadalmi rétegek mihősíthetők elátatlannak. Ugy döntöttek, hogy a közszolgálati alkalmazottak és hozzátartozóik, ide értve a katonatiszti családokat

is, kivéve azokat, akik saját terméssel rendelkeznek, a nemzeti hadsereg, csendőrség, vámőrség, folyamőrség, ipari munkásság, kórházak, jóléti intézmények /menzák, internátusok stb./ városokban lakó és segéd nélkül dolgozó kisiparosok és közüzemek alkalmazottai kenyérgabonaszükségletéről ezután is gondoskodik, Szabadforgalomra utalták az önálló iparosokat, kereskedőket, önálló értelmiségi foglalkozásukat, magánalkalmazottakat (ide értve a kereskedelmi alkalmazottakat is) az ellátatlan őstermelőket, a földmunkásokat, szőlőmunkásokat, és fakitermelő munkásokat.¹⁶⁴

A rekvirálások megszüntetése és a mezőgazdasági termékek szabad forgalmának bevezetése érdekében tett kezdeti kormányintézkedések a Kisgazdapárt harcának jelentős eredményei voltak. Látni kell azonban, hogy ezek kizárólag az agrártőkék érdekeit szolgálták. A Kisgazdapárt - amelyben a birtokos osztály minden rétegének képviselői jelen voltak - egységesen lépett fel e programjének megvalósítása érdekében. Sőt - mint láttuk - e kérdésben akcióegység jött létre a párt és az agrártőkék más érdekképviseleti szervei között. Ennek az óriási nyomásnak a Bethlen-kormány engedni kényszerült. A várható szociális feszültségek csökkentése érdekében azonban a kormány a leglényegesebb kérdésben - a gabona forgalmának felszabadításában - kemény feltételeket szabott, amit sem a Kisgazdapárt, sem az agrártőkék érdekképviseleti szervei nem fogadtak el. Ezért 1921 május elejére kiéleződtek az ellentétek Bethlenék és a Kisgazdapárt, különösen a középbirtokosi-gazdagparashti érdekeket képviselő ujkonzervatív-agráriusok között.

A mezőgazdasági termékek szabad forgalmáért folytatott küzdelem előtérbekerülése ugyanakkor azt eredményezte, hogy a földbirtokreform végrehajtása stagnált. Ismeretes, hogy 1920 őszén a parasztság és a Kisgazdapárt követelésére a Nemzetgyűlés elfogadta a XXXVI. tc.-et, "a földbirtok helyesebb megoszlását szabályozó rendelkezést". A törvény végrehajtási utasítása - amit a földművelésügyi és az igazságügyi minisztériumoknak kellett volna megfogalmazni - 1921 tavaszán nem készült el. A törvény végrehajtását irányító és ellenőrző szerv, az OFB elnökségét pedig, amint láttuk, csak április 14-én nevezték ki. Ezért a törvény 1921 tavaszán nem valósult meg. Az 1920. évi XXXVI. tc. mellett persze ott volt a házhelyek és kishaszonbérletek alakításáról szóló törvény. Ennek végrehajtását viszont a földbirtokosok és a közigazgatási hatóságok szabotálták. Így annak megvalósítása csak igen lassan haladt. Ez a földnélküliek, a szegény- és kisparasztok körében - akik a törvény megjelenésekor tavaszra földet reméltek - elégedetlenséget, politikai feszültséget okozott. E társadalmi rétegek, melyek az 1920-as januári választásokon elsősorban a Kisgazdapártra szavaztak, most kezdtek kiábrándulni abból. Jól jelezte a tendenciát az 1921. április 17-18-án megtartott Mindszenti pótválasztás. 1920-ban a Mindszenti választókerületben Reök István kapta meg a szavazatok döntő többségét, mert hivatalos jelöltje volt a Kisgazdapártnak. Most a földnélküli munkások és szegényparasztok szavazatai - a Kisgazdapárt hivatalos jelöltjével szemben - Andaházy-Kasnya Bélát, a Magyarországi Munkáspárt (Csizmadia-párt) jelöltjét juttatták be a Nemzetgyűlésbe.¹⁶⁵

A Kisgazdapárt április 21-i értekezletén Négyesy László számolt be a mindszei választásról. Megállapította, hogy a központi vezetés súlyos hibát követett el és elsősorban Ráth Sándor pártigazgató mulasztásainak tudható be, hogy a párt jelöltje megbukott. Schandl Károly hasonló szellemű felszólalása után Orbók Attila indítványozta, hogy a központi igazgatói állást képviselővel töltsék be, aki az adminisztratív igazgatásra egy, a párt bizalmát teljes mértékben élvező férfit vegyen maga mellé. Orbók indítványát az intézőbizottság elé utalták. Ennek ellenére a képviselők egy része elhatározta, hogy a legközelebbi pártértekezleten e kérdésben felvetik a bizalmi kérdést.¹⁶⁶

A mindszei választási veresét hatása alatt Sokorópátkai Szabó István és Csontos Imre viszont azt hangsúlyozták, hogy a párt legfőbb feladata a kishaszonbérletekről szóló törvény és a földbirtokreform végrehajtásának sürgetése. Nagyatádi Szabó részletesen nyilatkozott a törvény gyors végrehajtásának akadályairól. Végül megnyugtatta a pártot, hogy "legközelebb a kormánnyal egyetértésben olyan intézkedéseket fog életbeléptetni, amelyek a szóbanforgó törvények végrehajtását biztosítják."¹⁶⁷

Nagyatádi Szabó és csoportja fontos feladatának tartotta a földbirtokreform végrehajtását. Ezt parancsolta tömegbázisuk - a szegény- és kisparasztság - megtartása. Látták, hogy a földbirtokreform végrehajtását elsősorban a nagybirtokosok és a közigazgatási hatóságok szabotálják. Ekkorra nyilvánvaló lett előttük az is, hogy a hiba volt a törvény végrehajtását a községi előljáróságokra és főszolgabírákra bízni, mert azok

a legtöbb helyen a földbirtokosok befolyása alatt állottak. Ugyanakkor a földművelésügyi miniszternek nem állottak rendelkezésre hatósági közegek, melyekkel a törvényt végrehajthatta volna. Nagyatádi az OFB működésétől sem várta a helyzet gyors javulását, mert szerinte "a bíróságnak sem fog rendelkezésre állani az a végrehajtó erő, amellyel gyorsan végrehajthatná rendelkezéseit".¹⁶⁸

A pártvezér ezt a véleményét a nyilvánosság előtt sem titkolta. Láta a földbirtokreform végrehajtásának nehézségeit, mégis azt állította, hogy annak során minden agrárproletár szegényparasztta, minden szegényparaszt kisparasztta és minden kisparaszt középparasztta válhat. E nézetével akaratlanul, de hozzájárult a parasztság félrevezetéséhez. A földbirtokosok és a közigazgatási hatóságok ellenállásának megkerülését a pénzügyminiszter azon elképzelésétől remélték, hogy az általa tervezett vagyonváltságot a közép- és nagybirtokosoktól földben fogják követelni. Ennek megvalósításáig pedig Nagyatádi Szabó egy rövid törvényjavaslattal kívánta a földbirtokosokat arra kényszeríteni, hogy a földterületük néhány százalékát előre leadják a földreform céljaira. A házhelyek megváltását úgy gondolták, hogy a vételárat az igénylők buzában fizetik majd: 12 éven át egy-egy métermázsa buza vagy a mindenkori tőzsdei ára.¹⁶⁹

Nagyatádiék terveinek őszinteségét nem vonjuk kétségbe. A Bethlen-kormány megalakulása utáni hetekben azonban ezek csak tervek maradtak. A valóság az volt, hogy a földbirtokreform végrehajtása stagnált. Ezt még a párt ujkonzervatív-agrárius csoportjának sajtóorgánuma, az Uj Barázda is elis-

mente: Szabad egyezkedés útján 1921 tavaszáig igen kevés föld ment át azok birtokába, akik a törvény céljai szerint elsősorban juttatandók földhöz. Ennek két oka volt: az egyik a föld magas ára, a másik, hogy az agrárproletárok és a földnélküli szegényparasztok a föld megszerzéséhez szükséges pénzzel nem rendelkeznek. A valuta javulásával a földárak ugyan csökkentek, de földet örök tulajdonul szerezni csak kellő tőkeerővel és a szükséges termelési eszközök birtokában volt lehetséges. Ilyenformán tehát az agrárproletárok nem juthattak földhöz. Az Uj Barázda ezért megállapítja, hogy "kisvagyonuak leginkább úgy szerezhettek földet, ha egyelőre kisbérleteket kapnak és terményben is teljesíthető méltányos fizetési feltételek mellett a bérföldet bármikor megválthatják. Ilyen megváltható bérleteket az állam nagy számban létesíthetne, ha a nagyobb birtoktestek vagyondézsmaáját természetben, tehát földben venné ki."¹⁷⁰ Első megközelítésre úgy látszik, hogy a Bethlen-kormány megalkulása után a Nagyatádiék és az ujkonzervatív-agrárius csoport földbirtokreform végrehajtásával kapcsolatos nézetei nem sokban különböztek. Kétségtelen, hogy ekkor a mezőgazdasági termékek szabadforgalmáért folytatott harc háttérbe szorította a földbirtokreformért vívott küzdelmet. Az ujkonzervatív-agráriusoknak - kiknek elsősorban érdekük volt a teljes szabadforgalom bevezetése - sikerült Nagyatádiékat annak érdekében aktivizálni és ezzel időlegesen elvonni figyelmüket a földbirtokreform végrehajtásáról. Egyébként a párton belül a Nagyatádi-csoport küzdött következetesebben a földbirtokreformért. Az ujkonzervatív-agráriusok - akik elsősorban a középbirtokosok érdekeit képviselték - sokszor csak szavakban

követelték annak végrehajtását, befolyásukat egyébként a földbirtokreform elodázása érdekében használták fel. Ezt jelentette a szabadforgalomért indított harc előtérbehelyezése mellett az is, hogy a föld örök tulajdonul való megszerzése helyett a kishaszonbérletek alakítását szorgalmazták. Ezzel tulajdonképpen a földbirtokosok érdekeit védték, akik így birtokaikat megtarthatták és olcsó munkaerővel megművelhették. Az újkonzervatív-agrárius szárny és az OMGE-ben tömörült közép- és nagybirtokosságnak e kérdésben vallott nézetazonosságát bizonyítja, hogy a Köztelek április 30-i számában szinte szóról-szóra az általunk már idézett Uj Barázda cikket olvashatjuk. Csupán abban különböznek, hogy a Köztelek nyíltan kimondja a lényegét is: "a kisvagyonúakat és nincsteleneket a magántulajdon rendje alapján semmiféle törvényhozási művelettel nem lehet máról-holnapra birtokossá varázsolni. Előrelátható, hogy a tulajdonjog respektálása esetén a nincsteleneknek örök tulajdonba helyezését a legjobban megszervezett végrehajtás se biztosíthatja."¹⁷¹

Ugyanakkor a földbirtokosok hevesen tiltakoztak a vagyonváltásnak földben történő lerovása^{170k} terve ellen. "Ezt kötelezővé tenni annyi, - állították - mint szándékosan dezorganizálni a mezőgazdasági termelést."¹⁷² Tiltakozásukkal lehetett összefüggésben Bethlen pénzügyminiszterhez intézett levele. Ebben azt kérte, hogy a földbirtok-vagyonváltásra vonatkozó javaslatát minél hamarabb ismertesse meg vele, és míg azt át nem tanulmányozta, s míg Hegedüssel behatóan meg nem tárgyalta, addig ő a földművelésügyi miniszterrel ne állapodjon meg semmilyen irányban.^{172a}

Hegedüs és Nagyatádi között egyelőre nem is jött létre semmiféle megegyezés. A Kisgazdapártnak a gabona szabadforgalmáért folytatott harca, Bethlennek lehetővé tette, hogy a programbeszédében ígérték megvalósítását ("a földreform végrehajtása körül nem tűr a kormány visszaélést, ... a közigazgatási hatóságokat kényszeríteni fogja a földreform végrehajtására") elodázza. Ezt jól mutatja a következő eset is. Nagyatádi április 16-án biztosította Tóth Jánost az OFB elnökét, hogy "két héten belül nemcsak az egész bíróságot nevezi ki, hanem megszervezik az egész hivatalt is."¹⁷³ Ennek ellenére az OFB tagjait még május elején sem nevezték ki. Egyébként sem kezdhetne volna meg működését, mert a rendelkezésére kijelölt helyiségeket a nemzetiségi- és a földművelésügyi minisztérium egyik kirendeltsége nem üritette ki.¹⁷⁴

Ez nem Nagyatádi mulasztása volt, hanem a minisztériumi appaé batus szabotázsa, bürokratizmusának következménye. Mindezt a földbirtokreform végrehajtását leginkább sürgető, ellenzéki Rassay-párt képviselői is észrevették és ezért nem Nagyatádit, hanem a minisztériumi apparátust hibáztatták. Véleményük szerint a földbirtokreform végrehajtási utasítása is az igazságügyi és a földművelésügyi minisztériumok osztályainak mester-séges akadályozása miatt nem készült el.¹⁷⁵

Ennek hatására a párt Nagyatádi-csoportjához tartozó képviselők május 4-én már a nemzetgyűlésben követelték a földbirtokreformról szóló törvények mielőbbi végrehajtását. Pákozdi András kisparaszt a házhelymegállapító bizottságok nagybirtokosokat kiszolgáló tevékenységére, a házhelyek kiosztása körüli visszaélésekre hívta fel a nemzetgyűlés figyel-

mét. "Elvitathatatlan az - mondotta -, hogy a nagybirtokosaink tulnyomó része házhelyek céljaira mindig a legértéktelegebb földjét engedi oda." Ezt Somogyi István a KNEP képviselője azzal egészítette ki, hogy ahol viszont megkezdték a házhelyekről és kishaszonbérletekről szóló törvény végrehajtását, ott a felosztott földterület elsősorban a hivatalnokok és kisközségi iparosok (főjegyző, járásbíró, másodjegyző, tisztviselő, rendőr, csendőr, kereskedő, hentes stb.) vásárolták meg. A leginkább igényjogosultak rokkantak, agrárproletárok és szegényparaszttal többsége viszont kimaradt a parcellázásból.¹⁷⁶

Letenyey Pál Kiszgazdapárti képviselő a földművelésügyi miniszterhez intézett interpellációjában pedig elmondotta, hogy a nagybirtokosok többsége nem alkalmazza azokat a helyi mezőgazdasági munkásokat, akik erélyesen követelték a házhelyeket és a kishaszonbérletet. De megtörténik ez az állami kezelésben lévő birtokon is. Az így kialakuló munkanélküliség miatt "olyan türehetetlen állapotok vannak egyes helyeken, hogy a lakosság egészen el van keseredve, úgy hogy ... el lehetünk készülve arra, hogyha ez így megy, akkor ezek az emberek a kommunizmus eszméjének ... ha nem is meggyőződésből" de hívei lehetnek.¹⁷⁷

A Kiszgazdapárt mezőgazdasági termékek szabadforgalmáért indított küzdelme tehát az eredményezte, hogy a földbirtokreform végrehajtásának megkezdése néhány héttel elodázódott. Az első kérdésben a párt egységesen lépett fel, míg a másodikat csak Nagyatádiék és a liberálisok követelték őszintén. Ez utóbbiak földbirtokreform végrehajtásáért vívott harcát akadályozta az újkonzervatív-agráriusok és a nagybirtoko-

sok érdekképviselői szervezeteinek - az OMGE és a Gazdaszövetség - e kérdésben kialakított taktikai együttműködése is. Ezt a helyzetet Bethlen arra használta fel, hogy a földbirtokreform gyors végrehajtása érdekében tett ígéreteit egyelőre ne váltsa valóra. Mindez a Nagyatádi-csoporthoz tartozók - elsősorban a szegény- és kisparaszti érdekeket képviselők - között május elejére már nyugtalanságot okozott. Elégedetlenségük - párosulva az ujkonzervatív-agráriusok elkésredésével, ami a szabadforgalom visszaállításának megtorpanásával volt kapcsolatos - hozzájárult a Kisgazdapárt és Bethlenék közötti ellentétek felszánrekerüléséhez.

2. A Kisgazdapárt és Bethlenék közötti ellentétek kiéleződése

A Kisgazdapárt tiltakozását Ráday belügyminiszterre történt kinevezése ellen - mint tudjuk - Bethlen azzal szerelte le, hogy megígérte a választójog és a közigazgatás reformját, valamint a párthoz tartozó főispánok megtartását. Ennek ellenére április 23-án a belügyminiszter a kisgazdapárti Egán Imre békésmegyei főispánt felmentette állásából; igaz, saját kérésére. Egán ezt azért kérte, mert az 1920-as nemzetgyűlési választások idején Jász-Nagykun-Szolnok megye főispánja volt, Ráday pedig a megyéhez tartozó kunhegyesi választókerületben megbukott. A pártban ezért nagy megütközéssel tárgyalták Egán felmentését.¹⁷⁸

Április 28-án az ujságok már arról irtak, hogy a főispáni karban nagyobb változtatások lesznek és legközelebb 8-10 főispánt - köztük kisgazdapártiakat is - felmentenek állásából.¹⁷⁹ A főispánok felmentéséről szóló hírek, illetve Egán

hirtelen menesztése nyugtalanosságot keltett ugyan a Kisgazdapártban, de ez még nem váltott ki tiltakozást. A párt ugyanis ebben az időszakban - mint láttuk - elsősorban a szabadforgalom visszaállítását akarta elérni. Elterelte a párt figyelmét az ingóvagyon váltságáról és a pénzforgalom ideiglenes szabályozásáról szóló törvényjavaslatok nemzetgyűlési tárgyalása, valamint Beniczky mentelmi ügye is, melyben Tomcsányi igazságügyminiszter kompromittálódott.¹⁸⁰ A főispánok felmentése, a választójogi és közigazgatási reform elodázása, miatt csak később robbant ki a konfliktus Bethlenék és a párt között. Ez szoros összefüggésben volt az ellenzék kormány ellen indított akciójával, a szabadforgalom visszaállításának megtorpanásával és Nagyatádiék földbirtokreform végrehajtását gyorsítani kívánó törekvésével.

A kormányprogram vitájának április 21-i elnapolása miatt az ellenzéki pártok és pártonkívüli képviselők április 29-én "egyöntetű eljárásban állapodtak meg ... a kormány kivételes hatalmának megszüntetésére". Megegyeztek, hogy a május 4-én kezdődő "kölségvetési vita folyamán a sajtószabadság, a gyűlekezési jog biztosítására, a kivételes hatalom, elsősorban az internálás megszüntetésére szólítják fel a kormányt a e kérdésben tőle nem elvi nyilatkozatot, hanem tetteket, gyakorlati intézkedéseket követelnek. A megállapodáshoz csatlakozó képviselők 29 tagu csoportja elhatározta: nem elégszenek meg interpellációkkal, hanem indítványokat nyújtanak be, azokra pedig név szerint szavazást kérnek, s ezáltal alkalmat fognak nyújtani a közszabadságok kérdésében azonos felfogást valló kormánypártiak csatlakozására is."¹⁸¹

A Kisgazdapárt Nagyatádi-csoportja tulajdonképpen helyeselte az ellenzék követeléseit. Az volt a véleményük, hogy az ellenzéki képviselők voltaképpen az ő felfogásukat tették magukévá ezekben a kérdésekben. Ennek ellenére május első napjaiban arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a kezük meg van kötve és "kénytelenek megmaradni a kormányalakulás alkalmával szabott keretek között. Tehát egyelőre nem csatlakozhatnak nyíltan az ellenzék követeléseihöz". A liberális képviselők azonban már ekkor azt hangoztatták, hogy "a párt kockára teszi a közvélemény előtt idáig szerzett pozícióját akkor, ha nem halad tovább a politikai konszolidáció útján és ehelyett szembehelyezkedik azokkal a politikai mozgalmakkal, amelyek a konszolidáció kiépítésére törekszenek". Ez a kis csoport (8-10 képviselő) éles kritikát gyakorolt a párt Bethlen-kormány megalakulása óta tanúsított magatartása fölött, mert úgy vélték, hogy "azzal a párt máris következetlenné vált idáig vallott politikájához".¹⁸²

Az ellenzék parlamenti szövetsége - elsősorban a liberálisok - kísérletet tettek a Kisgazdapárt támogatásának megnyerésére. Megállapították, hogy a párt működésének kezdetétől "a jogrendért és a közszabadságokért elismerésre méltó küzdelmet folytatott". A KNEP és a Kisgazdapárt számarányában levő minimális különbség azonban nem engedte eredményekhez a párt törekvéseit. "Félmegoldásokba kellett belemennie, meg kellett elégednie a jogtalanságok tompításával a hatalom csak látszólag kerülvén a kezükbe, nem volt módjukban a közszabadságokat életre kelteniök". Figyelmeztették a pártot, hogy Beniczky mentelmi ügyének megítélésében olyan szerepet

játszanak, mintha megfeledeztek volna előző politikájukról. Ezt a helyzetet a KNEP arra használja, hogy igyekszik a törvény és a jog egyedüli védelmezőjeként feltűnni. A párt nem engedheti meg magának ezt a luxust - hangoztatta a liberális ellenzék - "tisztán meg kell tartani a köztudatban, ahogyan a jogrendért, a törvénytiszteletért, a közszabadságokért folytatott hajthatatlan küzdelem jelentékeny részben az ő küzdelmük volt."¹⁸³

Az ellenzék jól időzítette a Kisgazdapárt támogatásának megnyerésére irányuló akcióját. Május elején - mint láttuk - megtorpant a szabadforgalom visszaállításának menete és a kormány még mindig nem tett hathatós intézkedéseket a földreformtörvények végrehajtásának meggyorsítására. Ez nyugtalanságot okozott a pártban. Az agráriusokat elsősorban a szabadforgalom visszaállításának megtorpanása, Nagyatádiék pedig a földbirtokreformtörvények végrehajtásának stagnálása idegesítette. Ebben a légkörben hangzott el az ellenzék figyelmeztetése ill. biztatása.

Bethlenék és a párt közötti ellentétek végül is egy újabb kisgazdapárti főispán felmentésének terve miatt robbantak ki. Az történt ugyanis, hogy Egán hirtelen felmentése után Ráday - mit sem törődve a párt hangulatával - előterjesztette a kormánynak Klein Antal tolnamegyei főispán felmentése iránti javaslatát. Nagyatádi és a többi kisgazdapárti miniszter ellenkezése miatt azonban fel kellett függeszteni tervét. Ennek ellenére május 6-án Örfy Imre és Wéber János vezetésével a tolnamegyei képviselők felkeresték a pártvezért és garanciát kértek arra vonatkozóan, hogy a kormány nem fog-

ja eltávolítani a párthoz hű főispánokat. Kijelentették, hogy abban az esetben, ha a belügyminiszter Kleint fölmenti, ők kilépnek a pártból. Azt állították, hogy a megyében a volt munkapárt exponensei szitják az elégedetlenséget a főispán ellen. ¹⁸⁴

Nagyatádi felkereste a belügyminisztert és megállapodott vele, hogy a főispáni állások betöltéséről tárgyalni fog a párttal. Ráday azonban továbbra is azon az állásponton volt, hogy maga kívánja megválasztani munkatársait. Ezért Örfly és Wéber este a pártkörben amellet agitáltak, hogy Klein ügyét tegyék pártkérdéssé és igyekezzenek a belügyminiszterrel szemben a párt álláspontját érvényesíteni. Fokozta az elkeseredést az is, hogy a belügyminiszter állítólag a megüresedett békésmegyei főispáni állásba volt munkapárti politikust akart kinevezni gróf Wenckheim Ferenc vagy Kovachich Dezső személyében. Többen hangoztatták, hogy Nagyatádi tulzásba viszi az oppor-tunizmust és halogatásának része van abban, hogy a kormány nem törődik a párt kívánságaival. Megállapították, hogy a főispáni állások betöltésének kérdésében erélyesen kell érvényesíteni a párt álláspontját, mert hogyha továbbra is tétlenül tűrik Ráday főispán - kicserélési akcióját, ez a közelgő választásokon a párt teljes megsemmisülését vonhatja maga után. E képviselők remélték, hogy ezuttal sikerülni fog nekik Nagyatádit aktivizálni, és ő is be fogja látni, hogy itt a párt élet-halál harcáról van szó. ¹⁸⁵

A liberális ellenzéknek és a párt liberális csoportjának tehát az volt a célja, hogy a kialakult helyzetet felhasználva a Kisgazdapártot, illetve vezetőségét a kormány po-

litikájával szemben erélyesebb állásfoglalásra készítesse. Május 7-én már úgy látszott ez sikerülni is fog. Ekkor már Nagyatádi legközelebbi hívei is azt az álláspontot képviselték, hogy "szakítani kell az addigi megalkuvó politikával és nyíltan kell fellépni a kormány reakciós terveivel szemben, ha nem akarják kitenni a pártot a teljes megsemmisülésnek". Rámutattak, hogy az utóválasztásokon a párt hivatalos jelöltjei mind csunya kudarcot szenvedtek, ami egyáltalán nem nyújt sok reménységet a közelgő általános választásokra. A párt programjából eddig alig valósult meg valami. A földbirtokreform és a házhelyekről, kishaszonbérletekről szóló törvényeknek a végrehajtása stagnál. A szabadforgalom helyreállításának megkezdett folyamata pedig megtorpant.

Ennek a hangulatnak a kialakulásához hozzájárult az is, hogy a Rassay vezetésével megalakult ellenzéki párt egyik sikert a másik után aratta abban a harcban, amelyet tulajdonképpen a Kisgazdapárt programjának megvalósításáért folytatott. A liberális képviselők ezért hangoztatták: a pártnak nem szabad tűrni, hogy az ellenzéki kisgazdacsoport egyedül küzdjön a botbüntetés, a numerus clausus és az internálások megszüntetéséért és ebben Rassayékat feltétlenül segíteni kell. Követelték, hogy a párt erről az álláspontjáról értesítse Bethlent és amennyiben a kormányt nem sikerül arra bírni, hogy a numerus clausus és a botbüntetés megszüntetését, valamint az internáló táborok föloszlatását programjába vegye, akkor azok a képviselők, akik nem hajlandók tovább viselni a felelősséget a szabadságjogok további korlátozásáért, menjenek ellenzékbe. 186

Az elégedetlenkedő liberálisok, különböző jelekből arra következtettek, hogy Nagyatádi egyetért velük. Ezért megindították akciójukat. Május 7-én ívet köröztettek a pártban, amely Forgács Miklós memorandumát tartalmazta. Ebben az aláírók követelték, hogy a kormány az internálásokat haladéktalanul szüntesse be, a zalaegerszegi tábort oszlassa fel, a vizsgálat során ártatlannak bizonyult egyének ellen minden további eljárást szüntessen meg, a megbízhatatlannak minősített egyéneket pedig az állandó lakhelyükön helyezték rendőrségi felügyelet alá.¹⁸⁷ A memorandumot azzal akarták átnyújtani Rádaynak, hogy amennyiben a költségvetési vita alatt az ellenzék konkrét indítványt tesz az internálások megszüntetésére, úgy azt meg fogják szavazni. A KNEP-ben is hasonló mozgalom indult, ami elsősorban Apponyi május 6-i nemzetgyűlési beszédének tulajdonítható, melyben szintén az internálás, illetve a táborok megszüntetését javasolta.¹⁸⁸

A kormány tudatában volt annak, hogy ezen a téren tennie kell valamit. Bethlen és Ráday május 2-án meglátogatták a zalaegerszegi tábort. Bethlen 5-én számolt be tapasztalatairól a minisztertanácsnak. Elismerte, hogy az internáltakkal visszaélések történtek és nincsenek megfelelően ellátva ruhával, fehérneművel és ágyneművel. A kommunisták tevékenységére hivatkozva azonban elvetette az internálások megszüntetését. Viszont javasolta, hogy az un. revíziós bizottságok a helyszínen és ne Budapesten végezzék munkájukat, ne hat, hanem három hónaponként vegyék revízió alá az internáltak ügyét. Szükségnek tartotta a foglyok dolgoztatását, a jobb orvosi ellátást, több olvasási lehetőség biztosítását, az internáltakkal való

differentiált bánásmódot és azt, hogy a hatóságok csak igen indokolt esetben alkalmazzanak internálást. A minisztertanács elfogadta Bethlen javaslatait.¹⁸⁹

Ennek megfelelően, május 9-én Tomcsányi megkísérelte az internálások megszüntetését, illetve a táborok felosztatását követelő kisgazdapárti képviselők leszerelését. Tudtukra adta, hogy a kormány szerint nem lehet az internálásokat eltörölni, legföljebb annak revíziójáról lehet szó.

Forgácsék azonban ehzel nem elégedtek meg, ismét kijelentették, hogy ragaszkodnak az internálások megszüntetéséhez és már hangoztatott álláspontjukhoz híven meg fogják szavazni az internálások ellen benyújtandó ellenzéki indítványt.¹⁹⁰

A Kisgazdapárt a főispáni kérdésben sem mutatott engedékenységet. Ősztönzésükre május 8-án a szekszárdi és környékbeli polgárok nagy küldöttségben tisztelegtek Klein főispán előtt és a legteljesebb bizalmukat nyilvánították iránta.¹⁹¹ Másnap pedig Örfly, a tolnamegyei képviselők nevében közölte Bethlennek és Rádayval, hogy "amennyiben Klein Antalt most felmentenék, ők kénytelenek ebből a legmesszebbmenő konzekvenciákat levonni.¹⁹²

A Kisgazdapárt, elsősorban Nagyatádiék nyugtalanságát fokozta, hogy Bethlenék nem nyilatkoztak a választójogi és a közigazgatási reformokról. Féltek, hogy Ráday a törvényhatósági és községi választásokat a régi választójog alapján akarja elrendelni. Ugyanakkor Nagyatádiék elégedetlensége azzal is kapcsolatban volt, hogy Bethlen egységes pártalakítási tervei ismét előtérbe kerültek. Apponyi gróf május 6-án a nemzetgyűlés előtt elmondott beszédében azt támogatásáról biztosította.¹⁹³

A párt Nagyatádi csoportjának az utóbbi kérdésekről alkotott véleményét Gaál Endre dr. gyógyszerész, a párt háznagya és intézőbizottságának tagja, a pártvezér bizalmi embere fejtette ki a nemzetgyűlés május 10-i ülésén. Bethlen egységes pártalakítási tervét a kormánypártok közötti ellentétek miatt "párum desideriumnak" - azaz, jámbor óhajnak minősítette. "Egyetlen mód van a többségi párt megteremtésére, ez pedig az - mondotta -, hogy tessék feloszlatni a nemzetgyűlést, tessék kiírni a választásokat, még pedig úgy, hogy azokat a nagy nemzeti kérdéseket, amelyek felett itt a Házban meddő vitákat folytatunk, vigyük a nemzet elé". A KNEP és a Kisgazdapárt közötti ellentétekre - a királykérdésre, közigazgatási- és választójogi reformra - hivatkozva elutasította az egységes párt megalakításának tervét.

Ezután Gaál kérte a belügyminisztert, hogy tájékoztassa a nemzetgyűlést, "milyen stádiumban vannak a választójogi reformjának előkészületei... és mi az ő felfogása." Ezzel kapcsolatban elmondotta, hogy a községenkénti, titkos szavazás híve, de az 1920-as nemzetgyűlési választások tapasztalata alapján követelni fogja a "nők aktív és passzív választójogának legnagyobb mértékben való korlátozását". Fejtegetéséből kiderült, hogy ezt a KNEP szavazótáborának csökkentése érdekében tartotta kívánatosnak. Megkérdezte Rádaytól: "mi lesz a közigazgatási reformmal. Mikor óhajtja a törvényhatóságok megújítását, a törvényhatósági tisztviselők választását elrendelni és milyen alapon?" Elmondotta, hogy ők a pártban nagyon sokan igen nagy idegenkedéssel fogadták Ráday belügyministerségét, "mert attól féltünk, hogy a közigazgatás reformját,

... nem fogja elég demokratikus formában megvalósítani. Magyarzatatot kért az egyes megyékben elrendelt törvényhatósági választásokra. Befejezéséért pedig kérte Bethlent nyilatkozzék, hogy mennyi időre tervezi a nemzetgyűlést: 1922 februárig vagy júniusig.¹⁹⁴

A Kisgazdapárt többségének tehát az volt a gyanuja, hogy Ráday az időközi tisztújításokat azért rendelte el, mert a közigazgatási reformot nem akarja megvalósítani. Erre a feltevésre elsősorban a Szatmár-megyében elrendelt tisztújítások adtak alapot. Gaál beszédéből kitűnt, hogy Nagyatádiék határozottan elleneznek minden időközi tisztújítást és követelik, hogy Bethlenék a közigazgatási reformot minél előbb nyujtsák be a nemzetgyűlésnek.

Nagyatádiék követeléseik megvalósítása érdekében nagy tömegeket is mozgósítottak. Május 10-én Kaposvárott, a Somogy Megyei Kisgazdák Egyesületének közgyűlésén több ezer kis-, közép- és gazdagparaszt követelte a földbirtokreform gyors és tervszerű végrehajtását (végrehajtási biztosok kiküldését, sajátos hiteforrások megnyitását, közös legelők létesítését), az összes mezőgazdasági termények belföldön való teljes szabadforgalmának azonnali helyreállítását (az átvételi ár megszüntetését, a szabad vásárlás és a szállítási igazolványok nélküli szállítás megengedését), a jövedelmi és hadinyereség - valamint a vagyonadó visszamenőleg való kivetésének teljes megszüntetését, ill. eltörlését, az ipafi termékek árainak ugyanolyan mértékű csökkentését, mint a mezőgazdaságiaké, a szabad kivitel engedélyezését, járási és megyei mezőgazdasági bizottságok és kamarák mielőbbi felállítását, a közigazgatás sürgős

reformját (elsősorban a törvényhatósági választói jog, a megyei és községi képviselet megfelelő reformját, a községi önkormányzat kiszélesítését és a járási közigazgatási szervek kifejlesztését.)¹⁹⁵

A kormányprogram vitájának április 21-én történt elnapolása után a Kiszgazdapárt tehát legfontosabb programpontjainak gyors megvalósítására törekedett. Bethlenék azonban - mint láttuk - csak a szabadforgalomra való fokozatos áttérést szorgalmazták, a földbirtokreform, a választójogi és közigazgatási reformok érdekében pedig semmit sem tettek. Sőt, a kiszgazdapárti főispánok tervezett felmentésével elárulták valódi céljukat, azt, hogy a párt politikai befolyásának meggyengítését akarják. A Kiszgazdapártban mindezek miatt meglévő elégedetlenség a parlamenti ellenzék szövetkezésének hatására összekapcsolódott a polgári szabadságjogokért indított küzdelemmel, ami viszont a párt liberális-csoportjának Bethlenékekkel való nyílt szembefordulását eredményezte. Különösen veszélyes volt Bethlenékre a szövetkezett ellenzék és a párt Nagyatádi csoportjának esetleges szorosabb együttműködése, amely a kormány lezavazását eredményezhette. Ennek megakadályozására május 10-e után Bethlenék határozott lépéseket tettek.

A Szózat május 11-i számában elsőként Ráday nyilatkozott az internálási rendszerről, a törvényhatósági választásokról és a főispáni kérdésről. Elismerte, hogy "az internálási eljárásnak voltak és vannak hibái" ezért megígérte "az egyes internáltak ügyének revízióját", amit gyorsabb tempóban fognak elintézni. "Arról azonban szó sincs - mondotta, hogy az

internálást, mint intézményt egyelőre megszüntessük" mert az "ma még sajnos alig nélkülözhető önvédelem". Fenntartásának okait; "az Oroszországból és máshonnan kiinduló vakmerő bolsevista agitáció"-val, ill. a magyar kommunisták tevékenységével (amely "még nem képes elviselni nagyobb rázkodtatás nélkül, ellenséges belső szervezkedést"!) és a "tulnyomórészt ujonnan bevándorolt ártalmas elemek (zsidó bevándorlókra céloz) árdrágító és láncoló" tevékenységével magyarázott. Az időközi törvényhatósági választásokat azért engedélyezte - mondotta - mert az egyes törvényhatóságok kérték, hogy a már évek óta megüresedett állásokat végre betölthessék. Tiltakozott azon állítások ellen, hogy ő "a helyenként megüresedő főispáni állásokat kizárólag a régi munkapárt tagjaival" akarná betölteni. Ugyanakkor hangsúlyozta: "a főispánok nem a pártok exponensei, hanem a kormány munkatársai, természetes tehát, hogy megválasztásuknál a kormánynak elsősorban az erkölcsi és közigazgatási kvalitásokat kell mérlegelnie."¹⁹⁶

Bethlen 11-én este Ráday, Tomcsányi és Mayer miniszterek társaságában megjelent a Kisgazdapárt Eszterházy-utcai székházában és kísérletet tett az internálások megszüntetését követelő képviselők leszerelésére. Közölte velük, hogy az internálások intézményén csak részletekben kíván változtatni. Az intézményt magát máról-holnapra teljesen megszüntetni nem lehet, mert védekezni kell a kommunista agitációval szemben. A miniszterelnöknek az volt a véleménye, hogy a bolsevizmus veszélye még nem múlt el és ezért az országot nem szabad újabb veszedelemnek kitenni azért, hogy az internáltak szabadonengedésével szabad teret engedjenek a kommunista agitá-

ciónak.

Bethlenék határozott fellépése ellenére az internálások megszüntetését követelő képviselők kitartottak eredeti elképzelésük mellett. Az ujkonzervatív-agráriusok és Gömbösék azonban tetszéssel és megelégedéssel fogadták Bethlenék nyilatkozatait és ettől kezdve a liberálisok leszerelésére törekedtek. Ennek tulajdonítható, hogy 11-e után csupán négyen írták alá Forgács Miklós indítványát, összesen huszonnégyen követelték az internálások megszüntetését, a zalaegerszegi tábor felosztatását. A KNEP-ben indult ilyenirányú mozgalmat viszont Bethlenék teljesen leszerelték. A Kisgazdapárt liberális csoportja azonban ennek ellenére sem adta fel a közszabadságokért indított harcot. Orbók Attila a cenzura azonnali megszüntetése érdekében kezdett el aláírásokat gyűjteni.¹⁹⁷ A párt leszerelése érdekében Bethlenék május 7-én hozzájárultak azon követeléshez, hogy az ellátatlanok számát jelentősen csökkentse a kormány. A kiszivárogtatott hírek szerint az eddigi 4.5 millió ellátatlan számát 3.2 millióra kívánták csökkenteni, így élelmezésükre 3 millió métermázs gabona elegendő lesz.¹⁹⁸ Ugyanakkor az MTI jelentette, hogy az új termésből az ellátatlanok részére szükséges gabonát szabadforgalmi áron fogja felvásároltatni a kormány, addig pedig métermázsánként 1300 koronát fizet érte, ami megfelel a világpiaci áraknak.¹⁹⁹

Ebben a helyzetben ült össze május 12-én a párt intézőbizottsága. Az internálások megszüntetését követelő Forgács-féle indítvány kapcsán a vezetőség elhatározta, hogy "ezektől csak olyan ügyeket vitatnak meg a pártértekezleten, a-

melyet előzőleg az intézőbizottságban" már megbeszéltek. Ez - mint látni fogjuk - a liberálisok, ill. a párt kormány elleni fellépésének elodázását jelentette. Az értekezleten szó volt a párt elnökségének újjászervezéséről. Mayer János közéleti miniszterre történt kinevezése miatt megüresedett pártelnöki székbe a szívbetegségéből felgyógyult Rubinek Gyulát delegálták. Egyébként a párt egységének megóvása miatt az intézőbizottság az addigi összetételében maradt a helyén. Rubinek javasolta, hogy az egység biztosítása érdekében készítsenek un. pártügyrendet, vagyis szervezeti szabályzatot, ami mindenkire nézve kötelező legyen. Ennek általa kimondott célja a pártfegyelem erősítése, tulajdonképpen pedig a Bethlenék politikájával elégedetlen liberálisok ellenőrzése lett volna. Két tervezet állt a vezetőség rendelkezésére, az egyiket Órffy, a másikat Kovács J. készítette. Elhatározták, hogy a két tervezet összedolgozásával fogják elkészíteni a pártügyrendet, ami végső soron a kérdés elnapolását jelentette.²⁰⁰

Az intézőbizottság tanácskozása után pártértekezlet volt. Ezen Gaál Gaszton elnök számos képviselő aláírásával ellátott ívet mutatott be, amelyben azok április 21-i állásfoglalásuknak /amiről már szóltunk!/ megfelelően - Ráth Sándor pártigazgató lemondását követelték s azt, hogy a helyét képviselővel töltsék be. Az ívet aláírók Berki Gyulát, Nagyatádi bizalmas hívét és barátját akarták pártigazgatónak. A párt - a vezetőség határozatának megfelelően - az ügy előkészítését az intézőbizottságra bízta.

Rubinek István a liberális ellenzék által is kifogásolt mozirendeletet tette szóvá és amellettt érvelt, hogy a belügy-

miniszternek azzal kapcsolatos intézkedéseit revízió alá kell venni. Rámutatott, hogy a mozirendelet végrehajtása során olyan igazságtalanságok történtek, amelyekkel szemben a pártnak feltétlenül állást kell foglalnia. Bebizonyította, hogy teljesen szegény hadirokkant, nagycsaládos emberektől vettek el mozikat, amelyeket azután befolyásos és vagyonos egyéneknek adtak oda. Rubinekkal szemben a párt Gömbös-csoportjához tartozó Dánér Béla azt hangsúlyozta, hogy a belügyminiszter rendelkezései helyesek, mert azok a magyar faj érdekében történnek. Ezután Orbók Attila indokolta meg a sajtócenzúra eltörlésére vonatkozó indítványát: A Kisgazdapárt a függetlenségi eszmék letéteményese - mondotta - és éppen ezért sajnálattal látja, hogy a párt képviselői nem foglalnak egységesen állást a szabadságjogok érdekében. Rámutatott, hogy a Tiszaféle sajtótörvény és a társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló törvény elég garanciát szolgáltatnak olyan tekintetben, hogy a sajtószabadsággal büntetlenül visszaélni nem lehet. Ezért a pártnak határozottan állást kell foglalnia és a cenzúra eltörlésének ügyét pártkérdéssé kell tenni. Ha ezt elmulasztanák, az a helyzet állhat elő, hogy az ellenzék határozati javaslatát a párt kénytelen lenne megszavazni, ami a kormányra nézve súlyos bonyodalmakkal járhat. A pártértekezlet e kérdéseket - az internálások megszüntetésére vonatkozó javaslattal együtt - az intézőbizottság elé utalta, és utasította azt, hogy a nemzetgyűlés pünkösdi szünete után terjessze véleményét a párt elé.

Az értekezlet foglalkozott még a tolnamegyei főispán ügyével. Klein rámutatott arra, hogy "a negyében politikai hajszá

indult meg ellene, olyan tényezők részéről, amelyek a párttal szemben ellenszenvvel viseltetnek. Bodor György mint tolnamegyei képviselő utalt arra, hogy a főispánt kispárti volta miatt hajszolják és a pártnak éppen ezért állást kell foglalnia. Memkó Zoltán és Schandl Károly indítványára a párt kimondotta, hogy Klein Antal tolnamegyei főispán iránt bizalommal viseltetik és ragaszkodik ahhoz, "hogy a kormány továbbra is megtartsa állásában."²⁰¹

A pártértekezlet megmutatta, hogy Bethlenék leszerelési akciója egyelőre nem érte el célját. Rubinekék és Gömbösék ugyan elfogadták érveiket, és megkísérelték a liberálisok leszerelését, azonban ez nem sikerült. A pártvezetést és a párt, többségét ugyanis nem elégitették ki Bethlenék kétes értelmű ígéretei. Követeléseik konkrét teljesítését várták. Ezért nem foglaltak állást a kormány ellen, de nem is oldották fel a feszültségeket. Nagyatádiék úgy gondolták, hogy e felemás helyzete fenntartásával - amely továbbra is lehetőséget biztosított a kormány leszavazására - kényszeríthetik Bethlenéket követeléseik teljesítésére.

3. Bethlenék engedményei és a Kispártban belüli ellentétek növekedése

A liberálisok ellenzéki és Nagyatádiék velük való taktikai együttműködése nem tetszett a párt szélsőjobboldalának. Ezt már egyértelműen jelezte Hegedüs György dr. ügyvédnek, az ÉME alelnökének 13-án történt kilépése a pártból. Kilépését ugyanis azzal indokolta, hogy az "agrárreformok

végrehajtása terén a párt nem mutat kellő erélyt és (ami a lényeg!) nem helyesli a párt egyik oldalán mutatkozó liberális irányzatot."²⁰²

Hegedüs szoros kapcsolatot tartott fenn az Örfly-Schandl-Vasadi Balogh csoporttal, ezért a pártban valószínűnek tartották, hogy onnan is követői támadnak. A liberálisok azt állították, hogy azok követik, akik az egységes pártalakítás hívei és ezeknek száma minimálisan tizenhétre tehető.²⁰³ Sokan tudni vélték, hogy Bethlen az egységes párt megalakításában számít elsősorban a disszidensekre, a KNEP zömére és a Kisgazdapárt Örfly-Schandl-Vasadi Balogh csoportjára. A párt liberális csoportja azonban nem fogta fel tragikusan ezt a kiválási mozgalmat, sőt a párt egészséges tisztulási folyamatának tekintette.²⁰⁴

A Kisgazdapártban azt is beszélték, hogy Gömbös napok óta titkos tárgyalásokat folytat a KNEP szabadkirályválasztó nézeteiket valló tagjaival. Állítólag ilyen megbeszélés volt 13-án is, amelyen a KNEP részéről Fröhvirth Mátyás, Gerencsér István, Szücs Dezső és Legaza Pál vettek részt. Gömbösék előtt az a cél lebegett, hogy a "két pártnak egyformán gondolkodó és a királykérdésben is azonos állásponton levő tagjai között kapcsolatot teremtsenek." Ezek a tárgyalások azonban a kereszténypárti szabadkirályválasztók vezérének, Haller Istvának passzivitása folytán nem vezetett eredményre.²⁰⁵ Legaza és Haller azt állította, hogy "a közeli jövőben pártunk megerősödik, a várható belépések folytán." Hogy milyen alapon történik meg a KNEP-hez való csatlakozás, arról azonban nem nyilatkozott.²⁰⁶

A rendelkezésünkre álló források egyoldalúsága lehetetlené teszi a történetek pontos feltárását. Mindenesetre azt megállapíthatjuk, hogy a kormány kivételes hatalmának megszüntetéséért küzdő ellenzék és a Kisgazdapárt Nagyatádi-csoportja esetleges akcióegységének veszélye a párt jobbszárnyát (Gömböséket és az ujkonzervatív-agráriusokat) Bethlenéssel való együttműködésre inspirálta. Az egységes pártalakítással kapcsolatos hírek jelezték a párton belüli ellentétek kiéleződését. Ugyanakkor ezek az adatok azért is érdekesek számunkra, mert az egységes pártalakítással kapcsolatos kétféle elképzelés itt körvonalazódik először. Az egyik annak legitimista alapon való létrehozása (a KNEP zömére, a disszidensekre és az Örfly-Schandl-Vasadi Balogh csoportra épült volna). A másik, a Kisgazdapárt szabadkirályválasztó alapon történő kormánypárttá bővítésére. E két koncepció nyilvánosságra kerülése azonban egyelőre csak Nagyatádiék megfélemlítését és Bethlenék tájékozódását célozta. Ezt bizonyítja a nemzetgyűlésen kívülre került volt munkapárti nagybirtokos-tőkés körök reagálása is. Nevükben Kürthy Lajos báró, a Nemzeti Középpárt elnöke, a 8 Órai Ujságnak adott nyilatkozatában megállapította: "a nemzetgyűlésen kívül álló körökben, ... mind határozottabbá válik az a kívánság, hogy a különböző ellentétek kikapcsolódásával a nemzeti élet ilyen súlyos korszakában minél előbb megvalósíttassék az a politikai egység, amely a magyar kormánynak befelé és kifelé egyaránt megadja a kellő erőt, programjának, terveinek keresztülvitelére." Azonban az egységes párt megalakulásának "magától kell jönnie és azt megterséges eszközökkel nem lehet életre hívni". Hangsúlyozta, hogy azt a választások előtt

célszerű létrehozni. Megalakítása előtt szükségesnek tartotta a Friedrich-féle általános és titkos választójog jelentős leszűkítését, a sajtócenzura fokozatos csökkentését és a munkásosztállyal való megbékélést.²⁰⁷

Az egységes pártalakításról kiszivárgott híreket Bethlenék nem cáfolták, de hangoztatták, hogy "ez a kérdés, egyelőre nem tartozik a napi aktualitások közé". Elismerték, hogy a miniszterelnök "igenis óhajtja, az egységes kormánypárt alakítását és reméli, hogy ez bizonyos idő múlva valósággá is válhat, a dolgok természetes rendje szerint." Ehhez azonban a két kormánypártnak ki kell kapcsolnia azokat a kérdéseket, amelyek nem időszerűek, vagy a parlamenti helyzetet felforgathatják. Mindazokat a konkrét munkapontokat, melyekben egyetértenek a kormány fokozatosan a nemzetgyűlés elé terjeszti és ez az együttműködés fogja megérlelni az egységes pártalakításra irányuló törekvéseket. Hangsúlyozták, hogy Bethlen nem fog külön tárgyalásokat kezdeményezni az egységes pártalakításról, mert azok a múltban sem vezettek eredményre és most sem kecsegtetnek sikerrel. ... "Mindenesetre olyan irányba fogja vezetni a politikát és a kormány tevékenységét, hogy az egységes pártban való egybeolvadás minél hamarább, fokozatosan, tervszerűen és magától történhessék."²⁰⁸

E koncepciónak megfelelően a Kisgazdapárt értekezlete után - elsősorban a Nagyatádi-csoport leszerelése és megnyerése érdekében - Bethlenék megígérték, hogy az OFB hamarosan megalakul és a kormányzó kinevezi a bíróság harminchat tagját. Az ujságok közölték, hogy a földbirtokreform törvény végrehajtási utasítása elkészült és két héten belül megjelenik.

Ráday utasítására pedig a belügyminisztérium törvényelőkészítő osztálya megkezdte a választójogra vonatkozó törvénytervezet előmunkálatait.²⁰⁹

Nagyatádiék követelését és Bethlen kormányprogramban tett ígéretét teljesítve, május 14-én a belügyminiszter erélyes hangú utasítást adott ki "a házhelyek kijelöléséről és a kishaszonbérletek alakításáról szóló törvény végrehajtási utasításánál észlelt késedelem ügyében." Valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjéhez leiratot intézett, melyben felhívta figyelmüket, hogy a közigazgatási törvényhatóságok az említett törvény végrehajtásánál reájuk háruló feladatkört nem kezelik a kérdés nagy horderejéhez mért gondal és megértéssel. Figyelmeztette "az illetékes hatóságokat és tisztviselőket a törvény gyors és zavartalan végrehajtásához fűződő rendkívüli fontosságú nemzeti, gazdasági és szociális érdekekre". Felhívta figyelmüket arra, is, hogy a "törvény végrehajtásánál ne a törvény szigorú betűihez alkalmazkodjanak, hanem annak szellemét igyekezzenek szem előtt tartani és irányadóul venni". Kötelezővé tette az "illetékes hatóságoknak, hogy a folyamatban lévő ügyeket a leggyorsabban intézzék el, mert a legcsekélyebb mulasztással is súlyosan vétének az ország létérdeke ellen és így a mulasztókkal szemben a legszigorubb magatartás is indokolt." Az egyes községek a foganatosított intézkedésekről két héten belül tartoztak hivatalos úton a belügyminiszterhez jelentést tenni.²¹⁰

A belügyminiszter erélyes intézkedése jelentős eredménye volt a Kisgazdapárt - elsősorban annak Nagyatádi-csoportja -

harcának. Kiadatása megnyugtatta Nagyatádiékat, hisz joggal remélték, hogy az meggyorsítja a házhelyek kiosztását és a kishaszonbérletek alakítását, ami mérsékelte a hadirokkantak, az agrárproletárok és a szegényparasztok elégedetlenségét.²¹¹

Bethlenék ígéreteinek és engedményeinek hatására az ujkonzervatív-agráriusok nyílt támadást intéztek az egyesült ellenzék, különösen a "merkantilista liberális berkek" ellen. Az Uj Barázda május 14-i számában, a Prókátorok c. vezércikkben azt állították, hogy a liberálisok a polgári szabadságjogok érdekében indított akciójuk során, minden magyar fajvédelmi és kommunistaellenes intézkedést úgy tüntetnek fel, mintha az a Kisgazdapárt ellen irányulna" s ezek ellen ők védenék a pártot. Holott mozgalmuk valódi célja az, hogy eltereljék a párt figyelmét a szabadforgalomért és a földbirtokreformért folytatott küzdelemről. Ha pedig ez sikerül nekik, akkor "összefogva a régi rezsim összes hatalmaival" a párt ellen fogják izgatni a parasztságot azzal, hogy nem tett értük semmi.²¹²

Az ujkonzervatív-agráriusok a liberális ellenzék elleni ki-rohanásukkal természetesen a párt liberális csoportjára is nyomást igyekeztek gyakorolni. A liberálisok ugyanis nem elégitették ki Bethlenék engedményei és folytatni akarták a küzdelmet a kivételes intézkedések megszüntetéséért. Bottlik József, a nemzetgyűlés alelnöke, a liberálisok egyéni vezére május 14-én még követelte a kivételes intézkedések, az internálások megszüntetését és a sajtószabadság helyreállítását.²¹³

Ezzel szemben Gömbösék a Szózat május 18-i számában a Sajtószabadság c. vezércikkben durván támadták az ellenzéket és az őket támogatókat. Az ellenzék összefogásával kapcsolatban irták: "A cenzurának csak némi kis tágitása is elegendő volt arra, hogy a régi destrukció ördögei megint megjelenjenek a falon és most már csak az hiányzik, hogy lidérc módjára megint megüljék az egész államhatalmat és közszellemet, hogy a Károlyi-kormány dicső napjait, következményeivel együtt visszahozzák. ... jaj az országnak, ha a kormány és a nemzetgyűlés a sok jajveszékeléstől megpuhul."²¹⁴

Rubinek viszont kijelentette: "Mi nem foglalunk állást az internálások ellen, mert arra ma még szükség van. A rendszert azonban megváltoztatjuk, mert mai formájában ... önkényeskedésre vezethet. Ezért az a kívánságunk, hogy az internálást ellenőrzés alá helyezzük". Az agráriusok, Bethlenék és a párt közötti ellentétek elsimitása érdekében a főispáni kinevezések kérdésében is engedményekre voltak hajlandók. A nézeteket tükröző Uj Barázda megírta, hogy a Kisgazdapárt elfogadja a KNEP ezzel kapcsolatos kompromisszumos álláspontját. Eszerint a "főispánok a belügyminiszter munkatársai is ezeknek megválasztása a ... hatáskörébe tartozik; ahhoz azonban ragaszkodik a párt, hogy a kinevezendő személyek politikai felfogása azonos legyen a kormányzó pártok politikai felfogásával és semmi körülmények között sem hajlandó hozzájárulni olyan megoldáshoz, mely szerint a régi politikai pártokhoz tartozó egyének legyenek főispánok."²¹⁵

A Kisgazdapárton belüli ellentétek fokozódása ill. a jobboldal előretörése ellenére az egyesült parlamenti ellen-

zék elhatározta, hogy folytatja támadásait a kormány politikája ellen. Nyolc határozati javaslatot akartak a nemzetgyűlés elé terjeszteni és azokban névszerinti szavazást kérni. Követelték a kivételes hatalom megszüntetését, a katonai büntetőbiróságok polgári egyénekre kiterjesztett hatáskörének visszavonását, a sajtócenzura megszüntetését, a gyűlékezési és egyesülési jog visszaállítását, a zalaegerszegi internáló tábor felosztatását és az internálások megszüntetését, a kormány magántulajdont érintő ill. sértő rendeleteket ne hozzon, a szabadforgalom helyreállítását és a földbirtokreform következetes végrehajtását.²¹⁶

E javaslatokat - mint láttuk - a Kisgazdapárt liberális csoportja támogatta és fennállt a veszély, hogy a Nagyatádi csoport is mellette foglal állást, ami a kormány leszavazását eredményezhette. Ezért Bethlenék egyrészt ellentámadást indítottak az egyesült ellenzék letörésére, másrészt - a tőlük való eltávolítás érdekében - újabb jelentős engedményt adtak a Kisgazdapártnak. A belügyminiszter május 19-én Az Est és a Világ című liberális lapoktól a "közrendet veszélyeztető tartalmuk" miatt (akkor ismertették az ellenzék határozati javaslatait!) az egész ország területén megvonta az utcai árusítás jogát. Ebben az időben a napilapok 80-90 %-a az utcai árusítással jutott el az olvasóhoz, tehát a rendelet igen súlyosan érintette a liberális sajtót és az ellenzékét. Az ellenzék megfélemlítése volt a célja annak is, hogy 19-én egy feljelentés alapján megsemmisítették Drozdy Győző, Rassaypárti képviselő mandátumát.²¹⁷

Ugyanakkor 19-én a minisztertanács - engedve a Kisgazdapárt

követelésének - elhatározta, hogy "a gabona teljes szabadforgalmának a keretében fogja megoldani az ellátás kérdését", de a gyakorlati kivitelezést illetően halasztó határozatot hozott. A jelentős engedmény hatása alatt Bethlenék szeretnék volna elérni Klein Antal Tolnámegyei főispán felmentését. Mayer közlelendési miniszter azonban figyelmeztette őket, hogy "hasznló módon minden kisgazdapárti főispánt el lehetne távolítani", mire Ráday megígérte, hogy a főispáni állások betöltésének kérdésében megállapodásra igyekszik jutni a pártokkal.²¹⁸

A minisztertanács állásfoglalásait megelégedéssel fogadta a Kisgazdapárt. Annak hatására az agráriusok tovább közeledtek Bethlenékhez. Rubinek Gyula most már úgy nyilatkozott, hogy a függő kérdéseket - a sajtóenzurára, a mozirendeletre és az internálásokra gondolt - "a kormánnyal való legteljesebb egyetértésben óhajtjuk megoldani. A főispánok kérdésében sem fog ellentét támadni a párt és a belügyminiszter között, - mondotta - hiszen Ráday magáévá tette a pártok elvi felfogását.²¹⁹

Bethlenék engedményeinek hatására Gömbösök és támadást intéztek az ellenzékkel szimpatizáló liberálisok egyik vezetője ellen. A nemzetgyűlés május 20-i ülésén Rupert Rezső csendre próbálta inteni a Vázsonyi Vilmos beszédét közbeszólásokkal zavaró szélsőjobboldalt. Erre azok - Gömbös, Hir, Patacsi és Barla-Szabó vezetésével - követelték tőle, hogy lépjen ki a pártból és menjen át a liberális ellenzékhez. Ugyanekkor Ráday belügyminiszter bejelentette, hogy a mozirendelet egy évre történő felfüggesztéséért 500 000 koronát

ajánlottak fel neki a volt mozitulajdonosok. A vesztegetési kísérletet - mint később kiderült - Gömbösék kreálták, hogy a mozirendelet visszavonását követelő képviselőket elkedvetlenítsék.²²⁰

A Kisgazdapárt 20-ára hirdetett értekezlete - melyen az internálások és a sajtócenzura megszüntetésétől és a mozirendelet megváltoztatásáról akartak tanácskozni - váratlanul elmaradt. Ezt azzal indokolták, hogy a párt vezetői az Országos Földművelésügyi társaság május 22-i nagygyűlésének előkészületeivel vannak elfoglalva. A liberális ellenzék az értekezlet elhalasztásának valódi okát abban látta, hogy "a kormánynak sikerült leszerelnie a Kisgazdapárt különböző mozgalmait és a szabadságjogokért folytatott küzdelemben a párt nem fogja az ellenzékot támogatni." Szerintük az értekezlet elmaradása Nagyatádi Szabó befolyásának tulajdonítható, aki "minden erejével arra törekszik, hogy az elégedetleneket leszerelje és az eddigi jelek szerint ez a törekvése teljes mértékben sikerülni is fog."²²¹

Bethlenék engedményei tényleg ilyen hatással voltak Nagyatádira, de nem szabad elfelejtenünk, hogy Rubinekék és Gömbösék akciói is az értekezlet elnapolására kényszerítették. Előfordulhatott volna ugyanis, hogy a párt jobbszárnya már ezen az értekezleten leszavazza a sajtócenzura és az internálások eltörlésére vonatkozó indítványokat, ami lehetetlené tette volna Bethlenék további engedményekre való kényszerítését. Így azonban erre ezután is megvolt a lehetőség. Ugyanakkor Nagyatádiék egy jelentős gesztust is tettek Bethlenék felé. Bethlen minisztertanácsán elhangzott kérésére -

számolva azzal, hogy az ellenzék az 1920-21. évi költségvetés vitájának folytatásán obstrukciót indít, mégpedig úgy, hogy minden egyes alkalommal a nemzetgyűlés tanácskozáképességének megállapítását kéri - 20-án este megállapodtak abban, hogy azután turnusokban vesznek részt az üléseken. Három csoportot alakítottak, amelyek mindegyikében 35 képviselő volt, és elhatározták, hogy a turnusok három naponként fognak részt venni az üléseken. A KNEP pedig 30-30 főből álló turnusokban kötelezte magát az üléseken való állandó megjelenésre.²²²

A Bethlenék és Nagyatádiék között feszülő ellentétek azonban nem szűntek meg. Ezt bizonyította Rádaynak 19-én a pestmegye rendkívüli közgyűlése után rendezett ebéden elmondott beszéde, illetve annak fogadtatása. A belügyminiszter, tevékenységükre utalva kijelentette: "A cél ki van tűzve. Bukdácsolásról többé nem lehet szó. Semmiféle megalkuvásról nem lehet szó". Az egységes pártot meg kell csinálni, ennek a pártnak létre kell jönnie, mert ha nem, elpusztulunk!" Beszédének ez a része kinos feltűnést keltett a Kisgazdapártban. A felháborodás lecsillapítására Bethlen az MFI-vel közleményt adatott ki, hogy az ujságok által közölt szöveg helytelen. Így aztán a párt 20-i megbeszélésén - ahol Ráday nyilatkozata is szóba került - a jobboldal hosszú vita után - eltusolta az ügyet.²²³

Másnap a párt jobboldala a nemzetgyűlés ülésén már nyíltan hirdette nézeteit. Patacsi Dénes a földbirtokreform végrehajtását, a szabadforgalom minden téren való megvalósítását és a közigazgatási reform mielőbbi törvénybeiktatását kérte a

kormánytól. A sajtócenzurát azonban - a pécsi kommunista és szociáldemokrata lapokban megjelent cikkekre hivatkozva - helyesnek és szükségesnek tartotta.²²⁴ Szabó Balázs lelkész, Kunszentmiklós képviselője pedig egyenesen egy forradalomba való visszafejlődés veszélyével magyarázta a kormány és a párt jobbszárnyának szabadságjogok korlátozásával kapcsolatos politikáját. A trianoni békének kényszerű ratifikálására, a koalíciós kormányzás tehetetlenségére és a nemzetgyűlés törvényességét el nem fogadó, - azt legszivesebben szétkergető - ökonzervatív erők aktivizálására hivatkozva szükségesnek tartotta az egységes kormányzópárt megteremtését. Érvei között szerepelt, hogy a választójogi reform elkészítése is csak az egységes párt létrehozása után lehetséges. "A parlament eddigi életében már kiforrottak azok az irányelvek - mondotta -, amelyek alapján az egységes kormányzópártot el kell képzelni. Ezek: a keresztény, nemzeti, agrár és demokratikus jelleg."²²⁵ Andrassy, Apponyi és Kürthy után tehát a Kisgazdapárt jobboldala is szükségesnek és lehetségesnek látta az egységes párt megalakítását. Arról viszont ők sem nyilatkoztak, hogy milyen alapon (letimista vagy szabadkirályválasztó) kívánják azt megvalósítani.

Az egyesült ellenzék kormány elleni fellépése és a Kisgazdapárt liberális csoportjának velük való együttműködése aktivizálta a párt jobbszárnyát. Gömbösék és az ujkonzervatív-agráriusok szembefordultak a liberálisokkal és keresték a Bethlenekkel való együttműködést. Bethlen a liberális ellenzék és a Nagyatádi csoport akcióegységének elkerülése érdekében; egyrészt jelentős engedményeket ígért, illetve adott Nagyatádiék-

nak, másrészt támadást indított a liberális ellenzék letörésére. Bethlenék engedményeinek és a párton belüli erőviszonyok változásának hatására Nagyatádiék hozzájárultak a nemzetgyűlés munkaképességének biztosításához, az internálások, a sajtócenzúra és a mozirendelet kérdésében azonban még mindig elhalasztották a döntést. Nyilvánvalóan azért, hogy Bethleneket ígéreteik teljesítésére kényszerítsék.

4. Az egységes párt megalakításának előkészítése

Ebben a helyzetben tartották meg 1921 május 22-én a Kisbirtokosok Országos Szövetsége (továbbiakban-KOSZ) és az Országos Földműves Szövetség (továbbiakban - OFSZ) együttes nagygyűlését a Vérmezőn. A gyűlést nagy szervező munka előzte meg, melynek eredményeként az ország minden részéből érkeztek küldöttségek. Fejér, Bács-Kiskun, Szolnok, Heves és Pest megyékből különvonatokkal és hajókkal - kedvezményes áron - 40-50 000 kis-, közép- és gazdagparaszt utazott fel Budapestre. A hajóállomásról, a Keleti- és Nyugati-pályaudvarokról a Lánchídon keresztül szervezetten vonultak végig a fővárosra. A seregszemlét a két szövetség egyesülése, a falu és város kibékülése jegyében szervezték a Kisgazdapárt vezetői. Ennél persze sokkal fontosabb volt a párt tömegtámaszának demonstrálása, annak bizonyítása, hogy a paraszttömegek továbbra is támogatják a pártot és annak vezetőit. A demonstráció mellett a párt legjelentősebb csoportjai különböző taktikai célok érdekében igyekeztek felhasználni a gyűlésté Rubinekék azt szerették volna bizonyítani, hogy a

paraszság "tántorithatatlanul ragaszkodik a mai irányzathoz."²²⁶ Ezzel szemben Nagyatádiék hetilapja A Kisgazda, a gyűlésre mozgósító vezércikkében azt írta, hogy a földműves-nép meg fogja mutatni: "vele szövetkezve igen, de nélküle és az ő háttérbeszorításával most már törvényt alkotni, országot kormányozni, nem lehet."²²⁷

A Vérmezőn megrendezett gyűlésen részt vettek Horthy, Bethlen, dr. Sipőcz Jenő, a főváros polgármestere és a kormány miniszterei. A protokolláris formaságok (Horthy köszöntése, válasza és az istentisztelet) után először Nagyatádi Szabó István szólt a népgyűlés résztvevőihöz. Beszédének elején rámutatott, hogy a paraszttömegek továbbra is támogatják a kisgazda mozgalom megindítóit, aztán visszautasította az arisztokráciának azt a vádját, hogy parasztdiktaturát akarnának. "Nem az erőnk hiányzik ehhez, hanem az akaratunk, mert a diktaturát semmiféle formában el nem fogadjuk, és mással szemben sem alkalmazunk". Kijelentette, hogy "a magyar falvak népe ... azt a politikai és gazdasági pozíciót foglalta el, ami őt megilleti. Van szavunk az országgyűlésben és részt veszünk a kormányzatban is. Nem törekedtem erre - mondom - de azt igenis akarom, hogy a Kisgazdapárt olyan helyzetbe kerüljön, hogy azt többé a nemzetgyűlésből kiszorítani ne lehessen. És eljutottunk oda, hogy nincs furfang, nincs pénz, nincs hatalom, amely erre képes volna". Beszédének végén megnyugtatta a szövetség tagjait, hogy a "földreform végrehajtása és a szabadforgalom nélkül mi a kormányban benne nem maradunk".

Rubinek Gyula felszólalásában támadta a liberális ellenzék

és a legitimistákat. Ezzel kapcsolatban kijelentette: "Mi azért hívtuk fel önöket, hogy megerősítsük azt a jogrendet, melyet Horthy Miklós kormányzó teremtett meg és ha látjuk, hogy ezt veszély fenyegeti, ide fogjuk hozni erőnket, akaratunkat annak biztosítására".

A május 12-én létrejött megegyezés értelmében Sziijj Bálint a KOSZ egyik alapítója javasolta a szövetség tagjainak, hogy elveik fenntartásával csatlakozzanak az OFSZ-hez. "Azért kell erős szervezetekbe tömörülnünk - mondotta - mert a szocialista elveket valló honfitársaink csodálatosan kiépített erős szervezetekbe tömörülve, a világesemények mérlegébe nagy sullyal esnek. Ha mi nem tudunk szintén olyan hatalmas, vagy még hatalmasabb szervezetet alkotni, hogy a világesemények mérlegébe mi még nagyobb vagy legalább is ugyanolyan sullyal essünk, akkor mi el fogunk veszni. Nekünk egységesen kell fellépniünk, szervezeteinket megalkotnunk, amelyeket mindenkor szembe lehet állítani a vörös internacionáléval, mint zöld internacionálét, ha a szükség úgy kívánja."

A gyűlés résztvevői elfogadták a két szervezet egyesülését és azok elnökségei által május 12-én jelölt új vezetőségét. Ezután Hencz Károly felolvasta a vezetőség határozati javaslatát. A nagygyűlés követelte a nemzeti és keresztény gondolat minden vonatkozásban való érvényesülését, az azzal ellentétes mozgalmak és törekvések letörését, a meglévő jogrend fenntartását, a személyes szabadság tiszteletbentartását, az egyén szabad érvényesülését, szabad politikai szervezkedést, a fennálló és létesítendő törvények korlátain belül a szabad sajtót, a sajtótörvény olyan módosításával,

mely a társadalomellenes izgatást a leggyorsabban és leg súlyosabban megtorolja, a magántulajdon tiszteletben tartását és megvédését, minden magántulajdonellenes szervezkedés megakadályozását, a földbirtokreform végrehajtását úgy, hogy a lakóházak és gazdasági épületek építése is egyidejűleg lehetővé váljék. Követelte továbbá a parasztság és az ipari munkásság jogos érdekeinek gondozását, a megfelelő védelmi törvényeket, munkás és munkaadó közötti jogviszonyok rendezését, munkágyólléti intézmények létesítését és megfelelő munkaalkalmak teremtését, a falu gondozását, a nép kulturális színvonalának emelését, a szövetkezeti eszme gyakorlati megvalósítását. Támogatásáról biztosította a bolsevizmus elleni nemzetközi mozgalmat és egyben követelte, hogy az egyesült szervezet vidéken való további szervezkedését a hatóságok ne akadályozzák.

A határozati javaslat elfogadása után Bethlen beszélt: "Mikor ez a társadalom, amely hat éven keresztül védte az országot, megjelent és bejelent, hogy erkölcsi súlyának megfelelő részt kíván a haza sorsának intézésében, a magyar kormány egynek érzi magát vele - mondotta é mert vele összhangban kívánja azokat a feladatokat megoldani, amelyek a kormány vállaira nehezednek. A forradalmakra és az ellenforradalom hatalomrajutására célozva hangoztatta, hogy "volt egy idő, amikor szükség volt a magyar gazdatársadalom kemény ökleire, de most eljött az az idő, amikor ennek az ökölnök fel kell nyilnia és meg kell fognia a barátilag feléje nyújtott jobbot."²²⁸

A nagygyűlést követő több száz eszemélyes lakomán mondott

pohárköszöntőjében Nagyatádi figyelmeztette a fővárost (a polgárságot), hogy ne foglaljon állást a szabadforgalom ellen. Az egységes párt létrehozásával kapcsolatban pedig kijelentette: "Azt hirdetik az urak: fogjunk össze. Mi készek vagyunk erre, de nem látjuk itt a nagyurakat. Itt csak egyetlen gróf van: Bethlen István, aki szive szerint van közöttünk. Most még csak a kisujjunkt mutattuk meg, de meg fogunk mozdulni akkor, amikor arra az ország érdekében szükség lesz, s akkor lát az ország olyant, amilyent még soha. A mai ünnepség erőnknek csak egy részlete, csak izelítő arra, hogy micsoda erő van a falun. Nem akarunk semmit legázolni, nem akarunk senkit elnyomni, együtt akarunk dolgozni mindenkivel, de nálunk nélkül nem engedünk kormányozni."²²⁹ Nagyatádi Szabó beszédéből és pohárköszöntőjéből megállapítható, hogy érzékelte a veszélyt, amely az egységes párt létrehozása esetén a Kisgazdapártot - különösen saját csoportját - fenyegette. Ennek ellenére akkor még nem zárkózott el az egységes párt megalakítása elől. Valószínűleg azért, mert még nem látta tisztán, hogy Bethlen milyen alapon kívánja létrehozni az egységes pártot. Követelte azonban a hatalomból való arányos részesedést.

Nagyatádi Szabó sok erőt, önbizalmat sugárzó, különös élnyilatkozata nagy feltűnést keltett a politikai körökben. Másnap élénken tárgyalták azt az Országház folyosóin, de a "parlamenten kívülálló politikai körök is meglepetéssel és érdeklődéssel fogadták."²³⁰ A magyar uralkodó osztályok e csoportjait nyugtalanította a Nagyatádiék mögött álló paraszttömegek osztályöntudatra ébredése. "Arra figyelmezte-

ti ez a nagygyűlés a régi magyar élet eszmekörében andalgókat - írta a Köztelek cikkírója -, hogy új erők izmosodtak fel a magyar mezőkön, az agrárnépesség idáig szétforgácsolt milliói sereggé szerveződtek s ez a sereg súlyának egyre tudatosabb átlátásával követeli magának a helyet a politikai élet arénájában. ... Nincs kétség afelől, hogy ugyanez a tömeg fogja eldönteni a legközelebbi választásokat, s ezzel együtt jövőnk sorsunkat is."²³¹

A nagygyűlés után a Kisgazdapárton belüli ellentétek tovább éleződtek. A párt jobbszárnya ugyanis - az egységes párt létrehozását előkészítendő - a liberálisok ellenzékbe szorítását szeretne volna elérni. Ennek érdekében Nagyatádi Szabóra is politikai nyomást igyekeztek gyakorolni. A nemzetgyűlés 23-i ülésén a párt agrárius csoportjának egyik vezetője, Vasadi-Balogh György támadásnak is beillő módon tette szóvá, hogy Nagyatádi Szabó még nem mondta el a földművelésügyi minisztérium programját.²³² Ugyanezen az ülésen Dánér Béla, a párt Gömbös-csoportjához tartozó, fajvédő képviselő, az antiszemita megjegyzéseit kifogásoló Orbók Attila és a liberálisok, ellenzékhez való átülést követelte. Orbók tiltakozott és kijelentette "Olmosbottal nem akarok politikát csinálni, mint ön!" Berki Gyula, a pártvezér barátja, a párt másnap megválasztott igazgatója pedig visszautasította Dánér támadását.²³³

A Kisgazdapárton belül kialakult ellentmondásos helyzetet a liberális csoport egyik vezetője, Rupert Rezső a Világnak adott nyilatkozatában a következőképpen fogalmazta meg: "A kisgazdapárton belül sokan elégedetlenek vagyunk a je-

lenlegi politikai irányzattal, amellyel szemben az a gyanunk, hogy a demokratikus vívmányok ellen készül fordulni, vagyis röviden reakciós. Ez ellen a párton belül kívánjuk felvenni a harcot. Addig, amíg Nagyatádi Szabó István, akinek demokratikus meggyőződését ismerjük, bent van a kormányban és amíg nem győződünk meg arról, hogy a reakciót ennek ellenére sem lehet feltartóztatni, egyebet aligha tehetünk". Szerinte a Kisgazdapárt zöme liberális, "vagyis minden téren a jogrend és a jogegyenlőség oltalmazója, az igazi kereszténységnek, a humanizmusnak a képviselője". Igaz, ma már a helyzet - mondotta - mert a pártban felülkerekedtek Gömbösék és az ujkonzervatív-agráriusok. Az Örfly-Schandl-Vasadi-Balogh csoportot "a szelíd, csendes, reakciós, az áhitatos politika" híveinek nevezte, akik koncessziókat tesznek a reakciónak. "Ezek a jogrend alkalmazásánál különböző szempontok szerint disztinválnak; tapsolnak a sajtószabadság letörésének és felszisszennek a jogrend említésére, ha a szabadságjogok nem az ő naiv politikájuk javára érvényesülnek. Ez a csoport a pesti kisgazdák pártja, nevezhetném őket a tévedések frakciójának is. Véleménye szerint a Gömbös-Hir-Patacsi csoport politikáját, tisztán szubjektív szempontok, klikkéredek irányítják, amelyeknek érvényesítésére és védelmére a kétségbeesésig küzdenek." Rámutatott, hogy "a mai kormányzat támogatása részemről csak kényszerhelyzet, mert attól kell tartanunk, hogy azok az erők, amelyek a Teleki-kormányt megbuktatták, még a mai kormánynál is rosszabbat hozhatnak a nyakunkba." Befejezésül kijelentette: "El kell hagynom a pártot, ha meggyőződök arról, hogy Nagyatádi Szabó István

nem tudja megfékezni a mellékpártok diktaturáját." ²³⁴

Rupert reálisan látta a párton belüli erőviszonyokat. Az egyesült ellenzék kormány ellen intézett támadásai, különösen pedig a Kisgazdapárt liberális csoportja velük való akcióegységének veszélye aktivizálta Gömböséket. Céljuk a liberálisok Nagyatádiékról való leválasztása, ill. a pártból való kiszorítása volt. Ugy gondolták, hogy az így meggyengült Nagyatádiékat könnyebben lehet majd az egységes pártba kényszeríteni. Ugyanakkor az ujkonzervatív-agráriusok Örfly-Schandl-Vasadi-Balogh csoportja Bethlenék földbirtokreformmal és a szabadforgalommal kapcsolatos eredményeit úgy akarta viszonzni, hogy lemondott az internálások és a cenzura azonnali eltörléséről és a mozirendelet megváltoztatásáról.

A Rubinek csoport is fokozta a politikai nyomást Nagyatádi-Szabóra. 24-én a nemzetgyűlésben Sokoropátkai Szabó István a földbirtokreform végrehajtási utasítását kérte számon Nagyatádin. "Ha hoztunk is itt törvényeket, amelyekről úgy látszott, hogy a falu népének javát akarjuk velük szolgálni, - mondotta - azokat nem tudom mi okból, por lepi, nem mehetnek ki a falvakba, hogy ott jótékony hatásukat érezhetnék." Figyelmeztette a pártvezért, hogy "ne nyugodjék meg a babérjain, amelyekkel a népszerűséget megszerezte a falusi nép között, a lágyan suhogó levelek hamarosan szuró tövisékké változhatnak át, ha nem fog segíteni ezen a nyomorult népen." ²³⁵

Sokoropátkai Szabó úgy állította be a dolgokat, mintha a földbirtokreform végrehajtási utasításának meg nem jelenéséért Nagyatádi lenne felelős, amivel népszerűségét kívánta rombolni. Az előzőekben láttuk, ezt még a liberális ellenzék sem ál-

litotta. Ők felismerték, hogy a minisztériumi apparátus szabotálta a végrehajtási utasítás elkészítését, kiadását pedig Bethlenék késleltették, mert viszonzásképpen további politikai engedményeket szerettek volna kicsikarni Nagyatáditól. Persze ezt Sokorópátkaiék is tudták. Ők azonban tudatosan elhallgatták ezt, illetve éppen annak sürgetésével akarták Nagyatádi Szabót és környezetét Bethlenékhez való további közeledésre kényszeríteni.

Ugyanakkor a nemzetgyűlés aznapi ülésén Czetler Jenő disszidens képviselő, a Gazdaszövetség egyik vezetője határozati javaslatot nyújtott be, amelyben a Károlyi-kormány tagjainak vád alá helyezését sürgette.²³⁶ Ez egyrészt a liberális ellenzék, másrészt a Kisgazdapárt több vezető politikusa - köztük elsősorban Nagyatádi Szabó - ellen irányult, hiszen ők is tagjai voltak a Károlyi-kormánynak. Czetler indítványával volt kapcsolatban Windischgraetz herceg Pester Lloyd május 25-i számában közölt cikke is, amelyben a történelmi Magyarország széteséséért a Károlyi-kormányt tette felelőssé. A disszidensek támadása Nagyatádiék megfélemlítését, ill. az egyesült ellenzék megosztását és lejáratását szolgálta.

Ebben a belpolitikai szituációban Bethlen újabb engedményt tett. A nagygyűlés után, de még a Kisgazdapárt intézőbizottságának értekezlete előtt - május 24-én - Horthyval végre kinevezte az OFB tagjait.²³⁷ Ennek nyilvánvaló célja Nagyatádiék megnyerése volt.

Nagyatádiék a párt egységének megóvása és a párton belüli erőviszonyok miatt hajlandók is voltak újabb engedményeket tenni Bethlenéknek. A párt intézőbizottsága 24-én délután tárgyalta

Rubinek Istvánnak, a mozirendelet revíziójáról benyújtott indítványát és hosszabb vita után elhatározta, hogy azt leveszi a napirendről. Ezután Forgách Miklósnak az internálások megszüntetésére vonatkozó indítványát tárgyalták. A tárgyalást azonban félbeszakították, mert arról értesültek, hogy a nemzetgyűlésen szóba került Drozdy Győző mandátumának ügye.²³⁸ Rassay ugyanis - formai hibákra hivatkozva - követelte, hogy a nemzetgyűlés vesse el a bíráló-bizottság határozatát. A Kisgazdapárt jelentős része állandó helyesléssel kísérte Rassay fejtegetését és egy ideig úgy látszott, hogy amennyiben szavazásra kerül a sor, a párt jelenlévő tagjai valamennyien Rassay indítványa mellett fognak szavazni. Ezért Bethlen a nemzetgyűlés szünetében közölte a kormánypártokkal, hogy Drozdy mandátumának megsemmisítését pártkérdésnek tekinti. Ennek következtében a Kisgazdapárt jobbszárnyához tartozók (nevezetesen Sokorópátkai Szabó István, Patacsí Dénes, Schandl Károly, Lovász János, Hadházy Zsigmond, Lukovich Aladár és még néhányan) a KNEP-pel szavaztak. Így viszont a Nagyatádi csoporthoz tartozók és a liberálisok - mintegy 30-an - az ellenzékkel kisebbségben maradtak. Ez azt is jelentette, hogy a párt többsége nyílt ülésen szembefordult Bethlennel, amire még nem volt példa.²³⁹

Az ülés után a képviselők nagy izgalommal tárgyalták az eseményeket és találgatták, hogy Bethlen milyen konzekvenciákat fog levonni abból, hogy a Kisgazdapárt nyílt ülésen szembefordult vele.

A miniszterelnök Kisgazdapárttal és az ellenzékkel kapcsolatos politikai elképzeléseit megvilágítja a Jurista Clubban

május 24-én tartott beszéde. Ebben megállapította, hogy "a kisgazdapolitika gyökerei messze visszanyulnak a magyar politikai életbe. A földbirtokreform nem a magyar talaj szükségletéből nőtt ki, bár megvan benne, de bizonyos körök igyekezéséből, amely osztályt osztály ellen állított. Szükséges tehát, hogy a kisgazdaosztályt kibékítsük a többi osztállyal és a kisgazda-politikát hozzáláncoljuk a magunkéhoz..."²⁴⁰

Bethlen tehát burkoltan azzal vádolta Nagyatádiékat, hogy földreformeagitációjukkal "osztályt osztály ellen", a parasztságot a nagybirtokosság ellen izgatják. Ennek megszüntetése érdekében szükségesnek tartotta a "kisgazdaosztály", vagyis a kis-, közép- és gazdagparasztság kibékítését, politikai törekvéseinek az uralkodó osztályok érdekeihez való hozzákapcsolását. E nyilatkozatban ott van az a felismerés, hogy a tőkés-földbirtokos uralom fenntartásához, e társadalmi rétegekre, mint szociális bázisra és nélkülözhetetlenül szükségük volt Bethlenéknek.²⁴¹

Az ellenzékéről szólva Bethlen kijelentette: "Bizonyos urak a szabadságjogok szélesítését kívánják, olyan jogrendet, amelyben a radikális irányzat újra uralomra jut." Követeléseiket gyanusnak mondta és úgy igyekezett feltüntetni azokat, mintha egy újabb polgári demokratikus forradalom előkészítését szolgálnák. "Ha azonban a pártok kitartanak mellettem, úgy itt emberükre találnak... Mi itt felelős állásban vagyunk és kötelességünk vigyázni arra, hogy az októberi események meg ne ismétlődhessenek. Nos, én garantálom, hogy nem fognak megismétlődni!"²⁴²

A miniszterelnök Jurista Clubban elhangzott beszédével

egyidőben az uralkodó osztályok parlamenten kívüli csoportja gróf Zichy János lakásán fontos politikai tanácskozást tartottak. Ezen a Nemzeti Középpárt, az un. Rendpárt több tagja és gr. Apponyi Albert megbízásából Tóth János vettek részt. A tanácskozáson - amely a királypuccs-kísérlet előtti megbeszélések folytatása volt - a parlamenten kívüli pártok egyesítésében állapodtak meg. Elhatározták, hogy "az új pártalakításnál kikapcsolják mindazokat a közjogi és személyi ellentéteket, amelyek a múltban elválasztották egymástól az ország legértékesebb tényezőit. Nagy vonásokban megállapították az új párt programját is. "Remélték, hogy ha az új pártban sikerül összetömöríteni a volt munkapárt tagjait, gr. Apponyi elvbárátaikat és a parlamenti pártok közül pedig elsősorban a disszidenseket, akkor le tudják rakni az alapjait az egységes pártnak, amely köré a konszolidáció kikristályosodhat."²⁴³

A rendelkezésünkre álló források egyoldalúsága miatt nem tudjuk egyértelműen megállapítani, hogy e pártalakítási kísérlet össze volt-e hangolva Bethlen elképzeléseivel. Tény, hogy a miniszterelnök egységes pártalakítási szándékával e tárgyalások nem ellenkeztek. Az események további alakulása pedig azt bizonyítja, hogy Bethlen az uralkodó osztályok e csoportjait is be kívánta vonni az egységes pártba.

Mindezek következtében a Kiszgazdapárt centrumát alkotó Nagyatádi csoportban az a felfogás alakult ki, hogy Bethlenéssel szemben a várakozó állásponton kell maradni. A párt intézőbizottsága május 25-én elhatározta, hogy az "internálások megfelelő szabályozását, a legszükségesebb körre való szorítását kívánatosnak tartja és a kormánnyal egyetértően fog a párt elé

javaslatot terjeszteni." A javaslat megszerkesztésére Schandl Károlyt és Forgács Miklóst kérték meg.

Orbók Áttilának a sajtócenzura eltörlése tárgyában beadott indítványával kapcsolatban az intézőbizottság - Tomcsányi, Rubinek, Patacsi, Schandl, Gaál Gaszton, Berki és Négyessy felszólalása után - tudomásul vette Tomcsányi igazságügyminiszternek azt a bejelentését, hogy a sajtótörvény-javaslatot június első felében benyújtja és abban mindazok a szempontok és elvek fognak érvényesülni, amelyek a párt körében kifejezésre jutottak. A javaslatnak törvényerőre emelése után a cenzura megszűnik.

Az intézőbizottság értekezletén Schandl Károly a maga és meg-támadott képviselőtársai nevében szóvátette Rupert nyilatkozatát. A bizottság Berki, Sokorópátkai Szabó, Temesváry, Patacsi továbbá Tomcsányi és Mayer miniszterek felszólalása után a meg-támadottaknak elismerését fejezte ki, hogy e személyes ügyet is pártérdekből a vezetőség elé hozták. Helytelenítette Rupert nehezményezett nyilatkozatának hangját (!) és felkérte a párt tagjait, hogy tartózkodjanak a párt belső életére vonatkozó hirlapi nyilatkozatoktól. A pártvezetőség felkérte még a kormányt: "hasson oda a testvérpártnál (KNEP), hogy annak sajtója magas közjogi állásban lévő köztisztviselőben álló országos tekintélyek, továbbá a párt vezérei és a kormány kigazdapárti tagjai ellen ne intézzenek minősíthetetlen támadásokat."²⁴⁴

A Kigazdapárt vezetősége - a jobbszárny nyomására - tehát újabb politikai engedményeket tett Bethlennek. Az internálások és a sajtócenzura kérdésében olyan határozatot hozott, amely lényegében megfelelt a kormány kívánságainak. Igaz, mindkét

ügyben fenntartotta a további beleszólás jogát, amivel legfontosabb programpontjaik biztosítására kívánták kényszeríteni Bethlent. A párt Bethlenéssel szembeni meghátrálását jelezte az is, hogy Klein Antal Tolnamegyei főispán 25-én benyújtotta lemondását a belügyminiszternek.^{244/a}

E politikai engedményeket Bethlen a gabona szabad forgalmának irányában tett újabb előrelépéssel viszonzta. 24-én ugyanis a miniszterelnöknél rövid értekezlet volt a gabonaforgalom ügyében, amelyen Mayer és Hegedüs miniszterek, valamint Térffy Béla államtitkár vettek részt.²⁴⁵ Bethlen és Hegedüs valószínűleg itt járultak hozzá a malomérdekeltségek követeléseinek teljesítéséhez, ami előfeltétele volt a gabona szabad forgalmának. Így a közlekedési minisztériumban 27-én megtartott értekezleten Mayerék megegyeztek a malomérdekeltségekkel. A minisztertanács aznapi ülésén Mayer előadta, hogy a "hazai malomvállalatok kötelezettséget vállaltak arra nézve, hogy ha a jelenleg érvényben lévő és az őrlési adó törvénytervezetben is lefektetett ellenőrzés (az őrlési tanusítvány és a malomellenőrzési intézmény) mellőztetik, 1.500.000 métermázsza gabonát fognak közcélokra beszolgáltatni," 600 koronás áron.²⁴⁶ Erre a minisztertanács elhatározta, hogy "az új gabona és liszt belföldi forgalma és szállítása is szabad lesz és a termelőtől nem fognak elvenni gabonát, viszont az őrlési vám 15 %-a, a darálási vám pedig 12 % lesz."²⁴⁷

Az OFB tagjainak kineveztetésével és a gabona szabadforgalmának irányában tett újabb engedményekkel Bethlen az egységes párt megalakításához kívánta a Kisgazdapártot megnyerni. Gömbösék mellett a párt újkonzervatív-agrárius szárnya is egyre

inkább hajlott az egységes párt megvalósítására. A helyzetet jól jellemezte a 8 Órai Ujság, amikor azt írta, hogy "politikai körökben sok szó esik újra az egységes pártról és bár eziránt a miniszterelnök és a pártok vezetői között eddig semminemű tárgyalás nem volt, a hangulat egyre jobban látszik kedvezni Bethlen tervének az új kormánypárt megalakítására."²⁴⁸ Különösen a disszidensek, a nemzetgyűlésen kívülrekedt politikai körök és a Kisgazdapárt Gömbös- valamint Örfy-Schandl-Vasadi Balogh csoportjai sürgették az egységes párt létrehozását. E csoportok hatalmuk növekedését és azon keresztül az ellenforradalom saját érdekeiknek megfelelő politikai konszolidálását remélték attól. A KNEP többsége is rokonszenvezett az egységes párt létrehozásával, mert úgy tudták, hogy abban "Nagyatádi Szabó Istvánt és szűkebb vagy tágabb politikai körét parlamenten kívül álló erőkkel kívánják helyettesíteni."²⁴⁹ Az egységes párt megalakításának előkészítéséhez tartozott az is, hogy az uralkodó osztályok konzervatív csoportjai - Bethlen, Jurista Klubban elmondott beszédén felbuzdulva - éles támadást intéztek az egyesült ellenzék ellen.²⁵⁰ Ennek célja az ellenzék megosztása és a közvélemény előtti lejáratása volt. Az ellenzék úgy védekezett, hogy tömörítette sorait és ellentámadást intézett Bethlenék ellen. A Polgárok és Munkások Szövetsége 27-i ülésén Rassay bejelentette, hogy pártja "programjának és önállóságának fenntartásával a közszabadságok védelmére és kivívására csatlakozik" a Szövetségben egyesült pártokhoz. 28-án gr. Batthyány Tivadar nyílt levélben követelte a nemzetgyűléstől, hogy számoltassa el Bethlent a bécsi magyar követségről 1919 nyarán ellopott milliókról.²⁵¹ Beniczky Ödön

pedig követelte, a szegedi ellenforradalmi kormány, a fővezérség és a különítmények pénzügyi elszámoltatását.²⁵²

Az egyesült ellenzék - különösen a liberálisok - mindent megtettek annak érdekében, hogy a Bethlenék, ill. az uralkodó osztályok konzervatív csoportjai és a Nagyatádiék között meglévő ellentéteket megvilágítsák. Május 25-én Kerekes Mihály, Rassay-párti képviselő interpellált a belügyminiszternél, mert a sajpálfalvi bíróválasztás után a csendőrök megbotozták azokat, a kispapokat, akik nem támogatták a szolgabíró jelöltjét.²⁵³ Tomori Jenő, szintén Rassay-párti képviselő 30-án bejelentette a nemzetgyűlésnek mentelmi jogának megsértését, mert beszámolóját a Szatmár megyei főszolgabíró csendőrséggel megakadályoztatta. Ennek okát pedig abban látta, hogy ő a választói előtt el kívánta mondani, hogy a földbirtokreformot azért nem lehetett végrehajtani, mert a főispánok és főszolgabírók nem tettek eleget az azzal kapcsolatos rendeleteknek. Balla Aladár pedig visszautasította Windischgraetz herceg Pester Lloydban közzétett alaptalan vádjait.²⁵⁴

Az egyesült ellenzék május végén tehát úgy védte magát, hogy bonyolult áttételeken keresztül - Nagyatádiékat is védelmezte, amivel kivívták ezek szimpátiáját. A liberálisok ellenzéki tagjai pedig olyan kérdéseket tárgyaltak a nemzetgyűlésben, amelyek jól érzékeltették, hogy Bethlenék gyakorlati politikája és távlati célkitűzései Nagyatádiék ellen is irányulnak. Mindezek hatására május utolsó napjaiban ismét kiéleződtek az ellentétek a Kispapárton belül. A liberális csoport tagjai szembe fordultak Gömbösékkel és az ujkonzervatív-agráriusokkal, és tárgyalásokat kezdtek a liberális ellenzékkel.²⁵⁵

A liberálisok elégedetlenségét jelezte az is, hogy 31-én Haypál István a nemzetgyűlésben rámutatott a közigazgatási rendszer korruptségára és antidemokratikus vonásaira. Követelte, hogy a közigazgatási reform megalkotásánál ezeket szüntessék meg és elsősorban a községi képviselőtestületek hatáskörét növeljék.²⁵⁶

A Kisgazdapárt liberális csoportja határozottan idegenkedett az egységes párt létrehozásától, mert politikai súlyuk csökkentésétől, ellenzékbe szorításuktól féltek. 31-én már elitelölleg nyilatkoztak az egységes párt megalakításáról. Meddő munkának tartották azt, hogy a nemzetgyűlés keretén belül csináljanak egy mesterséges pártot, "mert csak az a pártalakulás egészséges - mondták - amelyet a tömegek csinálnak". Az egységes párt híveinek azon hiresztelésével szemben, - hogy annak létrehozása esetén a kormány nem zárkózik el a nemzetgyűlés mandátumának meghosszabbításától - pedig kijelentették: csak arra hajlandók, hogy a halaszthatatlan és sürgős pénzügyi és gazdasági törvényjavaslatokat tető alá hozzák, azután a közigazgatási és választójogi reformjavaslatokat kell letárgyalni, majd okvetlenül új választásokat kell kiírni. Ujra követelték a belügyi államtitkárság kisgazdapárti politikussal való betöltését. Ennek okát a belügyminiszterrel szembeni fokozódó bizalmatlanságukban jelölték meg, ezért fontosnak tartották, hogy bizalmi emberük helyet foglaljon a belügyminisztériumban.²⁵⁷

Az egyesült ellenzék kormány ellen intézett heves támadásainak és a Kisgazdapárt liberális csoportja velük való együttműködésének hatására a magyar uralkodó osztályok vezető köreiből egyre határozottabb formát öltött az egységes kormány-

párt megalakításának szükségessége. Az egységes párt megalakításának előkészítését, a háttérből Bethlen irányította. Fontos feladatának tekintette a Kisgazdapárt Nagyatádi csoportjának megnyerését, illetve a létesítendő egységes pártba való kényszerítését. Bethlent, e tevékenységében segítették Gömbösék és az ujkonzervatív-agráriusok, akik a liberálisok ellenzékbe szorításával Nagyatádiék meggyengítését és egységes pártba történő kényszerítését szerették volna elérni. Mindezek hatására Nagyatádiék engedményeket tettek Bethlenéknek és úgy tűnt, hogy hajlandók az egységes párt megalakításában részt venni.

5. Kísérlet az egységes párt megalakítására

A nemzetgyűlés június elsejei ülésén az egyesült ellenzék nevében Rassay visszautasította Bethlen Jurista Clubban elhangzott beszédét. Annak ellenzékre vonatkozó részét gyanúsításnak és rágalmazásnak nevezte, mert ellenfeleit "konkrétumokat nélkülöző, általános, odiózus frázisokkal akarja megbélyegezni." Rámutatott, hogy "a magyar politikában van egy szűk kis társaság, amelynek igenis exponense gróf Bethlen István, (Igaz! Ugy van! a szélsőbaloldalon), amely társaság a magyar politikát ott akarja felvenni - bármennyire is tiltakoznak ellene - ahol 1918. október 31-én elhagyták." Ennek elkerülése és a földbirtokreform végrehajtása érdekében benyújtotta a következő határozati javaslatot: "A Nemzetgyűlés utasítja a kormányt, hogy a Nemzetgyűlés által az 1920. évi I. tc.-ben törvényerőre emelt 5985/1919.M.E. számú rendelet

7. és 8. §-a alapján az azokban foglalt rendelkezéseknek megfelelően az általános községi és törvényhatósági választásokat legkésőbb folyó évi szeptember havára írja ki."²⁵⁸

Ebben a helyzetben lépett a nyilvánosság elé Bethlen. Június 1-én a nemzetgyűlés ülésén nagy beszédet mondott, melyben a költségvetési vita során elhangzott beszédekre válaszolt. Sorra vette az összes aktuális politikai kérdéseket, foglalkozott a nemzetiségi kérdéssel, szólt a jogrendről, s a közszabadságok kezeléséről. Kijelentette "az, hogy az adminisztráció, hogy a kormányzat a szabadságjogok tekintetében bizonyos hatékonyabb ellenőrzést biztosított a maga részére, ez még nem jelenti azt, hogy ebben az országban nincs jogrend, csak annyit jelent, hogy a jogrend egy bizonyos formája áll fenn. A szabadságjogok korlátozását fokozatosan meg akarjuk szüntetni - mondotta - de nem máról-holnapra, hanem fokozatosan ... ahogyan ez lehetséges anélkül, hogy a közrend és a társadalom nyugalma ezáltal veszélyeztetve legyen." A háboru előtt és alatt bevezetett kivételes rendeletek sorával magyarázta az ellenforradalom jogrendjét és kinyilvánította, hogy azokat nem lehet egyik napról a másikra megváltoztatni. Közölte a nemzetgyűléssel: már a május 5-i minisztertanács elhatározta, hogy "a kivételes hatalom alapján kiadott összes rendelkezéseket revízió alá veszi", aminek következtében 27-én a kormány úgy döntött, hogy a belföldre és külföldre feladott táviratok cenzurázását megszünteti. "Nem tehetjük azonban ezt a bejövőknél - mondotta Bethlen -, mert ... külföldről egy nagy propaganda és agitáció folyik." A telefonlehallgatás és a postai cenzura érvényben maradását is azzal indo-

kolta, hogy "rejtett, földalatti, bolsevista agitáció nagy mértékben folyik ebben az országban." A forradalmi hangulat és propaganda miatt továbbra is szükségesnek tartotta a sajtószabadság és az egyesülési-gyülekezési jog korlátozását, mindaddig, amíg új törvényekkel nem szabályozzák azokat. Bethlen megígérte a katonai büntetőbiráskodás hatáskörének jelentős csökkenését. Bejelentette, hogy "a katonai nyomozó-intézmény meg fog szünni" - amit az ellenzék és a Kisgazdapárt is élénk helyesléssel fogadott - de ennek következtében "a belügyminisztérium megfelelő nyomozó osztálya ki fog építtetni, ... hogy azokat a feladatokat, amelyeket eddig a katonai hatóságok láttak el, ezentul a civilhatóságok láthassák el." Az internálások körüli visszaéléseket szóvátévő ellenzéki képviselőket azzal nyugtatta, hogy ott, ahol "jogtalanság, méltánytalanság történt, a belügyminisztérium újabb vizsgálatot rendel el." Az internáltak ügyét pedig az eddigi hat helyett három hónaponként fogják megtárgyalni. Az internálás intézményét azonban fenntartandónak nyilvánította, "mert tudomásunk van arról, hogy a hazatérő hadifoglyok között igen nagy számmal vannak olyanok és most elsősorban azok térnek vissza, akik Oroszországban kommunista propagandára nyertek kitanítást, akiket ezért küldenek ide, hogy itt megint felfordulást idézzenek elő."

Ezután Bethlen hosszan részletezte a polgári demokratikus és a kommunista propaganda, illetve hangulat meglétét és ezzel indokolta, hogy a kormány a kivételes törvényeket és rendeleteket jórészt érvényben hagyta. A Polgárok és Munkások Szövetségéről azt állította, hogy "összeköttetésben áll a bécsi

emigránsokkal", amit a KNEP és a Kisgazdapárt képviselőinek többsége nagy felháborodással fogadott. Beszédét igen hatásosan azzal fejezte be, hogy "és ha én azt látom, hogy a forradalom mind merészebben üti fel a fejét és mind merészebben tolikodik elő, ha látom azt, hogy a forradalmi pártok új elnevezések alatt újból napfényre kerülnek és régi munkájukat a régi jelszavakkal folytatják, ... ha azt látom, hogy a nép tömegeiben is a zsarátnok nem aludt el, ... akkor kérem kell a mélyen tisztelt Nemzetgyűléstől, hogy ne tagadja meg a kormánytól azokat az erősebb fegyvereket, amelyek egyedül alkalmasak ma még arra, hogy ezekkel a törekvésekkel szembeszállhassunk."²⁵⁹

Bethlen beszédének egyik célja az ellenzék májusban kibontakozott támadásának megállítására volt. Ezt egyrészt bizonyos engedményekkel - amiknek csekélységét a forradalmi vesztély nagyságával magyarázta, - másrészt az ellenzék kompromittálásával, ill. bomlasztásával igyekezett elérni. Másik célja a kormányt támogató pártok egységének megteremtése volt, amit szintén követeléseik egy részének kielégítésével és a forradalmi propaganda eltulozásával akart elérni.

Bethlen beszéde a pártokban példátlan izgalmat keltett. Rassy azonnal követelte tőle, hogy a Polgárok és Munkások Szövetsége - melyhez május végén ő és pártja csatlakozott - és a bécsi emigráció összeköttetéséről tett kijelentését konkrétumokkal igazolja, mert ha ezt nem teszi, kénytelen vele szemben megállapítani, hogy a "miniszterelnöki székből demagógiát és destrukciót üz". Bethlen azonban nem igazolta részletesebben állítását, de fenntartotta.²⁶⁰

Az ellenzék körében egyébként az a felfogás alakult ki, hogy Bethlen a szabadságjogok vonatkozásában semmiféle lényeges enyhítést nem tett és az általa bejelentett engedmények jelentéktelenek.²⁶¹ Ezzel szemben a koalíciós pártokban nagy sikert aratott, és úgy látszott, sikerült azok egységét biztosítani. A disszidensek, a KNEP többsége és a Kisgazdapárt jobbszárnya (Órffyék-Rubinekék-Gömbösék) arra a meggyőződésre jutottak, hogy a miniszterelnök beszédében vázolt veszélyek leküzdésére az erős kéz politikáját kell érvényesíteni a kormányzat minden területén és ennek alátámasztására meg kell szervezni az egységes pártot.²⁶² A disszidensek javasolták az erre vonatkozó titkos megbeszélések megkezdését. A KNEP részéről Vass József kultuszminisztert, az ujkonzervatív-agráriusok részéről pedig Vasadi-Balogh Györgyöt delegálták a tanácskozásokra. Aznap este a Kisgazdapárt rendkívüli intézőbizottsági ülésén Vasadi-Balogh indítványozta az egységes pártalakításra vonatkozó tárgyalások megkezdését, amit Rubinekék és Gömbösék is helyeseltek.²⁶³ Ugyanakkor Vasadi-Balogh kérdést intézett a bizottság tagjaihoz: Rupert továbbra is tagja lehet-e a pártnak, mert aláírta Rassaynak azt az indítványát, hogy a községi, városi és törvényhatósági választások szeptemberben megtörténjenek? Számos felszólaló után Rubinek Gyula indítványozta: szólítsák fel levélben Rupertet, hogy e lépése miatt vonja le a konzekvenciákat, azaz lépjen ki a pártból.²⁶⁴

Az egységes párt megalakítása és Rupert pártból való kiszorítása összefüggtek. A párt jobbszárnya ugyanis - mint az eddigiekből is láttuk - nem nézte jó szemmel, hogy a liberálisok állandó, csendes ellenzéket alkotnak Bethlennel szem-

ben s Rupert kitessékelésével példát akartak mutatni, hogy nem hajlandók türni a "belső ellenzék" munkáját és a Rassay-ékkaal való csendes barátkozásukat.²⁶⁵ Arra gondoltak, ha sikerül a párt liberális csoportját ellenzékbe szoritani, akkor Nagyatádiékat - mivel meggyengültek - könnyebben bele tudják kényszeríteni az egységes pártba. Az intézőbizottság azonban egyik kérdésben sem hozott határozatot. Nagyatádiék ugyanis sok fenntartással fogadták Bethlen beszédét, ellenezték Rupert, ill. a liberálisok kiszorítását a pártból.

Rubinek másnap mégis ugy hozta nyilvánosságra a történeteket, a mintha az intézőbizottság egységesen Rupert ellen foglalt volna állást. Ennek hatására Rupert még aznap bejelentette a pártból való kilépését. Nyilatkozatában elítélte Rubinek, Örfly, Schandl és Vasadi-Balogh tevékenységét, amely szerinte "nagy mértékben járul hozzá a párt lejáratásához". Kiejelentette: "csak pártunk többségének meggyőződését fejeztem ki, amikor a Rassay-féle indítványt aláírtam. A Kisgazdapárt igenis elsősorban azt kívánja, hogy történjék meg a közigazgatás restaurációja. E nélkül, nincs biztosítva a földbirtokreform végrehajtása". Végül hangsúlyozta: "Meggyőződésem, hogy én csak előre megyek szállást csinálni. Lehetetlen, hogy a párt támogassa a mostani kormányzatot, amely mindennek mondható, csak demokratikusnak nem. Ők követni fognak engem. Tudom, velem fognak jönni az igazi kispolgárok és kisgazdák."²⁶⁶

A párt liberális csoportja Ruperthez hasonlóan gondolkodott, nem értett egyet Bethlen beszédével és ellenezte az egységes párt létrehozását. A pártból való kiszorításukra azzal akartak válaszolni, hogy Nagyatádit és csoportját ellenzékbe ki-

vánták vinni.

Nagyatádiék, a miniszterelnök beszédével kapcsolatos véleményét Berki Gyula, a párt igazgatója, a földművelésügyi miniszter barátja fogalmazta meg a nemzetgyűlés június 2-i ülésén. Beszédének elején emlékeztetett arra, hogy a párt "várakozó bizalommal fogadta a kormányt és végleges magatartását attól tette függővé", hogy kül- és belpolitikája mennyiben fedí a párt álláspontját. Kifogásolta az eddig követett külpolitikai irányt - a külügyminisztérium passzivitását és Habsburg orientációját. Kijelentette, hogy "bármilyen nehezünkre esik is, a trianoni békeszerződés szomorú konzekvenciáit le kell vonnunk". Belpolitikai kérdésekről szólva megállapította, hogy a kormánypártok közötti állandó ellentétek oka az, hogy az 1920. I. tc.-ből kihagytak bizonyos tényeket; mint amilyen a monarchia, a *pragmatica sanctio*, és az együttbirtoklás lehetőségének megszűnése, a közös ügyek nem létezése, IV. Károly lemondása és az ebből adódó konzekvenciák.

Ezután részletesen szólt a földbirtokreformról. Valótlannak nevezte Bethlen május 24-én mondott beszédének azt a részét, hogy "a földbirtokreform eszméje és gondolata nem a magyar talajból nőtt ki." Rámutatott, ha a földbirtokreformot nem fogják oly mértékben végrehajtani, "ahogy azt a kor szükséglete kívánja, akkor azok a szimpátiák, amelyek kétségtelenül megvannak ... meg fognak lazulni a tőlük elszakított területeken." Ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy a földbirtokreform végrehajtása csökkentené azokat a nagy ellentéteket, amelyek az utóbbi évtizedben a magyar társadalmi osztályok között keletkeztek és nagy tömegeket tenne önálló kispolgárokká. Éppen ezért - mon-

dotta e a földbirtokreform végrehajtásának kérdése, bármilyen súlyos akadályok merüljenek is fel, ma a legfontosabb külső és belső politikai kérdés." Visszautasította a földbirtokreform szükségtelenségét hangoztató nyilatkozatokat. Ezek szerint az azt célozzák, hogy "a nagybirtok szentségét és sérthetetlenségét stabilizálják". Pedig "az a birtokelosztás, amely százezer holdat juttat egyes uraknak, egy ilyen csonka Magyarországon tarthatatlan." Felhívta a pénzügyminiszter figyelmét arra, hogy a földbirtokosok rendkívül magas árat kérnek a házhelyekért. Kérte, hogy az ingatlan vagyonváltság végrehajtása során igénybevett földterületeket elsősorban házhelyek és közlegelők céljaira fordítsák. A földbirtokreformmal kapcsolatban utalt a hitbizományok reformjának szükségességére is.

Berki megállapította, hogy Bethlen előző napi beszéde egyáltalán nem érintett olyan belpolitikai kérdéseket, amelyek a Kisgazdapártot igen súlyosan érintik; a választói jogot, a közigazgatási reform és a főrendiház kérdését. Utalt arra, hogy a miniszterelnök titkolja az ezekre a kérdésekre vonatkozó nézeteit. Ugyanakkor "az utóbbi időben nagyon sokszor hallunk hangokat a sajtóban, törvényhatósági bizottsági üléseken, amelyekből arra lehet következtetni, ... hogy ezt a nemzetgyűlést, ennek ... demokratikus, agrár jellegét és azokat a politikusokat, akik ezt az egyedüli helyes középpolitikát követik, el akarják seperni a közszereplés szinteréről." Ezzel kapcsolatban megállapította: "Ha valamelyik kormány azt gondolja, hogy az agrár-demokrácia gondolata nélkül és egy demokratikus, szociális középpolitika nélkül (Ugy van! a szélsőbaloldalon) lehet kormányozni Magyarországon, hogy vissza lehet ide állítani azt

a régi politikát, amely határozottan osztálypolitika, feudális osztálypolitika volt (Ugy van! a szélsőbaloldalon) az a kormány legyen azzal tisztában és legyen mindenki azzal tisztában, hogy a falusi tömegek el fogják seperni. (Ugy van! Ugy van! jobbfelől.) Megszervezett milliós tömegeink vannak - mondta - s ezeket nem fogjuk rendelkezésére bocsátani senkinek, aki nem hajlandó annak a népnek, amely a háboruban a legtöbbet szenvedett, demokratikus irányban koncessziókat tenni."

Ezután hangoztatta, hogy a titkos községenkénti és nem cenzusos választójogból ők nem fognak engedni. A közigazgatási reform elodázásával kapcsolatos aggodalmairól szólva azonban mégis kijelentette: "Mivel tehát úgy látom, hogy a közigazgatási reformtól elzárkózni szándékoznak, hangsúlyozni kívánom, hogy a választói jog kérdésében úgy vagyunk hajlandók bizonyos alkutárgyát képezhető és a reform lényegét nem érintő kérdésekben engedni, ha a közigazgatás reformjára vonatkozó javaslatot is itt látjuk a Ház asztalán." Az ország rossz anyagi helyzetére hivatkozva helytelenítette a főrendiház létrehozását. Utalt a belügyminiszter és a párt közötti ellentétekre és tiltakozott a nemzetgyűlés funkcionálásának meghosszabbításával kapcsolatos tervek ellen. Követelte, hogy a katonai és polgári hatáskörök szigorú elhatárolását, az osztrák tisztek nemzeti hadseregből való eltávolítását. Rámutatott, hogy a Károlyi-kormány ellen indított hajszá (pl. Czettler vádindítványa) Nagyatádi Szabó és a párt politikusai ellen is irányul. Az ellenzék közszabadságok védelmében folytatott harcáról szólva - sajtószabadsággal kapcsolatban - pedig állította: ők is garanciákat akarnak arra, hogy a "tisztességes tollnak és szónak a szabadsága meg-

legyen." Ismertette a párt vezetői elleni keresztény irányzatú ujságok tevékenységét, kifogásolta az Eckhardt Tibor által irányított Sajtóellenőrző Bizottság egyoldalú cenzuráját és követelte: "ha az erős kéz működik a cenzurában, működjék jobbra és balra is."

Beszédének végén foglalkozott az egységes párt megvalósításának tervével. "Ennek az a feltétele - mondotta -, hogy a korszükségeinek felismerésére és kielégítésére való törekvésünkben támogassanak bennünket mindazok, akik az egységes párt gondolatát kívánják szolgálni. De egységes pártot csinálni úgy, hogy annak ... adjanak vezéreket, úgy, hogy annak az egységes pártnak meg kelljen tagadnia jobbról is, balról is - a most koalícióban lévő pártoknak is meg kelljen tagadniuk - a maguk programját, arra vállalkozni nem tudunk. Nagyatádi Szabó István és pártja hajlandó és kész mindenkivel együtt dolgozni, aki a nemzet érdekében hajlandó egy olyan politikát folytatni, amely demokratikus politika, amely agrár jellegű politika és amely számol a korszükségeivel és a haladás igényével."²⁶⁷

Berki nagyhatású beszéde a párt Nagyatádi-csoportjának politikai nézeteit, elképzeléseit tükrözte. Megvilágította a Bethlenék és Nagyatádiék közötti ellentéteket, ez utóbbiak nagyfokú elégedetlenségét. Nagyatádiék lényegében elzárkóztak az egységes párt Bethlenék által képviselt formában történő létrehozásától. Elleneztek az új párt megszervezését, az új vezérek kinevezését, új program összeállítását és a liberálisok Kisgazdapártból való kiszorítását. Joggal féltek attól, hogy ez saját programjuk és pozíciójuk feladását eredményez-

né. Ezt elkerülendő javasolták a Kisgazdapárt kormánypárttá bővítését. Ugy, hogy a politikai élet demokratizálását (általános, titkos választójogot, földbirtokreformot, a közigazgatás demokratizálását és lényegében a főrendiház eltörlését) követelő képviselők lépjenek be a pártba, ill. támogassák az e törekvések megvalósításában.

A Kisgazdapárt ilyen formában történő kormánypárttá bővítése természetesen nem felelt meg a magyar uralkodó osztályok érdekeinek. Az ugyanis a párt programjának vállalását jelentette volna. E program pedig a tradicionális hatalmi-politikai viszonyok megváltoztatását, a paraszti-népi tömegek politikai befolyásának növelését, a földnélküliek, szegény- és kisparasztok földhözjuttatását, tehát lényegében a társadalom polgári demokratikus átalakítását célozta, ami a konzervatív uralkodó osztályok (elsősorban a földbirtokosok) érdekeit sértette.

A KNEP bizonyos körei szintén saját pártjuk kormánypárttá bővítését szorgalmazták. "Mi nem lépünk be semmiféle pártba - mondották - de szívesen fogadunk olyanokat, akik nincsenek kompromittálva körünkben." A KNEP megbizottai tárgyaltak a disszidensekkel, a pártonkívüli képviselők egy csoportjával, a volt munkapártiakkal és a Kisgazdapárt két frakciójával: az Órffy-Schandl-Vasadi Balogh és a Rubinek csoporttal. (Ez utóbbiak a Kisgazdapárt ujkonzervatív-agrárius szárnyát képezték, a legtöbb kérdésben együttműködtek, de a királykérdésben nézeteltéréseik voltak. Rubinekék egyértelműen szabadkirályválasztók, Órffyk viszont a királykérdésben bizonytalan felfogásúnak számítottak, nézeteik közelállottak az elvi legitimis-

tákéhoz. E megbeszélések eredményeiről a KNEP egyik érdekelt politikusa 2-án már a következőket nyilatkozta: Egyrészt, "nem lehetetlen, hogy igen rövid időn belül meg is állapodunk egy olyan platformban, amely közelebb hozhatja hozzánk azokat a régi politikusokat, akik ma a parlamenten kívül vannak." (E politikusok május 24-én Zichy grófnál abban is megállapodtak, hogy a közeljövőben megalakítandó egységes párt érdekében hajlandók olyan koncessziókra is, mely addig ellenkezett liberális felfogásukkal!) Másrészt, "a mai napig mintegy 24 kispárti képviselő határozta el hozzánk való csatlakozását..."²⁶⁸

A KNEP kormánypárttá bővítése az egységes párt legitimista alapon való létrehozását jelentette volna. Ez lehetségesnek látszott! Amennyiben a KNEP-hez (59 fő) csatlakoznak a diszsidensek (19 fő), a Kispártból Órffyék (24 fő) és az Apponyi körül csoportosuló pártonkívüli képviselők (11 fő), úgy az egységes párt 113 mandátumot mondhat magáénak a 208-ból. Az így létrehozott kormánypártot az uralkodó osztályok nemzetgyűlésen kívülrekedt csoportjai nyilván támogatásukról biztosították volna, a választások után pedig mandátumainak számát gyarapították volna.

Nagyatádiék taktikáját - azt, hogy a Kispárt kormánypárttá bővítését javasolták - kihasználva, az Órffy-Schandl-Vasadi Balogh csoport folytatta a tárgyalásokat a diszsidensekkel és a KNEP vezetőivel. E megbeszélések azonban indiszkréció folytán nyilvánosságra kerültek. Elterjedt a hír, hogy Vasadi-Baloghék az egységes párthoz való csatlakozás érdekében ^{a dicsőítést gyűjtöttek a pártban,} annak létrehozása pedig a földbirtokreform sürgős végrehajtását követelő liberális kispártból való ki-

szorítását fogja eredményezni.²⁶⁹

A liberális ellenzék legjelentősebb sajtóorgánuma, a Világ pedig egyenesen azt állította, hogy "az egységes pártból ki akarják rekeszteni Nagyatádi Szabó Istvánt és híveit. Ezzel szemben résztvennének a pártban az Andrássy-párt, a disszidensek és Örffyék, Rubinekkal és Sokorópátkai Szabó István-nal. Amennyiben ez a terv sikerül a földművelésügyi tárcát újból Rubinek Gyula venné át."²⁷⁰

A Kisgazdapárt liberális csoportja hasonlóan értékelte a helyzetet. Kijelentették: Nagyatádit szűkebb környezetével máris izolálták és hogy az ujkonzervatív-agráriusok már a KNEP-be történő belépés módzatairól is tárgyaltak. Minden befolyásukat latbavetették annak érdekében, hogy az egységes párt megalakulása esetén Nagyatádiék a liberális ellenzékhez csatlakozzanak.²⁷¹

Örffyék tagadták, hogy aláírásokat gyűjtenének az egységes párthoz való csatlakozás érdekében. Nagyatádit megnyugtató a 2-i pártvacsorán Vasadi Balogh pohárköszöntőt mondott a pártvezérre és azt hangsúlyozta, hogy az egységes párt alakításának propagálása nem lehet ürügy a Kisgazdapárt egységének megbontására. Előbb - ugymond - a pártban kell megteremtteni az egységet. Az egységes párt szerinte úgy képzelhető el, hogy a KNEP is az agrárprogram alapjára helyezkedik, a Kisgazdapárt pedig kibővíti programját az ipari és egyéb követelésekkel.²⁷²

A Kisgazdapárt egységét - mint az eddigiekből már tudjuk - az ujkonzervatív-agráriusok úgy kívánták megteremtteni, hogy a párt 8-10 agrárdemokrata, liberális képviselőjét (akik lé-

nyegében Nagyatádi hívei voltak!) ellenzékbe akarták szorítani. Gömbösék szerint is az egységes párt megalakulásának egyik előfeltétele, hogy "ezek az elemek elhagyják a pártot, hiszen ezek veszélyeztetik állandóan annak egységét."²⁷³

Nagyatádi azonban nem hitt az ujkonzervatív-agráriusoknak és ellenezte a liberálisok pártból való kiszorítását. Június 3-án a nemzetgyűlés ülése előtt híveinek kijelentette: "Tisztában vagyok azzal, hogy izolálva vagyok. Hogy e pillanatban mi történik azt nem tudom, de azt tudom, hogy én már kétszer elmentem a bársonyszékből, haza, kapálni. Egészen bizonyos, hogy ezt harmadszor is meg fogom tenni. Én csak addig maradok itt a miniszteri székben és képviselő is csak addig maradok, amíg a népetől kapott mandátumom erre kötelez. Ha látom, hogy itt fölösleges vagyok, elmegyek."²⁷⁴ A pártvezér nyilatkozatát csoportjának tagjai általában úgy értelmezték, hogy egyelőre igyekezni fog ellenállni az egységes párt létrehozásának és a kormányban elfoglalt pozícióját is igyekszik megtartani addig, amíg a földbirtokreformot végrehajtják. Nagyatádi tehát egyelőre nem ment ellenzékbe, "mert attól félt, hogy ha a földművelésügyi tárca más kezébe kerül, akkor a földbirtokreform megoldása nem az ő intenciói szerint fog történni."²⁷⁵ És ez jogos félelem volt. Nagyatádiék ellenzékhez való csatlakozása esetén könnyen megtörténhetett, hogy a földművelésügyi minisztérium valamelyik OMGE-s vagy Gazdaszövetség-i politikus vezetése alá kerül, akik a földbirtokreform elsikkasztását szorgalmazták. A földbirtokreform következetes végrehajtását sürgetők közül senki nem kerülhetett olyan pozícióba, hogy annak végrehajtását befolyásolhatták volna. Egyébként is

csupán Nagyatádinak volt akkora presztise, hogy egyáltalán a siker reményében vehette fel a küzdelmet a földbirtokreformot elgáncsolókkal szemben.

Mindemellett június 3-ra egyértelműen kiderült Nagyatádiék bizalmatlansága az egységes párt megalakítása iránt és valószínűnek látszott, hogy annak további erőltetése esetén ellenzékbe mennek. Nagyatádiék ellenzékbevonulása pedig a pártviszonyok teljes átcsoportosulását, egy erős parlamenti ellenzék kialakulását jelenthette. Ugyanis a Nagyatádi csoporthoz (48 fő) minden bizonnyal csatlakozott volna a párt mintegy 8-10 tagot számláló liberális csoportja és Rassayék (6 fő), ami egy 62-64 mandátummal rendelkező ellenzéki parlamenti párt létrejöttét eredményezhette. Arra is van adatunk, hogy június elején a Függetlenségi és 48-as párt is kereste a kapcsolatot Nagyatádiékkal és a velük való egyesülésről tanácskozásokat kívánt kezdeményezni.²⁷⁶ A parlamenti ellenzék ilyen mértékű megerősödése, amely az elkövetkezendő választásokon a paraszt-tömegek és a városi kispolgárság támogatásával a siker reményében vehette volna fel a küzdelmet, természetesen nem volt érdeke az uralkodó osztályoknak.

A véletlen más úgy hozta, hogy Nagyatádiék elkeseredése közvetlenül veszélyeztette a kormány működését. Az egyesült ellenzék vezetőinek ugyanis június 3-án sikerült megakadályozni a költségvetés általános vitájának oly módon történő befejezését, hogy ők valamennyien elessenek a zárszó jogától.²⁷⁷ Ez egyben azt is jelentette, hogy 6-án a nemzetgyűlés legközelebbi ülésén az ellenzék által a költségvetési vita során benyújtott határozati javaslatokra személyenként kell majd

szavazni. Ez jelentős eredmény volt, mert az egységes párt akaratuk ellenére való létrehozása esetén a Nagyatádi-csoport igen sok tagja szándékozott e javaslatok mellett szavazni.²⁷⁸

Ez pedig a Bethlen-kormány leszavazását eredményezhette.

Bethlen a veszélyes helyzetet látva Nagyatádi Szabó megnyugtatóására törekedett. Junius 3-án a Nagyatádi Szabó egységes pártból való kirekesztéséről szóló hírekről azt nyilatkozta, hogy az nem egyéb inszinuációnál, amely nyilvánvalóan ugratásnak van szánva. Ugyanakkor kijelentette, hogy "a kormányzat szilárd alapját képező egységes kormányzópárt megalakítása közérdekből szükséges s így amennyiben az létrejön a kormány föltétlenül helyeselni fogja."²⁷⁹ Ugyanaznap már a KNEP vezetői és Rubinekék is határozottan cáfolták a Nagyatádi Szabó kirekesztéséről szóló híreket.²⁸⁰

Bethlen a junius 3-án este megtartott minisztertanácson szintén Nagyatádi megnyugtatóására törekedett. Itt Ráday belügyminiszter bejelentette, hogy Klein Antal dr. Tolna vármegye főispánja - aki egyben Baranya megye főispánja és megbízott kormánybiztosa is volt - a kormányzatban beállott változásokra (!) és megrongált egészségi állapotára való tekintettel ezen tisztségekből való felmentését kérte. Mint tudjuk, Klein elhatározása az ellene folytatott politikai hajszával volt kapcsolatban. A kormánybiztos-főispán a Kisgazdapárt bizalmi embere volt és a nagy hatalmat biztosító közigazgatási funkció megtartása igen fontos volt a pártnak. Ezért Nagyatádi Szabó ellenezte Klein azonnali felmentését és kijelentette, hogy kívánatosnak tartaná, ha a belügyminiszter e kérdést előzetesen a pártok vezetőivel megbeszelné. Erre a minisztertanács - Bethlen javas-

lata alapján - úgy határozott, hogy Ráday előterjesztéséhez csak akkor járul hozzá, ha a miniszterelnök e kérdést a Tolna megyei képviselőkkel (örgróf Pallavicini kivételével kisgazdapártiak voltak!) közmegelégedésre el fogja intézni.²⁸¹ Bethlen tehát teljesítette Nagyatádi Szabó kívánságát; a minisztertanács a döntést elhalasztotta, de lényegében nem mondott le Klein felmentéséről.

A földművelésügyi miniszter kérte még, hogy a kormány a sertésexportot teljes egészében tegye szabaddá és járuljon hozzá egy Nagytétényben létesítendő sertés exportvásár felállításához is. A minisztertanácsban - valutáris okokból - a pénzügyminiszter is támogatta Nagyatádi kívánságát, a kereskedelmi miniszter viszont ellenezte. Bethlen valutáris szempontból fontosnak tartotta az állatkivitelt, de a folyamatban lévő magyar-csehszlovák kereskedelmi tárgyalások és a Nyugatmagyarország kérdésében folytatandó megbeszélések sikere érdekében célszerűnek látta a sertéskiviteli tilalom további fenntartását, hiszen ez a tilalom jelentős kereskedelempolitikai fegyver mind a csehek, mind az osztrákok ellen. A minisztertanács végül is kompromisszumos határozatot hozott: három hónapi időre, havonta 1000 db borju kivitelt engedélyezte a földművelésügyi miniszternek.²⁸² Bethlenék tehát részleges politikai és gazdasági engedményeket is tettek Nagyatádi Szabó és hívei megnyugtatóására, ill. az egységes párt megalakításához való megnyerésük érdekében. Véleményünk szerint ezt célozta az is, hogy június 4-én végre megalakult a földbirtokreform végrehajtásának irányítására és ellenőrzésére hivatott OFB.²⁸³

Bethlenék és az egységes párt létrehozását szorgalmazó

politikai csoportok megpróbálták Nagyatádiékot meggyőzni arról, hogy az nem irányul ellenük. Bethlenék azt állították, hogy az egységes pártban fel akarnak használni "minden kormányképes elemet és az új pártalakulást nem szakadásokkal és intrikákkal, hanem az ellentétek félretevésével s kimagasló, vezető egyéniségek őszinte szövetkezésével akarják elérni". Hangsúlyozták, hogy "szigorú konszolidációt és az ideális jogrendet csak olyan kormány valósíthatja meg, amely egységes, fegyelmezett többségre támaszkodik". A KNEP-et azzal nyugtatták, hogy az egységes párt megalakításánál nem kell olyan elvi engedményeket tenni, amelyek miatt a pártot hűtlenséggel lehetne vádolni. Itt nyilván arra céloztak, hogy a pártnak nem kell feladni a legitimista álláspontját. Nagyatádiék megnyerése érdekében kijelentették: Nem kell félteni a demokratikus gondolatot és az agrárérdekeket sem, mert a miniszterelnök "demokratikus és agrár politikát kíván folytatni". A földbirtokreform végrehajtását pedig csakis egy ilyen egységes párt-ra támaszkodó kormány tudja biztosítani. Valószínűnek tartották, hogy az új párthoz gr. Apponyi és hívei is csatlakozni fognak.²⁸⁴

Gömbösék az egységes párt létrehozásának szükségességét azzal indokolták, hogy a KNEP és a Kisgazdapárt "egymást ellensúlyozó állapota nemcsak a kormányzásnak teremt óráról-órára megújuló és sokszor szinte leküzdhetetlen nehézségeket, hanem a csekélyszámu és valóban nem jelentős ellenzéki frakciónak is olyan aránytalan helyzeti energiát kölcsönöz, amelynek segítségével bármely pillanatban félszeg helyzetbe hozhatják úgy a kormányt, mint a többségi pártokat." Szerintük az egységes

párt alapja adva van; hisz a KNEP és a Kisgazdapárt is "keresztény és agrár alapon állónak vallják magukat." Hangsúlyozták, hogy Bethlen - agrárius és alkotmányjogi kérdésekben vallott felfogása a Kisgazdapárt álláspontjához áll közelebb. Így tehát e kérdésekben az egységes párt az 1920. évi I. tc. szellemében fog eljárni. Állították, hogy az egységes párt centruma a Kisgazdapárt lesz és e mag körül csoportosulnak majd a KNEP agrárius beállitottságu, nem ultralegitimista szárnya és a disszidensek többsége. Nagyatádi Szabó és Bethlen lennének a vezérek (Andrássyt meg sem említették!). Nézetük szerint a Keresztény Gazdák és Kisgazdák Nemzeti Pártja volna a legmegfelelőbb elnevezés, mert ebben éppugy kifejeződne a keresztény gondolathoz való ragaszkodás, mint az agrár jelleghez. A nemzeti szó pedig azok számára adná a párthoz való kapcsolódást, akiknek "nincs ugyan közvetlen agrár érdekelttségük, de nemzeti érzésük szorosán a magyar fajtához fűzi őket."²⁸⁵

E nyilatkozatokból a következőket lehet megállapítani. Bethlenék továbbra is a disszidensek, a KNEP, a Kisgazdapárt, az Apponyi körül tömörülő pártonkívüli képviselőkől és a nemzetgyűlésen kívülrekedt politikai csoportokból kivánták összeállítani az egységes pártot. Ennek érdekében nem követeltek elvi engedményeket (a legitimista és szabadkirályválasztó álláspontok feladását!), csupán az ellentétek félretételét. Ugyanakkor nyilvánvaló volt, hogy ezt csak úgy érhetik el, ha az ultralegitimistákat és a liberális nézeteket valló radikális szabadkirályválasztókat ellenzékbe szorítják. Gömbösék és az ujkonzervatív-agráriusok elfogadták és támogatták Bethlenék elképzelését; hajlandók voltak a KNEP "mér-

sékelt" tagjaival, a disszidensekkel és Apponyiékkel egyesülni, velük egységes pártot megalakítani. Nagyatádi Szabó és csoportja azonban erre nem volt hajlandó. Kitartottak a Berki által elmondott elképzelésük mellett; továbbra is a Kisgazdapárt kormánypárttá bővítését javasolták. Nagyatádinak sikerült lebeszélni a földbirtokreformot sürgető, liberális képviselőket (Nyéki, János stb.) a pártból való kilépésről és velük együtt léptek fel az egységes párt Bethlenék által szorgalmazott létrehozása ellen. Minden jel arra mutatott, hogy a Nagyatádi csoport - ha a párt jobbszárnya tovább erőlteti a KNEP-pel és a disszidensekkel való egyesülést - a földbirtokreform végrehajtásának kérdésében ultimátumszerűen fogja akaratát a párt elé vinni. Ez pedig a párt többségének a jobbszárnnyal való szembe fordulását és ellenzékbe vonulását eredményezhette.²⁸⁶ A jobbszárny időleges háttérbeszorítását jelezte az OFSZ június 4-én megválasztott intézőbizottságának összetétele is, melyben Nagyatádiék kerültek többségbe.²⁸⁷

Az egységes pártalakítás kérdésében nem alakult ki azonos vélemény a KNEP, a disszidensek és a pártonkívüli képviselők között sem. Andrássy nem akarta ellenzékbe szorítani az ultralegitimistákat. Ugyanakkor hangoztatták, hogy az egységes párt eszméje előttük szimpatikus, annak megvalósítása elé akadályokat nem gördítenek, sőt támogatásukról biztosították, de "egész programunk teljes fenntartásával."²⁸⁸ Személyi nehézségek is akadályozták az egységes párt megalakítását: a parlamenten kívüli politikusok egy része nem akart Andrássyval együtt dolgozni, de így gondolkodtak Gömbösök is.²⁸⁹

Nagyatádiék ellenállása és az uralkodó osztályok különböző csoportjai közötti ellentétek 1921 június elején még lehetlenné tették egy nagy többséggel rendelkező kormánypárt létrehozását. Ezt Rubinek Gyula vette észre leghamarabb, aki Órffyékkel együtt részt vett az egységes párt létrehozása érdekében folytatott titkos tárgyalásokon. Különösen veszélyesnek látta a Nagyatádi csoport liberális ellenzékkel való egyesülését, amely "új alakulás - szerinte - a keresztény irányzatot leszorítaná és a Vázsonyi-féle radikális demokráciának adna helyet." Ezt megakadályozandó, június 4-én este elfogadta Nagyatádiék álláspontját és ő is a Kisgazdapárt kormánypárttá bővítését követelte.²⁹⁰

Rubinek kibékült Nagyatádival és június 5-én egy Tállyán rendezett ünnepségen, együtt foglaltak állást az egységes párt megalakításával szemben. Nagyatádi kijelentette: "Magyarországon egységes nagy párt csak azon az alapon lehetséges, amely a földmives párt programja és az az agrárdemokrácia. Magyarországon földreform és népies politika kell - mondotta, majd így folytatta - "akik velünk egyetértenek, jöjjenek hozzánk, de nem kérünk azokból, akik nem akarják a földbirtokreformot és nem hivei a népies politikának és a szabadkirályválasztásnak. Hogyan csinálhatnánk egységes pártot mi, akik szabadkirályválasztók vagyunk, azokkal, akik vissza akarják hozni a Habsburgokat? Itt csak egy politika lehet: demokratikus agrárpolitika!"

Rubinek elismerte, hogy "Nehezen halad az újjáépítés munkája, mert nemcsak radikális destrukció van, de van konzervatív eredetű destrukció is, mely azokat támadja, akik mindig a nem-

zeti gondolatnak és nemzeti érzésnek voltak fenntartói". Figyelmeztette a kormányt, hogy a Kisgazdapártnak "ne hívják ki a türelmét a végletekig, mert mi semmi körülmények között nem vagyunk arra kaphatók, hogy olyan kormányzati cselekedeteket tűrjünk, amelyek egyenesen azt célozták, hogy a párt uralmát megdöntsék és az ő programjának keresztülvitelét lehetetlenné tegyék. Mi kívánjuk és követeljük - mondotta - hogy a közigazgatásnak az élén olyan férfiak álljanak, akik a mi bizalmunknak a letéteményesei". Majd azzal fejezte be beszédét: "Mi nem tűrhetjük el azt, hogy a mi embereinket egyenként lőjjék ki a fontos pozíciókból, s nem lepődhetik meg senki, ha esetleg rövidesen ellenzékbe megyünk." Meskó Zoltán pedig az intelligenciát szólította fel csatlakozásra, majd a kormány működését, főképpen Ráday belügyminisztert bírálta, akit "az új tartalmat nyert agrárdemokrácia" ellenségének nevezett.²⁹¹

A Kisgazdapárt vezéreinek tályai beszéde politikai körökben kinos feltűnést keltett. A KNEP vezetői megállapították, hogy az egységes pártalakítás^{gondolata} gondolata nem a pártban fogalmazódott meg. A disszidensek és Örfyék mélyen hallgattak.²⁹² Bethlen viszont nyilatkozott! Azzal kezdte, hogy "az egységes pártalakítás most nem aktuális. A magam részéről az egységes párt megalkotását egyáltalán nem erőltetem, ennek a kérdésnek magától kell megérlelődnie". Viszont lehetségesnek tartotta annak megalkotását. "Alapítom ezt a véleményemet arra, hogy a legfőbb kardinális kérdés, a királykérdés, ki van kapcsolva, ennek a közeljövőben való gyakorlati megvalósítására egyik oldalon sem gondolhatnak és így a legszélsőbb legitimisták egy táborban foglalhatnak helyet a legradikálisabb szabad ki-

rályválasztókkal." A miniszterelnök nyilatkozatára reagálva Nagyatádi Szabó hangoztatta, hogy ő is jobbnak tartja az egységes párttal való kormányzást, mint a koalíciót, Bethlennel szemben azonban megállapította, hogy egyáltalán nem látja a lehetőségét az egységes párt megalkotásának. Kijelentette, hogy vele ilyen értelemben nem is tárgyalt senki.²⁹³

A magyar uralkodó osztályok nemzetgyűlésbe bejutott politikai avantgardja (a disszidensek, a KNEP "mérsékelt" legitimistái, a Kisgazdapárt ujkonzervatív-agrárius szárnya, Gömbösék és Apponyiék) 1921 június elején Bethlen ösztönzésére kísérletet tett az érdekeit megtestesítő és képviselő egységes kormánypárt létrehozására. Enzel az ellenforradalom érdekeinek megfelelő politikai konszolidálását kívánták biztosítani, ami a Kisgazdapárt paraszti-népi érdekeket képviselő Nagyatádi- és liberális csoportjainak háttérbeszorítását és politikai befolyásuk csökkenését is eredményezte volna. Ezt elkerülendő Nagyatádiék javasolták a Kisgazdapárt kormánypárttá bővítését. Ugy, hogy a legfontosabb programpontjaikkal - a földbirtokreform gyors végrehajtásával, a közigazgatás demokratizálásával és az alkotmányjogi kérdések (általános, titkos választójog, a főrendiház eltörlése és a királykérdés rendezése) megoldásával egyetértő képviselők lépjenek be a pártba. Ez természetesen nem felelt meg a magyar uralkodó osztályok érdekeinek. Ugyanis Nagyatádiék e követelése a tradicionális hatalmi-politikai viszonyok megváltoztatását, a paraszti-népi erők befolyásának növekedését lényegében a társadalom demokratizálását jelentették, ami a konzervatív uralkodó osztályok (elsősorban a földbirtokosság) érdekeit sértette. Bethlenék és Nagyatádiék ellentéte tehát az ellenforra-

dalom konszolidálásának osztálytartalma körül bontakozott ki. A küzdelem 1921. júniusában még eldöntetlen maradt, annak kimenetele az osztály-erőviszonyok alakulásának függvényében.

6. Nagyatádiék ellentámadása és megegyezésük Bethlenékkal

Az egységes párt megalakítását tehát lehetetlenné tette a Kisgazdapárt Nagyatádi csoportjának ellenállása és az uralkodó osztályok különböző csoportjai közötti ellentétek. Ez azonban nem elégítette ki a Kisgazdapárt liberális képviselőit. Ők továbbra is ragaszkodtak ahhoz, hogy Nagyatádi vonja le a helyzet konzekvenciáját és menjen ellenzékbe.²⁹⁴ Elégedetlenségüket az is jelezte, hogy a nemzetgyűlés június 6-i ülésén néhányan (Javos, Vértés Vilmos, Nagy, Perlaky és Meskó) az ellenzék költségvetési vita során beterjesztett határozati javaslatok mellett szavaztak. A párt többsége azonban nem szavazta meg az indítványokat, így azokat - Szterényi üzleti távirati cenzura megszüntetését javasoló indítványa kivételével - nem is fogadta el a nemzetgyűlés.²⁹⁵

Gömbösék és az ujkonzervatív-agrárius csoport a liberálisokkal szemben a további kompromisszumos politika mellett kardoskodtak. Azt hangoztatták, hogy a pártnak nem szabad kormányválságot előidéznie, hanem nyugodtan, "ereje és igazsága teljes tudatában be kell várnia a tulságosan konzervatív körök nyílt előretörését."²⁹⁶

Nagyatádiék sem a liberálisok, sem a jobbszárny álláspontját nem fogadták el. Ők egyre nagyobb nyugtalansággal látták, hogy Bethlenék alig adnak kivánságaikra. Látták, hogy a földbirtok-

reformról, a házhelyekről és a kisbérletekről szóló törvények végrehajtása rendkívül lassan halad, hogy a főispáni állások betöltésénél pedig nem érvényesül a párt akarata. Azt is szóvá tették, hogy amióta Ráday belügyminiszter lett egyre világosabban nyilvánul meg az a törekvés, hogy a pártot lejáras-
sák. A Nagyatádi csoportban mozgalom indult, hogy az alkotmányjogi (különösen a választójogi- és közigazgatási) reformjavaslatokat mielőbb tárgyalják le. Érthetetlennek tartották, hogy ezek még mindig nincsenek a nemzetgyűlés előtt, jóllehet annak bizottságai alig-alig dolgoztak valamit. Kifogásolták, hogy Bethlenék hetekig tartó új költségvetési vitát terveznek, amikor az 1920. I. tc. értelmében az alkotmányjogi reformokat kellene megalkotni.²⁹⁷

A Nagyatádi csoport belügyminiszterrel kapcsolatos elégedetlenségét fokozta, hogy a belügyminiszter Klein Antal Tolna megyei főispán utódját - a június 3-i minisztertanács határozata ellenére - a párt megkérdezése nélkül akarta kinevezni.²⁹⁸ Gömbösek és az ujkonzervatív-agráriusok megpróbálták leszerelni az elégedetlenkedőket. Lényegében ezt a célt szolgálta az is, hogy június 8-án Ráday tárgyalt a Tolna megyei képviselőkkel a főispáni állás betöltéséről.²⁹⁹

Ennek ellenére a párt esti értekezletén Gaál Endre erélyes határozati javaslatot nyújtott be a belügyminiszter ellen. Rámutatott, hogy a párt a legfontosabb kérdésekben nincs tájékoztatva: a belügyminiszter semmi felvilágosítást nem adott a készülő választójogi- és közigazgatási reformokról és a főrendiház ujjaszervezéséről. Nem ismerik a földbirtokreform végrehajtásáról alkotott véleményét és a főispáni kérdés-

ben nemhogy meghallgatta volna a pártot, hanem egyenesen olyan főispánokat mentett fel, akik a párt bizalmát birták. Indítványozta, kérjék, hogy a belügyminiszter jelenjen meg a pártban és nyilatkozzék; mikor akarja e törvényjavaslatokat betervezni és mi azok tartalma, különben a párt nyílt ülésen le fogja szavazni.

Gömbös türelemre próbálta inteni a pártot és azt ajánlotta, hogy a párt állásfoglalása előtt érdeklődjenek Rádaynál álláspontja iránt. A főispáni kérdésben pedig az volt a véleménye, hogy amennyiben azok hajlandók belépni a pártba, kinevezésük elé nem szabad akadályokat gördíteni csak azért, mert eddig nem voltak tagjai a pártnak és mert a régi munkapártból kerültek ki. Meskó Zoltán, Letenyei Pál, K. Schiffert József és mások azonban csatlakoztak Gaál javaslatához, ezért a párt azt egyhangulag elfogadta.³⁰⁰

Az értekezleten foglalkoztak még az internálások szabályozásának kérdésével is. Az intézőbizottság megbízásából Schandl előterjesztette az általa és Forgács által a kormánnyal egyetértésben szerkesztett határozati javaslatot: "A párt számolva a nemzet létét fenyegető eshetőségekkel, melyet a keleti helyzet s a még mindig kísérletező belső agitáció jelentenek, enged az internálási rendszabályok időleges fenntartására irányuló kényszerűségnek, de az internálásokat - mint a nemzet létét védő, elővigyázatossági rendszabályt - a legszükségesebb körre kívánják korlátozni. Szükségesnek tartja a párt, hogy az internálásra vonatkozó határozatok új eljárás után hozassanak, amelyek során az érdekelt egyének védelmükről gondoskodhassanak. Felkéri a párt a kormányt, hogy ezen elvek alapján az interná-

lási eljárást szabályozza és ezen elvek szemeltartásával a jelenlegi internáltak ügyét is vizsgálja felül továbbá, hogy a rendőri megfigyelés alá helyezés módozatait úgy állapítsa meg, hogy azok az illetőkre lehetőleg kevésbé legyenek terhesek és ne tegyék lehetetlenné rendes foglalkozásukat". Forgács, Zeőke, és Őrffy felszólalása után a párt egyhangulag elfogadta a határozati javaslatot.³⁰¹

A két határozat egyrészt a párt és Bethlenék ellentmondásos kapcsolatát, másrészt az e kérdésekben létrejött párton belüli viszonylagos egységet is mutatja. A párt többsége a legjelentősebb kérdésekben - a választójogi, közigazgatási és a földbirtokreform - szembehelyezkedett Bethlenékkal, és azok megvalósítását sürgette. Az internálások megszüntetése helyett azonban csak az internáltak ügyének felülvizsgálását és az eljárás szabályozását követelte, amire a kormány is hajlandónak mutatkozott.

A Kisgazdapárt belügyminiszterrel szembeni állásfoglalása gyors reagálásra készítette Bethlenéket. Másnap a nemzetgyűlés szünetében Ráday rögtönzött minisztertanácsban ismertette a pártok előtt kifejtendő programját és megígérte, hogy a Kisgazdapárt jövő heti értekezletén beszámol reformtervei felől. Ugyanezen a napon a kisgazdapárti képviselők követelésének engedve a pénzügyminiszter a nemzetgyűlésben bejelentette, hogy az öröklési és forgalmi adónál engedményekre hajlandó. Bethlen célja az ujkonzervatív-agrárius csoport megnyerése volt. Ez sikerült is, mert sajtóorgánunk, az Uj Barázda másnap már azt írta, hogy ha Ráday programja a nagy elvi kérdésekben azonos a párt álláspontjával "nem szabad örömet szerezni a lesben álló ke-

resztényellenes irányzatnak a helyzet felborításával." ³⁰²

A Nagyatádi csoportot és a liberálisokat azonban nem elégitették ki ezek a bizonytalan ígérek. Elégedetlenségüket mutatta, hogy június 10-én a nemzetgyűlés ülésén Rassay párbajellenes indítványát - Tomcsányi tiltakozása ellenére - megszavazták. Ez az igazságügyminiszter leszavazását jelentette, aki az aznapi minisztertanácsban emiatt bejelentette lemondási szándékát. Bernolák népjóléti- és munkaügyi miniszter és Bethlen indokolatlannak tartották akár Tomcsányi, akár a kormány lemondását. Bethlen ezt a következőkkel indokolta: "Amennyiben az ellenzék látná azt, hogy ezzel sikert ér, úgy a támadások egész sorát intézné a kormány ellen és ezt az ellenzék céljait támogató jelenlegi liberális sajtó ... igen ki is használná". Kijelentette "szándéka, hogy mindkét pártban fel fogja vetni a bizalmi kérdést és határozatot fog provokálni, hogy aki még egyszer mint kormánypárti képviselő a kormány ellen szavaz, lépjen ki inkább a kormányt támogató pártból".

A válságos helyzetet Nagyatádi Szabó földművelésügyi miniszter arra használta fel, hogy - a nagy állatfeleslegre való tekintettel és az árak zuhanásszerű esésének megakadályozása céljából - felhatalmazást kért a minisztertanácsból a szarvasmarha, az élősértés és ló kivitel kétszeresére történő növelésére. A minisztertanács hozzájárult a pénzügyminiszter és a miniszterelnök által támogatott, a kereskedelmi miniszter által pedig ellenzett javaslathoz; a szabad állatkivitelt egy hónapig 2000 koronás kiviteli illeték mellett engedélyezte. ³⁰³

A szabad állatkivitel elsősorban a nagy- és középbirtokosok érdeke volt, hisz ők foglalkoztak nagy tömegben eladásra szánt

állattenyésztéssel. A kivitel növelése azonban együtt járt a belföldi kereslet növekedésével, ami az árak emelkedését eredményezte és ez, a piacra is termelő gazdag- és középparasztság érdekeivel is egybeesett. Bethlen tehát ezzel is a Kisgazdapárt leszerelését szerette volna elérni. E gazdasági engedmények hatására Rubinek kijelentette: a párt június 8-i határozata "nem jelent kimondott bizalmatlanságot a belügyminiszterrel szemben, ... pusztán tisztázni akarja azt, hogy a párton kívül álló belügyminiszternek mi az álláspontja és azt óhajtja, hogy adjon programot."³⁰⁴

Rubinek nyilatkozata jelzi, hogy az ujkonzervatív-agrárius csoport a Bethlenékkal való megbékélést szorgalmazta. Szükségesnek látták a kormány további támogatását és éppen ezért kerülni igyekeztek minden olyan állásfoglalást, amely a belpolitikai helyzetet tulságosan kiélezte volna. A párt intranzigens elemeit -, akik majdnem valamennyien Nagyatádi Szabó közvetlen környezetéhez tartoztak - azonban nem elégitették ki Bethlen gazdasági engedményei. A Gaál Endre által megfogalmazott fontos belpolitikai kérdésekben is engedményeket kívántak a miniszterelnöktől, aki azonban ettől huzódzott.

Ezért június 12-én az OFSZ ceglédi alakuló gyűlésén már Nagyatádi Szabó fogalmazta meg sérelmeiket és követeléseiket. Először a KNEP ellene és a párt ellen irányuló támadásait tette szóvá. Ezekkel kapcsolatban utalt arra, hogy számos ellensége van a pártnak, elsősorban azok, akik egységes pártot akarnak. Egységes pártot létrehozni nem lehet anélkül, hogy "pártunk függetlenségét, programunkat fel ne áldoznánk és anélkül, hogy ne kívülről kapnánk új vezéreket".

A belpolitikai helyzet betegségének nevezte, hogy "két ilyen ellentétes világfelfogású pártból alakult ki a koalíció, miht a Kisgazdapárt és a KNEP. Elismerte, hogy hívei közül egyre többen követelik; menjenek ellenzékbe. "De ha ellenzékbe megyünk, akkor parlamentárisan kormányozni nem lehet - mondotta Nagyatádi - s így az ország, a jövő, a nép érdekében vigyázni kell és meg kell egyezni a kormányzás tekintetében". Állította, ha ők ellenzékbe vonultak volna, "ugy a forgalom kötöttsége minden téren fennállna". A földbirtokreform mostani formája engem nem elégít ki - mondotta - de az adott helyzetben többet tenni nem lehetett. Ha nagyobb, zavaró okok nem jönnek közve, végrehajtjuk a földreformot, mégpedig a nagy földbirtok vagyonaadójának természetben, földben való lerovása segítségével". Nagyatádi beszélt arról is, hogy a miniszterelnökök az un. rendelkezési alaptól - melyet hazafias célokra kellene felhasználniuk - "nagy pénzeket áldoztak olyan lapokra, amelyek a Kisgazdapárt letörését és megsemmisítését szolgálták". Pártunk a mostani kormánynak bizalmat előlegezett - emlékeztetett a pártvezér - de most már tudni akarjuk, hogy mi a belügyminiszter álláspontja a főispánok kinevezése és a választójogi-közigazgatási reformok tárgyában. Ez utóbbiról kijelentette: "Állami érdek, hogy a törvényhatóság megreformáltassék, mert a születési és kinevezési jogon bekerültek többé hegemóniát nem gyakorolhatnak a megválasztottak felett. Mi becsületesen törekszünk az egység felé, mert békességet akarunk, ha azonban elveinknek, programmunknak sarkalatos pontjait kellene feláldoznunk, akkor otthagyjuk a kormányt és ellenzékbe megyünk."

Befejezésül a választójog kérdésével foglalkozott. Az volt a véleménye, hogy "a választójog revízióra szorul, egyes változtatásokat kell rajta eszközölni", de hangsúlyozta, "magát a választójogot megkurtítani nem lehet". Ezt azzal indokolta, hogy "a körülöttünk levő államokban mindenütt szabadabb irány uralkodik, bővebbek a polgári jogok, szocialistákból átvedlett miniszterek ülnek a kormányban és egyenesen öngyilkosságra vezet olyan politikát csinálni, amely ellenséges a külföldi államoknak."³⁰⁵

Nagyatádi Szabó beszéde nagy izgalmat váltott ki a politikai körökben. Különösen a KNEP-ben fogadták aggodalommal és az volt a véleményük, hogy a Kisgazdapárt "agresszív magatartásával szemben nekik is akcióba kell lépni".³⁰⁶ A Kisgazdapárt újkonzervatív-agrárius szárnyán is nagy elégedetlenséggel és bizonyos foku megütközést keltett Nagyatádi Szabó ceglédi beszédének az a része, amelyben azt mondta, hogy a "két pártot világnézeti különbségek választják el egymástól."³⁰⁷ Beszédének ez a része élénk visszatetszést keltett Gömbös csoportjában is.³⁰⁸ Velük szemben a párt Nagyatádi csoportja és a liberálisok természetesen helyeselték vezérük beszédét.

Nagyatádi Szabó ceglédi beszéde tehát istmét felszínre hozta a kormány, a KNEP és a Kisgazdapárt Nagyatádi csoportja közötti, valamint a párton belüli ellentéteket. Ezek kiéleződése, - az egyébként is válságos belpolitikai szituációban - a kormány helyzetét is megrendíthette.

Ez Bethlent gyors, az eddigieknél határozottabb intézkedések megtételére készítette. Junius 13-án a KNEP értekezletén szóvá tette, hogy a parlamentben olyan jelenségek fordultak elő

(pl. Tomcsányi leszavazása), amelyek a pártok közötti egyetértést veszélyeztetik és a kormány helyzetét, amely koalíciós pártokra támaszkodik, nehézzéteszik. Megemlítette, hogy egyes felszólalók a kormánypártok részéről ellenzéki hangon beszéltek. Ezek a jelenségek csak arra alkalmasak - mondotta, - hogy az ellenzéknek segédcsapatszolgálatot tegyenek. Bethlen kérésére a párt azt az egyhangu határozatot hozta, hogy "a szükséges és nyugodt, egységes kormányzás érdekében a legszigorubb pártfegyelmet kívánja érvényesíteni és ha ... a pártnak bármelyik tagja nem tudja a maga felfogását a kormány által kifejtett álláspontnak alárendelni, vonja le a következményeket" - azaz menjen ellenzékbe. A Nagyatádi Szabó ceglédi beszédét kifogásolókat pedig azzal nyugtatta, hogy "a békés együttműködést zavaró jelenségeket a legrövidebb időn belül ellimitálja." ³⁰⁹ Ennek megfelelően a Kisgazdapárt aznap este megtartott értekezletén, melyen a nemzetgyűlésnek benyújtandó államadósság rendezéséről szóló törvényjavaslatot ismertették és vitatták meg, a pénzügyminiszter Schandl kérésére beleegyezett, hogy "a 100 és 50 koronás hadikölcsönkötvények tulajdonosaival 20 % helyett csak 15 % vagyonszállást fizettet." Ezt elsősorban a kis- és középparasztság adóterheinek csökkentését jelentette, amivel Nagyatádiakat és a liberálisokat kívánták megnyugtatni. Ennek érdekében Hegedüs azt is megígérte, hogy rövidesen benyújtja a földbirtok vagyonszállásáról szóló törvényjavaslatot, melynek keretében megoldásra viszi a földreform kérdését is. ³¹⁰

Ezekkel az ígéretekkel Bethlen csupán kedvező feltételeket kívánt teremteni a megegyezéshez. Hegedüs kijelentései után ugyanis - az értekezlet végét meg sem várva - Gömbössel ma-

gához kérette Nagyatádi Szabót, hogy a ceglédi beszédben megfogalmazott követelésekről tárgyaljanak. A megbeszélésen ott voltak még Ráday, Bánffy és Mayer miniszterek. A tanácskozás részleteit nem ismerjük, csupán azt, hogy Bethlenék a főispánok kinevezése és a választójogi, közigazgatási reformok kérdésében engedményeket tettek, amiért a pártfegyelem erősítését kívánták Nagyatádiéktól. A főispánok kinevezésével kapcsolatos engedményeket azonban Nagyatádi Szabó és Mayer keveselhatték, így nem tudtak megegyezni. Végül abban állapodtak meg, hogy e kérdésekről - a Kisgazdapárt kívánságának megfelelően - június 15-én a párt értekezletén Bethlen és Ráday ismertetik álláspontjukat, ill. engedményeiket és akkor hoznak határozatokat.³¹¹

Nagyatádi Szabó a tanácskozáson "más igen fontos és elvi jelentőségű kérdéseket is felvetett, amelyekre nézve bizonyos elvi biztosítékokat kért a kormánytól".³¹² A már elkészült - de Bethlenék által visszatartott - földbirtokreform végrehajtási utasításának azonnali életbeléptetését, az OFB eddig hangoztatott működésének megkezdését és az 1921. évben termelt gabonafélék szabadforgalmát biztosító rendelet megjelentetését kívánta. Bethlen a megegyezés érdekében - megígérte e kérések teljesítését. A tárgyalás legfontosabb eredményeként másnap, június 14-én a földművelésügyi- és igazságügyi miniszterek aláírásával életbelépett a földbirtokreform végrehajtási utasítása, amely a Budapesti Közlöny június 17-i számában 60.000/1921. F.M.sz. rendeletként jelent meg.

Nagyatádiék megnyerése, de figyelemelterelése érdekében is, Bethlen június 14-én a nemzetgyűlésen visszautasította Beniczky Ödön költségvetési vita során elmondott felszólalását, amelyben

a kormányzás nagy kiadásait kifogásolta. Azokat Horthy ellen intézett támadásoknak minősítette és azzal fenyegette meg Beniczkyt, hogy "ezen az uton és módon magának szabad menlevelet nem biztosíthat akciójának további folytatására". Bethlen kijelentését, - mely a legitimisták egyik exponált vezetője ellen irányult - nagy tetszéssel fogadták a Kisgazdapárt szabadkirályválasztó jobbszárnyán. Az idetartozók Bethlenékkal való megegyezésre ösztönözték a Nagyatádi csoportot. "Egészen bizonyos - írta a Szózat -, hogy a miniszterelnök mai erélyes föllépése után a Kisgazdapárt részéről is bizalmi nyilatkozatot kap."³¹³ Ezzel szemben még a Kisgazdapárt értekezletét megelőzően is Gaál Endre arra igyekezett rábeszélni elvbarátait, hogy "a kardinális kérdésekben ne engedjenek álláspontjukból".³¹⁴

Ebben a helyzetben került sor a párt június 15-i értekezletére, melynek jelentőségét az is mutatta, hogy a kormány tagjai Belitska honvédelmi miniszter kivételével valamennyien megjelentek. Elsőnek Bethlen szólalt fel. Körvonalazta a kormány álláspontját a választójogi- és a közigazgatási reformok kérdésében. Kijelentette, hogy "a választójogot föltétlenül meg kell szűkíteni, a demagógiát nem engedi ne sem a vármegyeházba, sem a parlamentbe". Kifogásolta Tomcsányi nemzetgyűlésen történt leszavazását és a Ráday ellen intézett támadásokat, Hangsúlyozta, hogy ezek a jelenségek nem férnek össze a kormánypártisággal. Kérte a pártot, hogy "vagy fejezze ki nyíltan bizalmatlanságát a kormánnyal szemben és akkor a kormány lemond, vagy pedig szavazzon bizalmat a kormánynak és a miniszternek, de akkor a párt tagjai ne szavazzanak a kormány ellen."

A miniszterelnök után Ráday ismertette álláspontját. A földre-

form végrehajtásával kapcsolatos aggodalmakra azzal válaszolt, hogy május közepén ő rendeletben felszólította a vármegyei közigazgatás vezetőit a földreform sürgős végrehajtására. Igértte, hogy a főispánok kinevezésénél a jövőben minden körülmények között figyelembe fogják venni a párt kívánságait, amennyiben "azok összeegyeztethetők az ő felfogásával". Elmondotta még, hogy a közigazgatási- és választójogi reformok között juktímot kíván létesíteni és azokat a nyári szünet után a nemzetgyűlés elé terjesztik úgy, hogy őszre mind a két javaslatból már törvény lehet. A javaslatok lényegéről viszont nem nyilatkozott, amit azzal indokolt, hogy még ő sincs az alapelvekkel tisztába, mert a népszámlálás adatai még nincsenek feldolgozva. Ezután Gaál Endre megismételte a Rádayval szemben 8-án már kifejtett álláspontját. Bejelentette, hogy a "belügyminiszternek a főispáni kérdésben tett nyilatkozatai nem elégitették ki a pártot" és határozott ígéretet követelt a választójogi- és közigazgatási reform végrehajtásának időpontjáról. Gaál beszédét a liberálisok helyesléssel és tapssal fogadták. Nagyatádi Szabó elmondotta; Tomcsányi leszavazása őt is olyan kinosan érintette, hogy le akart mondani. Kérte a párt tagjait, hogy a jövőben tartózkodjanak az ilyen cselekedetektől. Ezzel kapcsolatban kijelentette, hogy amennyiben a párt tagjai nem alkalmazkodnak a pártfegyelemhez, abban az esetben ő lemond a miniszterségről és visszavonul a politikától". Végül hangsúlyozta; "a maga részéről kívánja, hogy a párt programja érvényesíttessék a kormányzatban de azt is óhajtja, hogy a párt tagjai több fegyelemről tegyenek tanubizonyságot". Kovács J. István kifejtette; a pártnak joga van követelni,

hogy a kormány garanciákat szolgáltatasson alapvető programpontjainak megvalósítására. "Teljesen lehetetlen, hogy a pártot állandóan kész helyzet elé állítsák és szükségesnek tartaná, hogy mielőtt a kormány egy javaslatot a nemzetgyűlés elé terjeszt, azt előbb a párttal megbeszélje". Figyelmeztette a kormányt, hogy "itt más politikát, mint demokratikus agrárpolitikát csinálni nem lehet és a legkevésbé érvényesülhetnek olyan törekvések, amelyek a régi, avult, feudális politika ujjászületését tüzték célul maguk elé".

Dömötör Mihály a pártvezér ceglédi beszédével foglalkozott. Elmondotta, hogy annak minden betűjével azonosítja magát, mert az a párt "óhajait, céljait és törekvéseit fejezi ki". Megállapította, hogy valóban van világnézeti különbség a Kisgazdapárt agrárdemokrata és alkotmányos királyválasztó álláspontja és a KNEP között. Indítványozta: mondja ki a párt, hogy Nagyatádi ceglédi beszédével azonosítja magát.

Ez azonban nem történt meg! Az újkonzervatív-agráriusok nevében ugyanis Négyessy László bejelentette, hogy a ceglédi beszéd alapján nem áll módjában bizalmat szavazni Nagyatádi Szabó miniszternek, mert a lapokban megjelent szöveggel nem azonosíthatja magát. Ez lehetetlenné tette a párt Bethlennel szembeni egységes fellépését.

Ebben a helyzetben Bethlen újból felszólt és azt ajánlotta, hogy a párt ne zárkózzék el az elől, hogy egy kinevezett főispán beléphessen a Kisgazdapártba, ha egyébként alkalmas a főispáni állás betöltésére. Végül arra kérte a pártot, hogy a bizalmi kérdésben hozzon határozatot és mondja ki, hogy a kardinális kérdésekben a párt tagjai a pártvezérrel és a kormánnyal

szavazzanak. Amennyiben valamelyik képviselő ennek nem vetné magát alá, vonja le a konzekvenciákat - azaz lépjen ki a pártból. Ezután Meskó Zoltán indítványára a párt felkérte a miniszterelnököt és a belügyminisztert, hogy azokban a megyékben, amelyekben a kisgazdapárti képviselők vannak többségben, a jövőben föltétlenül kisgazdapárti főispánt nevezzenek ki. Bethlenék a pártnak ezt az indítványát elfogadták, a pártértekezlet pedig bizalmat szavazott nekik és megszavazta Bethlennek azt az indítványát is, amelyben a pártfegyelem szigorítását, az ellenzékkel szavazók pártból való kilépését követelte.³¹⁵

Az MTI június 17-i közleménye szerint Bethlen és Nagyatádi Szabó indítványára a párt a következőképpen szabta meg tagjainak a nemzetgyűlési szavazások alkalmával követendő magatartást.

"A párt tagjai a szavazásra kerülő javaslatoknál csakis abban az esetben szavazhatnak egyéni belátásuk szerint, ha a kormány előzetesen kijelenti, hogy az illető javaslattal szemben való állásfoglalást semmiféle irányban nem tekinti bizalmi kérdésnek. Amennyiben a kormány ilyen értelmű nyilatkozatot nem tesz, az esetben, akár az összkormányval, akár pedig egyes miniszterekkel szemben való szavazást vagy állásfoglalást a pártfegyelem olyan mértékű megsértésének tekintik, mely a párthűséggel nem egyeztethető össze".³¹⁶

Leszerelt-e a Kisgazdapárt? Az értekezlet után ez a kérdés foglalkoztatta a politikai köröket. A kormányhoz közelálló politikai csoportok úgy állították be a történeteket, hogy a Kisgazdapárt meghátrált Bethlenék előtt és a bizalmi szavazással lényegében leszerelt. A Kisgazdapárt Nagyatádi csoportjának véleménye szerint, ez a beállítás nem felel meg a valóságnak.

Szerintük a pártértekezlet állásfoglalása csak azt jelenti, hogy a miniszterelnök és a belügyminiszter előzékeny hangu nyilatkozatai után ők a "várakozás álláspontjára helyezkedtek". Hangsúlyozták, hogy az értekezlet feltétlenül a párt sikerének tekinthető, mert Bethlen és Ráday "jelentékeny engedményeket tettek a párt felfogásának irányában".³¹⁷ Véleményünk szerint Nagyatádiék értékelték reálisabban a történeteket. Kétségtelen, hogy Bethlenék jelentős engedményeket tettek. A legfontosabb a földbirtokreform törvény végrehajtási utasításának megjelentetése volt, amihez szorosan kapcsolódott az a bejelentés, hogy az OFB június 20-án végre megkezdí munkáját.³¹⁸ Jelentős engedménynek kell tekinteni azt is, hogy Ráday az ország nyilvánossága előtt kényszerült megígérni a közigazgatási- és választójogi reformok ősszel történő tárgyalását. A főispánok kinevezésének kérdésében pedig Bethlenék lényegében elfogadták a pártnak azt a követelését, hogy azokban a megyékben, ahol a párt képviselői többségben vannak, kispazdapárti főispánokat kell kinevezni. Mindezekért ellenszolgáltatásként a Kispazdapárt csupán azt adta, ami a kormánypártnak egyébként is kötelessége volt; bizalmat szavazott Bethlennek és Rádaynak, valamint elfogadták a pártfegyelmet szigorító határozati javaslatot. A Kispazdapárt értekezlete után folytatódott Nagyatádiék és Bethlenék közeledése. Június 16-17-én a Kispazdapárt elérte a pénzügyminiszter által tervezett őrlési vám és a forgalmi adó bizonyos tételeinek csökkentését.³¹⁹ A Gaál Gaszton által kidolgozott tervezet alapján abban állapodtak meg, hogy az őrlési vám, amely 15 %-os volt 10 %-os lesz. A buza, rozs és tengeriliszt őrléséhez továbbra is igazolvány kell, de az őster-

melő nem köteles igazolványt váltani, ha saját szükségletének fedezéséről van szó. Nyílt kérdésnek hagyták, hogy a cukorrépánál a vám 2 %, az állatforgalomnál 3 % marad. Hegedüs viszont ígéretet tett, hogy a kiviteli illetéket redukálni fogja. Viszonzásképpen Nagyatádi Szabó az MTI-t felhatalmazta annak közlésére, hogy a Rassay-párthoz tartozó "Drozdy Győző által képviselt politikai irányzattal semmi közösséget nem vállal és azzal sem vezéri, sem egyéb minőségében kapcsolata nincsen. Továbbá Drozdy Győzőnek jelenlegi választási küzdelmétől úgy őt, mint párthivei is teljesen távol állanak és Drozdyt semmi tekintetben nem támogatják."³²⁰

E nyilatkozatot csak Bethlen kérhette Nagyatádi Szabótól. Az történt ugyanis, hogy Drozdy - már tárgyalt - mentelmi jogának felfüggesztése után, a bíróság az ellene felhozott vádak nem találta elégségesnek, így indulhatott a saját (pacsai) választókerületében újra kiírt időközi választáson. A választási harc során kiderült, hogy a Kisgazdapárt helyi szervezetei és tömegei a KNEP jelöltjével szemben Drozdyt támogatják. Bethlen tehát a nyilatkozatot a KNEP jelöltjének támogatására szánta. Nagyatádi Szabó - mivel a KNEP-ben azt hangoztatták, hogy szoros kapcsolatot tart fenn Rassayékkal - az adott helyzetben kényszerült a miniszterelnök követelését teljesíteni. A június 19-20-án megrendezett választáson ennek ellenére a Kisgazdapárt tömegei Drozdyt támogatták és így nagy többséggel ismét ő lett a kerület képviselője.³²¹ Gömbösék utólag megállapították, hogy a Kisgazdapártnak lett volna kötelessége jelöltet állítani, aki a siker reményében vehette volna fel a küzdelmet Drozdyval szemben.³²² Ez igaz. Nagyatádiék azonban ezt nem tették!

Bethlenék és a Kisgazdapárt megegyezésének tekinthetjük, azt is, hogy a minisztertanács június 17-én elfogadta a gabonaforgalom szabadáttételére vonatkozó rendelettervezetet.³²³

A szabadforgalom bevezetését a hivatalos lap 1921. június 22-i száma közölte (4675/1921. ME. sz. rend.) és életbeléptetésének időpontját 1921. július 5-ben állapította meg. E rendeletben a kormány eltörölte minden, a kenyérgabona belső forgalmával kapcsolatos korlátozást, a beadási kötelezettséget, a kötött forgalmat és a belső árak mindennemű maximálását.³²⁴

Az említett minisztertanácson megállapodtak a nemzetgyűlés legközelebbi munkarendjében is. Elhatározták, hogy a nyári szünet előtt már csak három törvényjavaslattal foglalkozik a nemzetgyűlés; tárgyalni fogja az őrlési vámról és forgalmi adóról, a sajtóról és az ingatlan vagyonváltásáról szóló törvényjavaslatokat.³²⁵

A KNEP nem nézte jó szemmel a Kisgazdapártnak tett engedményeket. Féltek, hogy a pártszövetségben belül vezető szerephez juthat. Június 17-én Huszár Károly éles támadást intézett Nagyatádi Szabó ellen, kifogásolta a ceglédi beszéd KNEP-pel és a királykérdéssel foglalkozó részeit és e kijelentések tisztázását követelte. A KNEP-ben helyeselték Huszár beszédét. Sőt hozzátették még; kényszeríteni fogják Nagyatádi Szabót, hogy a volt és jelenlegi miniszterelnököt a rendelkezési alap helytelen felhasználásával gyanúsító kijelentéseinek megmagyarázására. Félő volt, hogy a KNEP és Nagyatádiék közötti ellentétek ismét kiújulnak.³²⁶

Bethlen ezt elkerülendő, még aznap fogadta a KNEP vezetőit: Haller Istvánt, Ernst Sándort, Huszár Károlyt és Robert Emilt.

A miniszterelnöktől kapott információk megnyugtatták a párt vezetőit és tagságát.³²⁷

Haller István a párt igazgatója 19-én egy esztergomi népgyűlésen már azt hangoztatta, hogy a KNEP és a Kisgazdapárt között "nincs világnézeti csupán taktikai, elhelyezkedési különbség. A két párt között az ország érdekében kívánatos egyetértés a keresztény párt hibájából nem fog megszakadni".³²⁸

Összegezve a történeteket megállapíthatjuk, hogy az egységes párt létrehozásának megakadályozása után Nagyatádiék a liberálisokkal együttműködve erős támadást indítottak Bethlenék ellen. Követelték a közigazgatási-, a választójogi- és a földbirtokreformok végrehajtását, a Kisgazdapárti főispánok felmentésének megszüntetését és a gabonaforgalom teljes szabaddá tételét. Fenyegetőztek, hogy legfontosabb programpontjaik végre nem hajtása, illetve elodázása esetén ellenzékbe mennek. Mozgalmuk erejét csökkentette, hogy az ujkonzervatív-agráriusok és Gömbösök csupán a gabona teljes szabadforgalmáért harcoltak, egyébként a Bethlenékkal való megegyezést szorgalmazták. Bethlenék ezt a helyzetet arra használták fel, hogy csak Nagyatádiék gazdasági követeléseit (állatexport külföldre, gabona szabadforgalma, a földbirtokreform végrehajtási utasítása, az OFB működésének megkezdése, az őrlési- és forgalmi-adó csökkentése) teljesítsék. A gazdasági követelések teljesítése jelentős eredménye volt Nagyatádiék küzdelmének. A párton belüli erőviszonyok és Bethlenék makacssága miatt azonban nem tudták elérni, hogy a közigazgatási- és választójogi reformokat közelebb juttassák a megvalósuláshoz. A Bethlenék által adott gazdasági engedményekért Nagyatádiéknak politikaiakkal kellett fizetni. A Nagyatá-

diék bizalmat szavaztak Bethlenéknek, és a pártfegyelem erősítéséről hozott határozattal lényegében lemondtak az ellenzékkel való taktikai együttműködésről. Így Bethlennek a következő két hónapra sikerült biztosítani a nemzetgyűlés munkaképességét. Erre azért volt szüksége, mert a nemzetgyűléssel még el akarta fogadtatni az őrlési vámról és forgalmi adóról, a sajtóról és főleg az ingatlan vagyonváltságról elkészített törvényjavaslatokat.

Források, jegyzetek

1. A témát érintő marxista feldolgozások közül az alábbiakat emelem ki: Andics Erzsébet: Ellenforradalom és bethleni konszolidáció. Szikra, 1948; Nemes Dezső: Az ellenforradalom története Magyarországon. 1919-1921. Kossuth Könyvkiadó, 1962; Fehér András: A magyarországi szociáldemokrata párt és az ellenforradalmi rendszer 1919. augusztus - 1921. Akadémiai Kiadó, 1969.
2. A témát érintő marxista feldolgozások közül az alábbiakat emelem ki: Magyarország története. 2. köt. Szerk. Molnár Erik, főszerk. Pamlényi Ervin és Székely György. Gondolat Könyvkiadó, 1967; Pándi Ilona: Osztályok és pártok a bethleni konszolidáció időszakában. Kossuth Kiadó, 1966; Nemes Dezső: A fasizmus kérdéséhez. Magvető Kiadó, 1976; Pölöskei Ferenc: Horthy és hatalmi rendszere 1919-1922. Kossuth Kiadó, 1977; Magyarország története 1918-1919, 1919-1945. Főszerk. Ránki György. Szerk. Hajdu Tibor, Tilkovszky Loránt. Akadémiai Kiadó, 1976.
3. Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon 1919-1921. Szerk. és a bev. tanulmányt írta: Nemes Dezső. Szikra, 1956; A fasiszta rendszer kiépítése és a népnomor Magyarországon 1921-1924. Szikra, 1956; Horthy Miklós titkos iratai. Az iratokat sajtó alá rendezte, magyarázó szövegekkel és jegyzetekkel ellátta: Szinai Miklós és Szücs László. Kossuth Könyvkiadó, 1963; Karsai Elek: Számjeltávirat valamennyi magyar királyi követségnek. Táncsics Könyvkiadó, 1969;

Bethlen István titkos iratai. Az iratokat sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a magyarázatokat írta: Szinai Miklós és Szücs László. Kossuth Könyvkiadó, 1972.

4. Kerekes Lajos: A Habsburg-restaurációs kísérletek és az osztrák-magyar viszony 1921-ben. Századok, 1976. 1. sz. 3-50. p.
5. IV. Károly visszatérési kísérletét általában a kortársi emlékiratok alapján rekonstruálják a történészek. Tanulmányunk nem vállalkozik ezek összehasonlító elemzésére, csupán a témánk szempontjából fontos bel- és külpolitikai összefüggések felvázolására. Ehhez alapvető forrásnak tekintettük az Országos Levéltárban őrzött, Korma Miklós iratanyagában, Adatgyűjtemény, 1920-24. c. kötetben talált 19 gépelt oldalas anyagot, melyet Kozma 1921 március 28-29-30-án írt le, ami eddig elkerülte a kutatók figyelmét. Továbbiakban: OL, Kozma iratok, Adatgyűjtemény, 1920-24.
6. OL. Kozma iratok. Adatgyűjtemény, 1920-24.
7. Uo.
8. Karsai Elek: Brit diplomáciai iratok az 1921. évi husvétii királypuccs történetéhez. 8. irat. = Levéltári Közlemények, 1968. 117-118. p. és OL, Kozma iratok, Adatgyűjtemény 1920-24.
9. Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919-1945. Kossuth K. 1968. 374 p.
10. OL, Kozma iratok, Adatgyűjtemény 1920-24.
11. UB, 1921. III. 30. 1. p.
12. NN, IX. köt. 147. p.

13. PH., 1921. III. 30. 1. p.
14. M., 1921. III. 31. 2. p.
15. OL, Kozma iratok. Adatgyűjtemény 1920-24.
16. V., 1921, III. 31. 1. p.
17. M., 1921. III. 31. 2. p.
18. OL, Kozma iratok, Adatgyűjtemény, 1920-24.
19. UB., 1921. III. 31. 1. p.
20. OL, Kozma iratok. Adatgyűjtemény, 1920-24.
21. Nemes Dezső: Az ellenforradalom története Magyarországon.
1919-1921. Akadémiai Kiadó, 1962. 447. p.
22. OL, Kozma iratok. Adatgyűjtemény, 1920-24.
23. Karsai i.m. 127. és 129. p.
24. PN., 1921. IV. 1. 3. p. és V., 1921. IV. 1. 1. p.
25. OL, Kozma iratok, Adatgyűjtemény, 1920-24.
26. Sz, 1921. IV. 1. 2. p.
27. M., 1921. IV. 1. 2. p.
28. UB, 1921. IV. 1. 2. p.
29. UN., 1921. IV. 2. 1. p.
30. M., 1921. IV. 2. 2. p. és BH., 1921. IV. 2.
31. NN., IX. köt. 147. p.
32. M., 1921. IV. 2. 3. p.
33. NN., IX. köt. 149-151. p.
34. Nsz., 1921. IV. 2. 3. p.

35. M., 1921. IV. 3. 113. p.
36. Juhász: i.m. 79. p.
37. Karsai: i.m. 130. p.
38. OL, MTI Bizalmas értesítések 1314. köt. 1921. ápr. 1.,
NN., IX. köt. 160. p., 1921. IV. 6-án minden jelentősebb
ujtság.
39. M., 1921. IV. 3. 3. p. A Mt. jkv. hiányzik.
40. Sz., 1921. IV. 3. 1. p.
41. UB., 1921. IV. 3. 1. p.
42. Sz., 1921. IV. 3. 1. p.
43. Kg., 1921. IV. 10. 1. p.
44. Április 2-án este a pártklubban a kormányt kritizáló képviselőknek Nagyatádi Szabó ismételten kijelentette: "A nemzetgyűlésen a kormány be fog számolni az eseményekről és a történetek ismeretében a nemzetgyűlés többségének módjában lesz döntenie arról, hogy tudomásul veszi-e a kormány eljárását vagy sem. Véleményem szerint Teleki Pál gróf miniszterelnök derekasan viselkedett." UB., 1921. IV. 3. 1. p.
45. Nsz., 1921. IV. 3. 1. p.
46. 8 Órai Ujság, 1921. IV. 3. 5. p.
47. NN., IX. köt. 154. p.
48. M., 1921. IV. 6. és PN., 1921. IV. 6. 2. p.
49. UB., 1921. VI 6. 1. p.
50. V., 1921. IV. 6. 2. p.

51. NN., IX. kötet. 159-160. p.
52. Uo. 161-162. p.
53. Uo. 165-173. p.
54. PN., 1921. IV. 7. 1. p.
55. Kg., 1921. ápr. 17. 1. p.
56. V., 1921. IV. 7. 1. p.
57. Uo., 1. p.
58. Sz., 1921. IV. 7. 1. p.
59. V., 1921. IV. 7. A Kisgazdapárt 1921. április 6-án megtartott értekezletéről még részletesen tudósít a PN., 1921. IV. 9. 3. p. és U., 1921. IV. 7. 2. p.
60. Rassay határozati javaslatát már április 6-án a Kisgazdapárt 15 tagja aláírta, amit a nemzetgyűlési titkos szavazáson természetesen sokkal többen támogattak volna. Ld. Mo., 1921. IV. 7. 3. p.
61. A nyilatkozatot és Teleki bevezető sorait ld. U., 1921. IV. 7. 1. p.
62. Bodrogyó Zoltán: A magyar agrármozgalmak története. Bp. 1929. 292. p. és M., 1921. IV. 8. 1-2. p.
63. OL, Mt. jkv. 1921. IV. 8.
64. NN, 1920-22. IX. kötet. 182. p.
65. OL, Mt. jkv. 1921. április 8.
66. A szövegező bizottság által megfogalmazott feltételeket a V., 1921. IV. 8. 1. p. ismerteti legpontosabban, de az UB., 1921. IV. 8. számában is megtalálható.

67. UB., 1921. IV. 9. 1. p.
68. Az intézőbizottság ülésén részt vettek: Nagyatádi Szabó István, Tomcsányi Vilmos, Pál, Rubinek Gyula, Dömötör Mihály, Ferdinándy Gyula, Sréter István, Gaál Gaszton, Kovács J. István, Sokorópátkai Szabó István, Meskó Zoltán, Sziijj Bálint, Berky Gyula, Hermann Miksa, Patacsi Dénes, Iklódi-Szabó János, Héjj Imre, Vasadi Balogh György, Henczer István, Órffy Imre, Schandl Károly és Muszti Imre. L. Mo., 1921. IV. 9. 1. p.
69. PN., 1921. IV. 9. 1. p.
70. Sz., 1921. IV. 9. 3. p.
71. UB., 1921. IV. 9. 1. p.
72. UB., 1921. IV. 8. 1. p.
73. UB., 1921. IV. 9. 1. p.
74. 8 Órai Ujság, 1921. IV. 8. 1-3. p.
75. Sz., 1921. V. 9. 1. p.
76. Nsz., 1921. IV. 9. 1. p.
77. PN., 1921. IV. 9. 1. p.
78. Mo., 1921. IV. 10. 1. p. - PN., 1921. IV. 10. 1. p.
79. MO., 1921. IV. 9. 2. p.
80. OL. Mt. jkv. 1921. ápr. 8. - UN., 1921. IV. 9. 2. p.
81. M., 1921. IV. 9. 1. p.
82. Mo., 1921. IV. 12. 1. p.
83. 8 Órai Ujság, 1921. IV. 8.

84. V., 1921. III. 10. 1. p.
85. UN., 1921. IV. 10. 1. p.
86. Teleki nyilatkozatát ld.: V., 1921. IV. 10. 2. p. és UB.,
1921. IV. 10. 1. p.
87. V., 1921. IV. 12. 1. p.
88. 8 Órai Ujság, 1921. IV. 12. 3. p.
89. V., 1921. IV. 12. 2. p.
90. M., 1921. IV. 12. 1. p.
91. PN., 1921. IV. 12. 1-2. p.
92. V., 1921. IV. 14. 1. p.
93. BH., 1921. IV. 13. 4. p.
94. V., 1921. IV. 13. 1. p. és PN., 1921. IV. 13. 2. p.
95. BH., 1921. IV. 13. 1. p. Céltalanul fut a fakó c. vezér-
cikk.
96. 8 Órai Ujság, 1921. IV. 14. 5. p.
97. 8 Órai Ujság, 1921. IV. 13. 1. p. A pártpolitika c. vezér-
cikk azt állította, hogy "a kispazda Salomének tálcán át-
nyújtották Gratz Gusztáv külügyminiszter fejét". - Id.:
Rassay Károly nyilatkozatait a V., 1921. IV. 10. 2. p. és
V., 1921. IV. 13. 1. p.
98. OL, Kozma iratok. I. Adatgyűjtemény. 1916-1925.
99. OL, Kozma iratok. I. Helyzetjelentések, 1921. február -
1923 június.

100. A nemzetgyűlés pénzügyi bizottságának ülésén történeteket ld.: U., a M., és a PN., 1921. IV. 14-i számaiban. Teleki elkedvetlenedését pedig OL, Kozma iratok. I. Adatgyűjtemény, 1916-1925.
101. Sz., 1921. IV. 14. 2. p.
102. M., 1921. IV. 15. 1. p.
103. Mo., 1921. IV. 15. 1. p.
104. OL, Kozma iratok. Uo.
105. U., 1921. IV. 15. 1. p.
106. PN., 1921. IV. 15. 1. p.
107. V., 1921. IV. 15. 1. p.
108. M., 1921. IV. 15. 1. p.
109. Hadtörténeti Intézet Levéltára, Honvédelmi Minisztérium, Eln. C. 1. tét. 50645. 1921-930-as. Bp-i Kat. VÁP. "T" jel. 1921. jan. 24.
110. Mo., 1921. IV. 16. 1. p.
111. UB., 1921. IV. 15. 2. p.
112. PN., 1921. IV. 15. 1. p.
113. Mt. jkv. 1921. április 15.
114. PN., 1921. IV. 16. 1. p.
115. NU., 1921. IV. 16. 2. p.
116. V., 1921. IV. 16. 1. p.
117. PN., 1921. IV. 16. 1. p.
118. V., 1921. IV. 16. 1. p.

119. PN., 1921. IV. 15. 1. p.
120. Mo., 1921. IV. 16. 1. p.
121. M., 1921. IV. 16. 1. p. és PN., 1921. IV. 16. 1. p.
122. PN., 1921. IV. 18. 1. p.
123. 8 Órai Ujság, 1921. IV. 19. 1. p.
124. NU., 1921. IV. 17. 2. p.
125. UN., 1921. IV. 19. 4. p.
126. PN., 1921. IV. 19. 1. p.
127. UB., 1921. IV. 19. 1. p.
128. Nemes: i.m. 24-28. p. és Pándi: i.m. 3-15. p.
129. Bethlen programbeszédét ld. NN., IX. köt. 184-193. p. és Bethlen István gróf beszédei és irásai. 1. köt. Bp. 1933. 154-168. p.
130. V., 1921. IV. 19. 2. p.
131. V., 1921. IV. 20. 1. p.
132. NN., IX. köt. 193-197. p.
133. NN., IX. köt. 197-198. p.
134. E tárgyalásokról ld. a 8 Órai Ujság, 1921. IV. 20. 1. p. és Sz., 1921. IV. 20. 3. p.
135. Gömbös levelét ld. PN., 1921. IV. 20. 1-2. p.
136. NN., IX. köt. 289. p.
137. UB., 1921. IV. 21. 1. p.
138. NN., IX. köt. 230-252. p.

139. M., 1921. IV. 22. 1. p.
140. NN., IX. köt. 330-334. p.
141. Reményi Lajos: Külkereskedelempolitika Magyarországon
1919-1924. Akadémiai Kiadó, 1969. 127. és 142. p.
142. UB., 1921. IV. 22. 1. p.
143. PN., 1921. IV. 22. 2. p. és UB., 1921. IV. 22. 1. p.
144. NN., IX. köt. 355-356. p.
145. UB., 1921. IV. 24. 2. p. és 8 Órai Ujság, 1921. IV. 24.
2. p.
146. V., 1921. IV. 23. 1. p.
147. BK., 1921. IV. 27. 2. p. A Kisgazdapárt ujkonzervatív-ag-
rárius csoportjának lapja, az Uj Barázda örömmel üdvözölte
a rendeletet, de szóvá tette, hogy a szállítási igazolvá-
nyok hosszadalmas megszerzése miatt a külföldi piacokról
lemaradnak a termelők. UB., 1921. IV. 28. 4. p.
148. BK., 1921. IV. 28. 1. p. és 8 Órai Ujság, 1921. IV. 28.
5. p.
149. BK., 1921. IV. 21. 1. p.
150. UB., 1921. IV. 27. 1. p. Adóháberu c. vezércikk.
151. Kg., 1921. V. 8. 1. és UB., 1921. IV. 29. 2. p.
152. UB., 1921. IV. 28. 1. p.
153. UB., 1921. IV. 29. 1. p.
154. OL, Mt. jkv. 1921. ápr. 28.
155. UB., 1921. V. 1. 4-5. p.

156. Az értekezleten jelen voltak a földművelésügyi-, a pénzügy-, a kultusz-, a kereskedelemügyi-, a közéleti-, a népjóléti miniszterek és szakreferenseik. Ld.: Nsz., 1921. V. 3. és UB., 1921. V. 3. és V., 1921. IV. 3. 1. p.
157. 8 Órai Ujság, 1921. V. 6. 4. p.
158. UB., 1921. V. 5. 2. p.
159. NN., IX. köt. 407-413. p.
160. OL. Mt. jkv. 1921. máj. 5.
161. UB., 1921. V. 7. 2. p.
162. UB., 1921. V. 7. 4. p.
163. 8 Órai Ujság, 1921. V. 10. 1. p.
164. OL. Mt. jkv. 1921. V. 7.
165. A Mindszenti választásokkal kapcsolatban ld. a V., 1921. IV. 20., 21. számait és az UB., 1921. IV. 22. 1. p. Kérges tényér c. vezércikkét.
166. PN., 1921. IV. 22. 2. p. és Sz., 1921. IV. 22. 1. p.
167. UB., 1921. IV. 22. 2. p.
168. NN., IX. köt. 179-180., V., 1921. IV. 27. 2. p.
169. V., 1921. IV. 27. 3. p.
170. UB., 1921. IV. 26. 1. p.
171. Köztelek, 1921. IV. 30. 392-394. p.
172. Uo.
- 172a. Nemes: i.m. 338. p. = Eredeti tisztázat - OL. Pm. eln. 1921-2101.

173. UB., 1921. IV. 17. 1. p.
174. UB., 1921. V. 4. 3. p.
175. NN., IX. köt. 384. p.
176. Uo. IX. köt. 404-406. p.
177. Uo. IX. köt. 417. p.
178. OL. Mt. jkv. 1921. IV. 22. és PN., 1921. IV. 24. 1 p. és V., 1921. IV. 24. 1. p.
179. UB., 1921. IV. 28. 3. p. és PN., 1921. IV. 28. 3. p. és PN, 1921., IV. 28. 2. p.
180. 8 Órai Ujság, 1921. IV. 28. 1. p.
181. Fehér: i.m. 171. p.
182. V., 1921. V. 1. 1. p.
183. V., 1921. V. 4. 1-2. p. Helycsere? c. vezércikk.
184. Pesti Napló és a 8 Órai Ujság, 1921. V. 7-i számai.
185. V., 1921. V. 7. 1. p. és PN, 1921. V. 7.
186. V., 1921. V. 8. 1. p.
187. PN., 1921. V. 10. 2. p.
188. NN., IX. köt. 439. p. és PN., 1921. V. 8. 1. p.
189. OL. Mt. jkv. 1921. május 5.
190. Az ellenzék részéről Ugron Gábor a következő határozati javaslatot kívánta benyújtani. "Mondja ki a nemzetgyűlés, hogy az internálás intézményét megszüntetendőnek tartja és ennek folytán utasítja a kormányt, hogy az internálásokra - vagyis mint a rendeletek mondják - az állam biztonságára,

aggályos és gyanus, valamint a gazdasági okokból káros egyéneknek őrizetbevételére vonatkozó összes rendeleteket haladéktalanul vonja vissza." - Ld.: Nsz., 1921. V. 10.

3. p.

191. UB., 1921. V. 10. 1. p.

192. 8 Órai Ujság, 1921. V. 10. 1. p.

193. NN., IX. köt. 440. p. és V., 1921. V. 7. 1. p.

194. Uo. IX. köt. 496-500. p.

195. Kg., 1921. V. 15.

196. Sz., 1921. V. 11. 1-2. p.

196a.V., 1921. V. 12. 1. p. és UB., 1921. V. 12. 2. p.

197. Sz., 1921. V. 12. 1. p.

198. M., 1921. V. 11. 2. p.

199. 8 Órai Ujság, 1921. V. 12. 1. p.

200. A pártvezetőségi értekezletről ld.: Mo., 1921. V. 14., 1. p., UB., 1921. V. 13. 2. p. és Sz., 1921. V. 13. 2. p.

201. A Kisgazdapárt május 12-i értekezletéről ld.: PN., a V., és az UB. 1921. V. 13.-i számait.

202. UB., 1921. V. 14. 1. p.

203. Mo., 1921. V. 14. 1. p.

204. PN., 1921. V. 14. 1. p.

205. Mo., 1921. V. 14. 1. p.

206. 8 Órai Ujság, 1921. V. 15. 8. p.

207. Kürthy Lajos báró nyilatkozatát ld. 8 Órai Ujság, 1921. V. 15. 1-2. p.
208. 8 Órai Ujság, 1921. V. 15. 5. p.
209. Mo., 1921. V. 13. és UB., 1921. V. 14. 1. p.
210. UB., 1921. V. 15. 2. p.
211. Erre vonatkozóan ld. Tolnay Gábor: A Nagyatádi-féle föld-reform végrehajtása Öcsödön az 1920-as években. Agrártörténeti Szemle, 1975. 1-2. sz. 172-205. p.
212. UB., 1921. V. 14. 1. p. Prókátorok c. vezércikk.
213. V., 1921. V. 15. 1. p.
214. Sz., 1921. V. 18. Sajtószabadság c. vezércikk.
215. UB., 1921. V. 18. 1. p.
216. V., 1921. V. 19. 1. p.
217. V., 1921. V. 20. 1. p.
218. OL. Mt. jkv. 1921. máj. 19.
219. 8 Órai Ujság, 1921. V. 20. 1. p. és UB., 1921. V. 20. 1. p.
220. NN., X. köt. 12. p. és 22-23. p.
221. V., 1921. V. 21 és V., 1921. V. 22. 1. p.
222. UB., 1921. V. 21. 2. p. és M., 1921. V. 21. 3. p.
223. Ráday nyilatkozatát ld. a 8 Órai Ujság, 1921. V. 20. 1. p. a Kisgazdapárt ill. a jobboldal állásfoglalását az UB., 1921. V. 21. 2. p.
224. NN., X. köt. 27-32. p.
225. Uo. X. köt. 54-59. p.

226. UB., 1921. V. 20. 1. p.
227. Kg., 1921. V. 15. 1. p.
228. Kg., 1921. V. 29., a MF., 1921. V. 29. és UB., 1921. V. 24. 1-4. p.
229. Bórai Ujság, 1921. V. 24. 1. p.
230. Uo. 1. p.
231. Köztelek, 1921. V. 28. 486. p. A falu a fővárosban. Ehhez hasonló megállapításokat tett a M., 1921. május 24. 1. p.
232. NN., X. köt. 75. p.
233. Uo. 115. p.
234. V., 1921. V. 24. 2. p.
235. NN., X. köt. 143-144. p.
236. Uo. 165. p.
237. UB., 1921. V. 25. 1. p.
238. Uo. 2. p.
239. NN., X. köt. 166-179. p. és V., 1921. V. 25. 1. p.
240. Bethlen beszédét közli a NU., 1921. V. 25. 2. p. és megtalálható a NN., X. köt. 285. p.
241. Bethlen beszédének ezt a részét elemzi Nemes Dezső: A fasiszta rendszer kiépítése Magyarországon a Bethlen-kormányzat kezdeti időszakában. 1921-1924. c. tanulmánya 31. oldalán. = Iratok az ellenforradalom történetéhez 1919-1945. 2. köt. Szerk. és a bev. tanulm. írta: Nemes Dezső.
242. NU., 1921. V. 25. 2. p.

243. V., 1921. V. 25. 1. p.; 8 Órai Ujság, 1921. V. 25. 1. p.
és Sz., 1921. V. 25. 4. p.
244. UB., 1921. V. 26. 2. p.
- 244a. Mo., 1921. V. 26. 1. p.
245. 8 Órai Ujság, 1921. V. 25. 2. p.
246. OL, Mt. jkv. 1921. május 27.
247. UB., 1921. V. 28. 3. p.
248. 8 Órai Ujság, 1921. V. 28. 2. p.
249. V., 1921. V. 29. 1. p.
250. Például a 8 Órai Ujság, 1921. V. 25. 1. p. vezércikkében
többek között ezt olvashatjuk. "Amig októbrista legények
közéleti eseményekhez hozzá mernek szólni, sőt amig csak
némán mutatkozni is merészelnek, beteg az ország, beteg
a politika."
251. PN., 1921. V. 28. 1-2. p.
252. 8 Órai Ujság, 1921. V. 31. 5. p.
253. NN., X. köt. 210. p.
254. NN., X. köt. 220. p.
255. Mo. 1921. V. 28. 6. p. és Világ, 1921. V. 29. 1. p. Dr.
Baltazár Dezső, Debrecen püspöke május 28-án adott nyilat-
kozatában utalt erre: "Ez a kedvetlenség, már bizonyos ál-
talanosságban mozgó tárgyalásokat is eredményezett olyan
tényezők között, akiknek egyik része az üldözők, másik
része az üldözöttek szélső szárnyán találta meg eddig a
helyét."

256. NN., X. köt. 245-250. p.
257. Mo., 1921. VI. 1. 1. p. és U., 1921. VI. 1. 1. p.
258. NN., X. sz. 284-304. p.
259. NN., I. köt. 316-333. p.
260. Uo. 333. p.
261. PN., 1921. VI. 2. 1. p.
262. NU., 1921. VI. 2. 1. p. és Mo., 1921. VI. 2. 1. p.
263. 8 Órai Ujság, 1921. VI. 3. 3. p.
264. U., 1921. VI. 3. 3. p.
265. M., 1921. VI. 4. 4. p.
266. U., 1921. VI. 3. 1. p.
267. NN., X. köt. 349-363. p.
268. U., 1921. VI. 3. 1. p.
269. Sz., 1921. IV. 3. 1. p. és 8 Órai Ujság, 1921. VI. 3. 3. p.
270. V., 1921. VI. 3. 1. p.
271. U., 1921. IV. 3. 1. p.
272. PN., 1921. VI. 4. 1. p.
273. Sz., 1921. VI. 4. 2. p.
274. VI, 1921. VI. 4. 1. p.
275. Uo.
276. PN., 1921. VI. 4. 4. p. Ugyanezen sajtóorgánum másnapi számában pedig P. Ábrahám Ernő a párt egyik vezére azt nyilatkozta: "A pártnak esetleg módja lesz arra is a közeljövőben, hogy aktiv politikát folytasson úgy a parlamenten be-

lül, mint a parlamenten kívül."

277. NN., X. köt. 417. p. és PN., 1921. VI. 4. 1. p.

278. U., 1921. VI. 5. 1. p.

279. 8 Órai Ujság, 1921. VI. 4. 1. p.

280. BH., 1921. jun. 4. 2. p. és UB., 1921. jun. 4. 2. p.

281. OL. Mt. jkv. 1921. jun. 3.

282. Uo. Ezzel kapcsolatban ld. még: Reményi: i.m. 143. p.

283. UB., 1921. VI. 5. 2. p. A bíróságnak 36 rendes és 24 pótagja volt. Nagyatádi Szabó ekkor mondott beszédében a 3 legfontosabb feladatnak a házhelyek kiosztását, a földnélküliek és a törpebirtokosok 3 kat. holdhoz juttatását, és a közlegelők létesítését tartotta.

284. 8 Órai Ujság, 1921. VI. 5. 1. p. Miért kell az egységes párt?

285. Sz., 1921. VI. 5. 1. p. Keresztény Gazdák és Kisgazdák Nemzeti Pártja?

286. U., 1921. VI. 4. 1. p.

287. Az intézőbizottság tagjai lettek: Nagyatádi Szabó István, Rubinek Gyula, Mayer János, Meskó Zoltán, Herczeg Sándor, Szijj Bálint, Wéber János, Bottlik József, Sokorópátkai Szabó István, Schandl Károly és Gaál Endre. Sz., 1921. VI. 5. 1. p.

288. Mo., 1921. VI. 5. 1. p.

289. U., 1921. VI. 4. 1. p.

290. UN., 1921. VI. 5. 8. p. és MH., 1921. VI. 5. 1. p.
291. UB., 1921. jun. 7. 1. p., K@., 1921. jun. 12. és 8 Órai
Ujság, 1921. VI. 7. 5. p.
292. UN., 1921. VI. 7. 1. p.
293. PN., 1921. VI. 7. 1. p.
294. V., 1921. VI. 7. 1. p.
295. NN., X. köt. 443-445. p. és Mo., 1921. VI. 7. 2. p.
296. V., 1921. VI. 7. 1. p.
297. NN., X. köt. 455-458. p. - PN., 1921. VI. 8. 3. p.
298. M., 1921. VI. 8. 5. p.
299. NU., 1921. VI. 9. 2. p. - PN., 1921. VI. 9. 1. p.
300. V., 1921. VI. 9. 1. p., M., 1921. VI. 9. 3. p.
301. UB., 1921. VI. 9. 2. p.
302. UB., 1921. VI. 10. 2. p.
303. OL. Mt. jkv. 1921. jun. 10.
304. 8 Órai Ujság, 1921. VI. 12. 1. p.
305. K@., 1921. jun. 19. 2-3. p., V., 1921. jun. 14. 2. p. és
UB, 1921. VI. 14. 2. p.
306. V., 1921. VI. 14. 1. p.
307. M., 1921. VI. 14. 2. p.
308. Sz., 1921. VI. 14. 1. p.
309. V., 1921. VI. 14. 1. p.
310. UB., 1921. VI. 14. 1. p.

311. Sz., 1921. VI. 14. 2. p., V., 1921. VI. 15. 1. p. és UB.
1921. VI. 15. 2. p.
312. 8 Órai Ujság, 1921. VI. 15. 1. p.
313. NN., XI. köt. 39. p. és Sz., 1921. VI. 15. 4. p.
314. PN., 1921. VI. 16. 1. p.
315. Az értekezletről legrészletesebben a Világ, Pesti Napló
és a Magyarság, 1921. VI. 16. száma tájékoztat.
316. M., 1921. VI. 17. 4. p.
317. V., 1921. VI. 17. 1. p.
318. UB. 1921. VI. 18. 1. p.
319. M., 1921. VI. 17. 4. p.
320. NU., 1921. VI. 17. 3. p.
321. V., 1921. VI. 22. 1. p.
322. Sz., 1921. VI. 22. 5. p.
323. OL. Mt. jkv. 1921. jun. 17. és PN., 1921. VI. 18. 4. p.
324. Reményi: i.m. 144. p.
325. M., 1921. VI. 19. 2. p.
326. 8 Órai Ujság, 1921. VI. 18. 3. p. és V., 1921. VI. 18. 1.p.
327. M., 1921. VI. 18. 2. p.
328. M., 1921. VI. 21. 2. p.

Rövidítésjegyzék

- BH = Budapesti Hírlap
- BK = Budapesti Közlöny
- i.m. = idézett mű
- Kg = A Kisgazda
- K = Köztelek
- ld. = lásd
- MF = Magyar Falu
- M = Magyarság
- Mo = Magyarország
- Mt. jkv. = Minisztertanácsi jegyzőkönyvek
- NN = Nemzetgyűlési Napló
- Nsz = Népszava
- NU = Nemzeti Ujság
- OL = Országos Levéltár
- Sz = Szózat
- uo. = ugyanott
- UB = Új Barázda
- UN = Új Nemzedék
- U = Az Ujság
- V = Világ

B i r á l a t


Sipos József: A Kisgazdapárt és a bethleni konszolidáció kezdetei c. bölcsészdoktori értekezéséről

Csatlakozva a témavezető Serfőző Lajos professzor birálatában megfogalmazott véleményhez, magam is kiemelkedően jó munkának tartom Sipos József dolgozatát. Az a tény, hogy a szerző nem egészen 3 hónap legfontosabb eseményeit kíséri nyomon a Kisgazdapárt a bethleni konszolidáció összefüggésében lehetővé tette a választot téma árnyalt, precíz feldolgozását, s egyben eddig kevésbé látott és értékelt összefüggések felszínre jutását. Ennyiben a bírált dolgozat feltétlen meghaladja az egyetemi doktori disszertációk átlagos színvonalát.

A meglehetősen nagy szakirodalom mellett is tud újat mondani a fentebb mondottakból eredően az ellenforradalmi rendszer legsikeresebb politikusának /Bethlen István/ konszolidációt megteremtési kívánó törekvéseiről és módszereiről. Jónak tartom a Kisgazdapárt szerepének árnyalt és sokoldalú bemutatását is.

A felhasznált forrásokkal kapcsolatban irtakkal is egyetérttek a szerzővel. Mindezek alapján a disszertációt summa cum laude minősítéssel javaslom elfogadni.

Szeged, 1979. április 17.


/Dr. Rácz János/
tanszékvezető egyetemi tanár

B I R Á L A T

Sipos József: A Kisgazdapárt és a bethleni konszolidáció *Keréki*
c. bölcsészdoktori értekezéséről

A dolgozat rövid, ám igen fontos időszakot tárgyal. IV. Károly első puccskísérlete, a Teleki-kormány bukása, a Bethlen-kormány megalakulása és programjának meghirdetése lényegében fordulópont a berendezkedő ellenforradalmi rendszer történetében. A fordulat eseménytörténetét és fontosabb összefüggéseit már ismertette a történeti irodalom. Hogy mégis mennyire hézagosak - és sok vonatkozásban felületesek - ismereteink a teljes történet tekintetében, azt Sipos József munkája bizonyítja.

A szerző első ³dleges célja az volt, hogy az egyik legfontosabb politikai tényezőnek, a nagyatádi Szabó István vezette Kisgazdapártnak ezidőbeli történetét, a gyorsan változó történelmi körülményekre való reagálásait bemutassa. Ezt a feladatot kiválóan teljesítette. Mivel a Kisgazdapárt ekkori tevékenységét direkt megközelítéssel még nem tárgyalta a történetírás, a disszertáció igen sok új anyagot hoz a témában. Egyik lényeges momentum e vonatkozásban a pártban lévő különböző irányzatok felderítése és bemutatása. Ez, ha nem is teljes plaszticitással és árnyaltsággal, de alapjábanvéve sikerült a szerzőnek. Világossá tette a párton belül meghúzódó ellentéteket, azt, hogy a különböző csoportok mit tartottak fontosnak a maguk számára a Kisgazdapárt általános programjából, miért vélekedtek különbözőképpen a bekövetkező eseményekről? főképpen pedig a kibontakozás iránya - lényegében a konszolidáció - megítélésében és felfogásában mutatkozó különbségeket.

Ezek a belső ellentétek magyarázzák jórészt a kormányokhoz, a bethleni koncepcióhoz, a létrehozandó egységes kormányzópárthoz való viszony bonyolultságát is. Az is kitűnik a dolgozathoz, bár néhol nyomatékosabban is lehetne utalni rá, hogy az ellentéteken mindig felülkerekedik a közös ellenforradalmi érdek, a "keresztény-nemzeti" feladat vállalásához való ragaszkodás, amely elvi alapot adott a pártvezér sorozatos megalakulásaihoz, és amely előrevetíti a KGP ismert sorsát. /Egyebektől eltekintve, ezért nem jelentkeztetett demokratikus alternatívát a Kisgazdapárt a kibontakozás tekintetében./

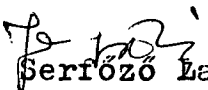
A dolgozat egyébként, miközben igyekezett a KGP történetének mélyre hatolni, számos új ismeretet és összefüggést tárt fel az ellenforradalmi korszak szóbanforgó etapjáról, különösen a bethleni elgondolások elvi és gyakorlati vonatkozásaiban.

A fentieket nagymértékben elősegítette a szerző választott módszere. Az ti., hogy nem terjedelmesebb időszak átfogó leírására vállalkozott, hanem rövidebb történelmi szakasz mélyebb feltárására, amelyet részletesen, kronológikus hűséggel, szinte napról napra haladva végzett el. A korszak irodalmának mai állása alapján ezzel a módszerrel lehet továbblépni a történelmi valóság hűebb megismerése útján. Ehhez természetesen szükséges a teljes forrásfeltárás, ami azt jelenti, hogy a rendelkezésre álló irodalom és a levéltári források mellett hatalmas mennyiségű, primér forrásként kezelt sajtó és egyéb nyomtatványanyagot kellett átnézni. Ezt a szerző tudatosan vállalta és teljesítette.

Sipos József egyébként nagy anyagát, forrásait jól "beszéli", ugyanakkor jó történelmi érzékre valló, higgadt tárgyilagos elemzések végzett.

A disszertáció érett, dicséretes munka. Summa cum laude
fokozattal való elfogadását javaslom.

Szeged, 1979. április 15.


/Dr. Serfőző Lajos/
egyetemi tanár

.....15-65/1979.....bksz.

Tárgy: **Sipos József**
doktori szigorlata:.....
Melléklet: 1 db disszertáció

Dr. Rác János elvtársnak
tszv. egyetemi tanár

H e l y b e n

Professzor Elvtárs!

Mellékelve . . . **Sipos József: A Kisgazdapárt és a bethleni konszolidáció kezdetei**

című doktori értekezését tisztelettel felkérem, hogy azt megbírálni sziveskedjék. Legyen szabad Professzor Elvtárs szíves figyelmét felhívnom tanácsülésünk ama határozatára, amely a bírálat elkészítésének és benyújtásának legkésőbbi határidejét a kézhezvételtől számított harmadik hónap utolsó napjában állapította meg.

A mellékelt értekezést a bírálat elkészítése után sziveskedjék átadni tanácske könyvtárosának leltárba vétel és a könyvtárban való elhelyezése céljából.

Szeged, 1979. ápr. 13.



[Handwritten signature]

.....
dékán

A kiadmány hiteles:

[Handwritten signature]
főelőadó

Kapták: **Dr. Serfőző Lajos egy. docens**
Dr. Rác János prof. társbíró